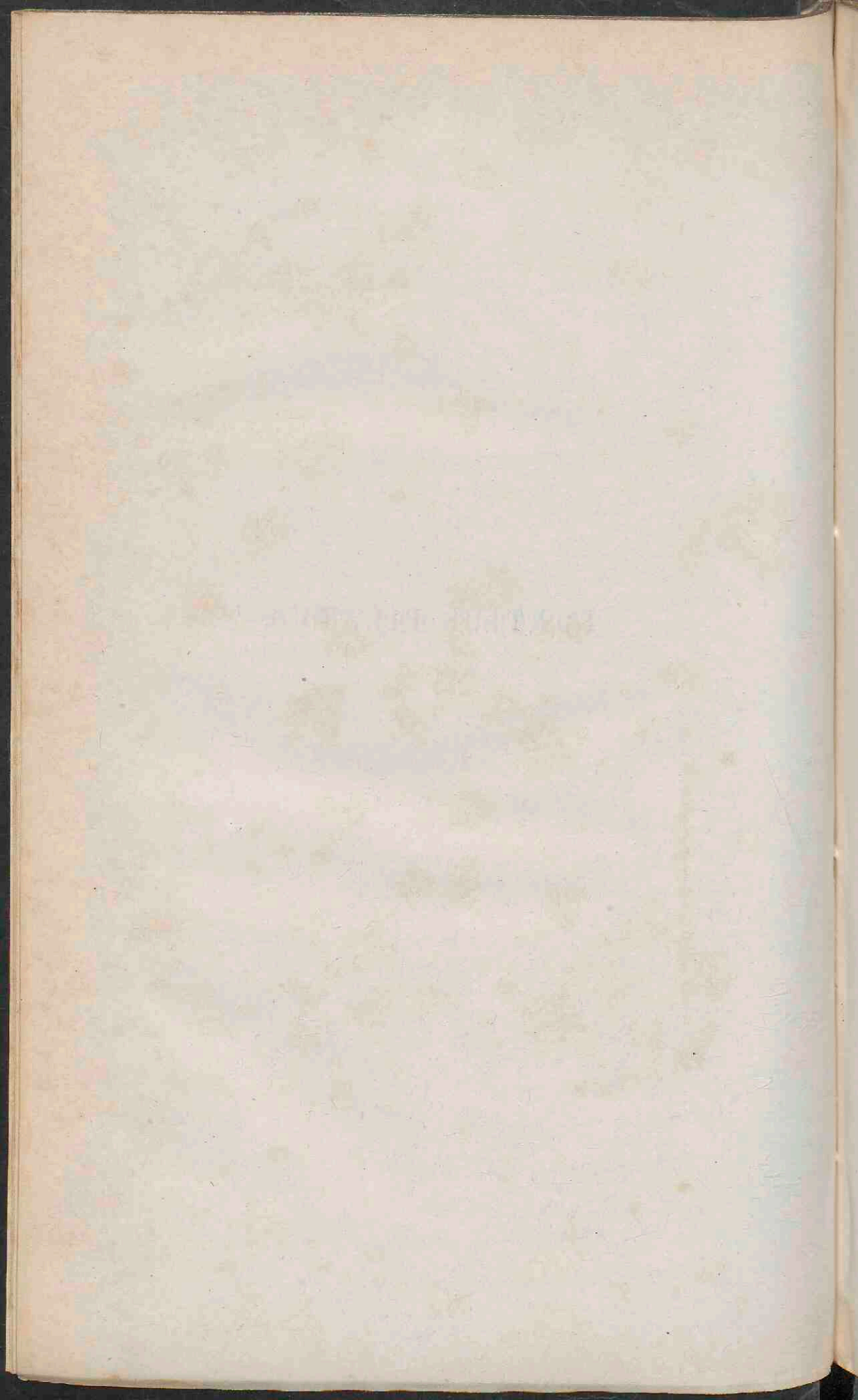

Pontius Pilatus

<https://hdl.handle.net/1874/259562>

PONTIUS PILATUS.

PANTHER PLATE

1850

1851

1852

1853

1854

1855

1856

1857

1858

1859

POST OFFICE

NEW YORK

NOV 10 1864

RECEIVED

NOV 10 1864

NOV 10 1864

NOV 10 1864

NOV 10 1864

4

6

PONTIUS PILATUS.

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

Doctor in de Godgeleerdheid,

AAN DE HOOGESCHOOL TE UTRECHT,

NA MACHTIGING VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

DR. T. HALBERTSMA,

Gewoon Hoogleeraar in de Faculteit der Geneeskunde,

met toestemming van den Academischen Senaat

EN

volgens besluit der Godgeleerde Faculteit,

IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN

OP DONDERDAG DEN 26sten SEPTEMBER 1872, DES NAMIDDAGS TE 1 URE,

DOOR

JOHANNES GROENEWEGEN,

geboren te Amsterdam.

AMSTERDAM,
WED. J. C. SPIJKER, Az.
1872.

THE HISTORY OF THE

ROYAL SOCIETY OF LONDON

FROM ITS FIRST INSTITUTION

TO THE PRESENT TIME

BY JOHN VAUGHAN

ESQ. OF GREAT BRITAIN

AND OF GREAT BRITAIN

AND OF GREAT BRITAIN

AND OF GREAT BRITAIN

AND OF GREAT BRITAIN

AND OF GREAT BRITAIN

AND OF GREAT BRITAIN

AND OF GREAT BRITAIN

AND OF GREAT BRITAIN

AND OF GREAT BRITAIN

AND OF GREAT BRITAIN

AND OF GREAT BRITAIN

AND OF GREAT BRITAIN

AND OF GREAT BRITAIN

INHOUD

AAN MIJNE OUDERS.

HOOFDSTUK I.

HOOFDSTUK II.

HOOFDSTUK III.

NOTES ON THE

...

...

...

...

...

A N M U N E O U D E R S

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

INHOUD.

INLEIDING.....	Blz.	1.
----------------	------	----

HOOFDSTUK I.

HET LEVEN VAN PILATUS NAAR DE HISTORISCHE BRONNEN.

§ 1. Zijne uitwendige lotgevallen.....	„	5.
§ 2. Zijn karakter.....	„	33.
§ 3. Zijne verhouding tot staat en godsdienst.....	„	44.

HOOFDSTUK II.

HET LEVEN VAN PILATUS NAAR DE LEGENDARISCHE BRONNEN.

§ 1. De Pilatus-legenden.....	„	53.
§ 2. Pilatus in de Mysteriespelen.....	„	100.
§ 3. Beschouwing der legenden.....	„	117.

HOOFDSTUK III.

DE PILATUS-ACTEN..... Blz. 138.

HOOFDSTUK IV.

DE PILATUS-LITERATUUR..... „ 161.

STELLINGEN ..... „ 187.

INHOUD

Niet zonder een enkel woord vooraf mag dit proefschrift verschijnen. Het is mij niet alleen een aangename plicht, maar ook eene behoefte om hier openlijk tot velen, al is het dan ook niet tot allen bij bij name, een woord van welgemeenden dank te richten.

Die betuiging van dankbaarheid kome in de eerste plaats tot den verdienstelijken en hooggeachten Rector van het Amsterdamsch gymnasium, Dr. N. J. B. KAPPEYNE VAN DE COPPELLO en tot de praeceptoren en docenten, wier lessen ik mocht bijwonen, en van wie ik niet zelden, zoowel gedurende de jaren, waarin ik tot hunne leerlingen behoorde, als daarna, vele blijken van hartelijkheid en belangstelling ondervond.

Die dank kome ook tot U, Hooggeleerde Heeren, Hoogleeraren in de Literarische en Theologische faculteit aan het Athenaeum illustre, wier colleges ik volgde, en die ook mij met uwe kennis op de baan der wetenschap hebt voorgelicht; bovenal tot U, Hooggeleerde MOLL! die niet alleen door uwe lessen, maar ook door uwe nooit te vergeefs gevraagde hulp, steeds uwe leerlingen en gedurende de laatste vier jaren ook mij zoo zeer aan U hebt verbonden. Nooit was het U te veel om, waar het in uw vermogen was, met uwe raadgevingen, met den schat uwer kennis, met

uwe boeken mij bij te staan, wanneer ik uwe hulp inriep, en bij het bewerken van deze mijne dissertatie bleek het op nieuw met hoeveel belangstelling gij het werk uwer discipelen gadeslaat. Mogen nog langen tijd U de krachten geschonken worden om te arbeiden ten bate der studenten van Amsterdam's doorluchtig school.

Ook U, Hooggeleerde Promotor VAN OOSTERZEE! zij mijn hartelijke dank gebracht. Gij, die mij in de keuze van mijn onderwerp hebt geleid, hebt onder de bewerking van mijn geschrift mij telkens de bewijzen uwer hoog gewaardeerde welwillendheid gegeven. Den vacantietijd, waarin U ruste gegund wordt van uwe ambtsbezigheden, hebt gij wel voor een groot gedeelte willen opofferen aan het nalezen van mijn werk; en aan uwe opmerkingen, daarbij gemaakt, ben ik niet weinig verschuldigd.

Ten slotte mijn dank aan U allen, die mij bij het schrijven mijner dissertatie door uwe raadgevingen of het verstrekken van bronnen hebt bijgestaan. Terwijl ik aan de meesten uwer onbekend was, heb ik in ruime mate ondervonden, dat, waar men zich tot vrienden der wetenschap wendt, het verzoek om hulp niet wordt afgewezen, maar daaraan volgaarne gehoor wordt gegeven. Steeds zal dan ook die bereidvaardigheid van uwe zijde door mij ten hoogste worden op prijs gesteld

INLEIDING.

De theologische literatuur der laatste jaren telt eene reeks van werken, wier strekking het is, eene juiste voorstelling te geven van den tijd, waarin de gebeurtenissen, door de schrijvers van het Nieuwe Testament verhaald, plaats grepen. Was vroeger deze „Zeitgeschichte” meer hier en daar bij het beschrijven van het leven van Jezus en de werkzaamheden der Apostelen en dus slechts ter loops behandeld, men begreep later, dat zij eene afzonderlijke beoefening verdiende. Men begon in te zien, dat eene opzettelijke studie van den toestand des Romeinschen rijks in den tijd des N. T., vooral in betrekking tot den godsdienst, en van den toestand des Jodendoms in denzelfden tijd ¹⁾, van groot nut was voor verschillende vakken der godgeleerde wetenschap, en over menige duistere zaak een helder licht zou verspreiden. Van verschillende zijden werden daartoe bijdragen geleverd, terwijl door anderen de geheele stof in „zusammenhängende Darstellung” werd verwerkt. Voor het

---

¹⁾ Aldus verdeelt Dr. M. Schneckenburger de stof in zijne *Vorträge über Neutestamentliche Zeitgeschichte*, die na zijn dood (S. stierf in 1848, het werk verscheen in 1862) door Dr. Löhlein in het licht zijn gegeven. S. was de eerste, die het ondernam de *Zeitgeschichte* als een afzonderlijk vak te behandelen.

eerste hebben wij te wijzen op namen als die van Lutterbeck, Döllinger, Keim e. a., voor het tweede o. a. op die van Schneckenburger en Hausrath. En wie zal niet hun pogen prijzen, waar het hun er werkelijk om te doen is over den tijd des N. T. licht te verspreiden, en het niet een stelselmatig streven is om het ontstaan van het Christendom uit natuurlijke oorzaken te verklaren? Juist toch heeft Hausrath gezegd: „Das Christenthum ist das Werk Christi, nicht der Verhältnisse. . . . daneben wird doch Niemand verkennen, dasz auch diese heilige Geschichte Theil einer Zeitgeschichte gewesen ist" ¹⁾).

Ook wij wenschen in een gedeelte van dit ons proefschrift eene nederige bijdrage tot de „Zeitgeschichte" te leveren. Wat onder het bestuur van Pilatus over een gedeelte van het Joodsche land geschiedde, vormt zeker een niet onbelangrijke schakel in de keten van gebeurtenissen, die ten tijde van Jezus leven op aarde in Palaestina plaats grepen en den ondergang van den Joodschen staat verhaastten. De tijd van Pilatus procuratuur was eene merkwaardige periode in de geschiedenis van Israël en der geheele wereld en de staatkundige, zoowel als maatschappelijke toestand dier periode kan niet anders als onze belangstelling wekken.

Wat de door ons gebruikte bronnen betreft, verwijzen wij naar de noten aan den voet der bladzijden. Het kon natuurlijk niet in ons plan liggen, om waar wij met de Evangelien — ook met het vierde, waarin de rechtszaak van Jezus het uitgebreidst wordt beschreven — in aanraking kwamen, de geloofwaardigheid der berichten te verdedigen. Wij verwijzen daarvoor naar de werken, die tot handhaving der echtheid en geloofwaardigheid van de Evangelien in het al-

---

¹⁾ Hausrath, *Neutestamentliche Zeitgeschichte*. Heidelberg. 1868. I. S. VIII.

gemeen, en van de verschillende verhalen in het bijzonder zijn geschreven.

Wat wij hier wenschen te geven is het verhaal van Pilatus' daden, voor zoover ons die uit de Schriften des N. V., Josephus en Philo bekend zijn, met de aanwijzing van den invloed, dien zij op den gang der zaken hebben uitgeoefend.

Hebben wij aldus den landvoogd leeren kennen, zooals wij hem in de geschiedenis zien optreden — dan vraagt ook de wijze, waarop zijne nagedachtenis is blijven voortleven onze aandacht. Daarvoor hebben wij een onderzoek in te stellen: 1^e naar hetgeen er over hem is gefabeld, reeds in betrekkelijk vroegen tijd, en in de aan legenden zoo rijke middeleeuwen; omdat die voortbrengselen der ver dichting het kleed zijn, waarin zich de beschouwing over Pilatus heeft gehuld, en 2^e naar de plaats, die Pilatus in de middeleeuwsche mysteriespelen inneemt; omdat de wijze, waarop de zaken in die spelen werden voorgesteld, van zoo grooten invloed is geweest op de denkbeelden des volks. Wij zullen daarbij nu eens eene meer, dan weder eene minder gunstige beoordeeling van den landvoogd ontmoeten; hem hier tot den rang van een heilige verheven zien, daar tot een medegenoot der duivelen verlaagd, en in die beschouwingen, zoowel als in den vorm, waarin deze vervat zijn, eene belangrijke bijdrage vinden tot de juiste kennis van de denkbeelden, die in de middeleeuwen heerschten onder het volk.

Is zoo het leven van Pilatus, achtereenvolgens naar de historische en naar de legendarische bronnen, behandeld, dan moet ook over de *Acta Pilati* worden gesproken, te meer na hetgeen in den laatsten tijd door Tischendorf, Scholten en Lipsius daarover is in het midden gebracht.

Eindelijk wenschen wij ons geschrift te besluiten met eene opgave van de werken die over Pilatus geschreven zijn,

waarbij wij, zooveel mogelijk ¹⁾, het hoofddenkbeeld van ieder werk, of het bepaalde doel, waartoe het werd saamgesteld, benevens de wijze, waarop de zaken zijn behandeld, willen aanwijzen.

Terwijl wij ons aanbevelen houden voor de mededeeling van al, wat de behandeling van ons onderwerp kan aanvullen, eindigen wij onze inleiding met een beroep op de welwillendheid onzer lezers.

---

¹⁾ Van verschillende geschriften was het ons echter niet mogelijk inzage te verkrijgen. Advertentie in de Duitse en in de Nederl. Boekverkooperscourant bleven zonder gevolg.

HOOFDSTUK I.

HET LEVEN VAN PILATUS NAAR DE HISTORISCHE BRONNEN.

---

§ 1.

Zijne uitwendige lotgevallen.

Bij het beschrijven van Pilatus' leven naar de historische bronnen moeten wij beginnen met eene enkele opmerking te maken over hetgeen wij in deze § zullen behandelen. Is men bij het leveren eener biographie van een merkwaardig persoon gewoon om ook den blik te vestigen op het geslacht, waaruit hij ontsproten is; op de wijze, hoe hij zijne jeugd heeft doorgebracht; op zijn huiselijk, zoowel als op zijn maatschappelijk leven: veel van dat alles zal in onze biographie van Pilatus worden gemist. Waar de legende, zooals wij later zullen zien, ons allerlei zaken weet te verhalen, die op zijne geboorte, zijne eerste levensjaren, en wat dies meer zij, betrekking hebben, daar zwijgt de geschiedenis geheel en al. Hetgeen wij met historische zekerheid weten bepaalt zich tot wat hij als landvoogd over Judaea en Samaria heeft verricht; en ook daarvan zelfs bezitten wij geen aaneengeschakeld verhaal, maar slechts de opgave van eenige zijner daden. Evenzeer ontbreekt het ons aan licht over den oorsprong van zijn *cognomen*, waarvoor men op

verschillende wijzen eene verklaring heeft gezocht. Men heeft dien nu eens in verband gebracht met *pilum* (de werpspies), dan weder met *pileus* (de muts, waarmede de vrijgelaten slaaf tot teeken zijner vrijheid begiftigd werd) ¹). Naar de laatste afleiding zou hij of een zijner voorvaderen een vrijgelatene van de gens Pontia moeten zijn. Moeielijk zal men hierover tot zekerheid komen; trouwens ook bij hen, wier leven veel nauwkeuriger bekend is, ligt de oorsprong van het *cognomen* niet zelden in het duister ², en wij willen, liever dan ons bezig te houden met die duistere naams-etymologie, ons wenden tot Pilatus' procuratuur over Judaea en Samaria. Allereerst zullen wij trachten het jaar te bepalen, waarin hij die waardigheid aanvaardde.

Aan eene bepaalde opgave ontbreekt het ons, wel is waar, maar uit verschillende gegevens bij Josephus kan de tijd, waarin hij zijne betrekking begon waar te nemen, vrij nauwkeurig worden opgemaakt. In zijne *Antiquitates* ³) verhaalt de Joodsche geschiedschrijver ons, dat Pilatus op eene aanklacht der Joden door Vitellius, den praeses van Syrië, is afgezet en naar Rome gezonden, nadat hij tien jaren in de provincie had doorgebracht, maar dat toen hij te Rome aankwam, Tiberius reeds was gestorven. Deze keizer nu stierf, zoo als bekend is, den 16^{den} Maart 37, en had Josephus

¹) De eerste verklaring werd reeds voorgeslagen door Stellerus, *Defensum Pilatum exponit*, Dresden 1674. p. 12. Hij grondt die op Mart. *Epigr.* X. 48, waarbij men nog voegen kan Verg. *Aen.* XII. 121; dan zou de naam in vorm overeenkomen met *Torquatus*. — Voor de andere, waarbij *Pilatus* voor *Pileatus* zou staan, geeft Leyrer in Herzog's *Real-Enc.* Art. *Pilatus* de analogie met den naamsoorsprong van den Pilatusberg op.

²) Men denke aan het geslacht der Scipio's, die tot de gens Cornelia behorende, hun cognomen hieraan verschuldigd zouden zijn, dat hun stamvader zijn blinden vader *pro baculo regebat*. (Macrob. *Sat.* 1. 6)

³) XVIII. 4. 2.

ons niets meer bericht, wij zouden in het begin van 37 de afzetting, in het laatst van 26 of het begin van 27 de aanvaarding van het ambt stellen ¹⁾. Maar Josephus bericht ons meer ²⁾. Hij zegt namelijk, dat Vitellius op het Paaschfeest na Pilatus' ontslag te Jerusalem kwam; den Joden ter belooning van de goede ontvangst, die hem ten deel gevallen was, eenige gunsten bewees; Jonathan, den zoon van Ananus, in de plaats van Joseph Kajaphas tot hoogepriester aanstelde, en van Jerusalem naar Antiochië getrokken, ter laatster plaatse een schrijven ontving van Tiberius om met Artabanus, den koning der Parthen, een verbond te sluiten. Daaraan werd na eenigen tijd door Vitellius voldaan, waarna door hem de voorbereidselen gemaakt werden tot een veldtocht tegen Aretas. Eerst nadat dit alles is geschied, komt op den vierden dag van een feest, waarbij hij te Jerusalem tegenwoordig is, de tijding van Tiberius' dood tot hem. Welk feest dit geweest is, wordt door Josephus niet gezegd; hij spreekt slechts van een *ἑορτὴ πατριος*, maar wanneer wij letten op al hetgeen moet hebben plaats gehad in den tijd, die tusschen de twee feesten verliep, kunnen wij daarvoor moeielijk minder dan een jaar in rekening brengen, terwijl hovendien de tijding van 's keizers dood, die in Maart plaats had, wel niet eerst

¹⁾ Op deze wijze berckent de Wette in zijn *Kurzgefasstes exegetisches Handbuch zum N. T.* op Luc. III: 1 den terminus a quo van Pilatus' bestuur, maar stelt dan het jaar 27 of 28. Luc. III: 1 kan ons echter van geen dienst zijn, om licht te verspreiden over deze kwestie, omdat het onzeker is of men bij het daarin vermelde 18e jaar van Tiberius, aan 's keizers alleenheerschappij, dan wel aan zijn mederegentchap met Augustus moet denken. In het eerste geval begint het 15e jaar 19 Augustus 23; in het tweede aan het einde van 25 of in het begin van 26. Zie Meijer, *Comment.* op deze plaats. Eerst, wanneer het vaststond dat het laatste gevoelen juist is, zou men uit deze chronologische opgave, in verband met de berichten van Josephus, iets kunnen opmaken omtrent den tijd van den aanvang van Pilatus' bestuur.

²⁾ *Antiqq.* XVIII, 4, 3.

in het einde des jaars te Jerusalem zal zijn aangekomen. Wij meenen dus hier aan het Paaschfeest van het jaar 37 te moeten denken. Is dit zoo, dan moeten wij de afzetting van Pilatus in het begin van 36 en dus de aanvaarding van het ambt in het laatst van 25 of het begin van 26 stellen ¹⁾. Door geen gering bezwaar wordt echter deze berekening gedrukt. Bevreemdend toch is het reeds op zich zelf, dat er minstens meer dan een jaar verliep eer Pilatus te Rome aankwam, en het is dat te meer, als wij letten op wat Josephus ons zegt, want hij verhaalt ons dat de landvoogd „zich haastte naar Rome” ²⁾, eene uitdrukking, die wel door velen verzacht is in een eenvoudige „hij trok naar Rome,” maar die toch moeielijk zulk eene verzachting toelaat. Verschillende oorzaken zijn dan ook gezocht om de zoo late aankomst in de hoofdstad des rijks te verklaren.

¹⁾ Zoo ook Lardner (in de London edition zijner werken, I, p. 390) waar hij in zijn *Credibility of the Gospelhistory* over het 15e jaar van Tiberius handelt: „It is not expressly said, which feast of the Jews the last mentioned feast was; but there can be no doubt, but that it was the passover „A. D. 37. I think this is not contested by any one. Tiberius died the 16th, „March A. D. 37, the news of his death might easily reach Judea by the „passover of that year, and could not be retarded to the feast of Pentecost. „The passover, first mentioned in this account, must have been the pass- „over A. D. 36. It is evident, that the summer following, Vitellius went „as far as the river Euphrates, and returned to Antioch; and the next spring „he was to go and make war with Aretas: but whilst his troops marched „towards Petra, he went up to Jerusalem at the passover in the year 37, „as has been observed. Nothing can be plainer, I think, then, that Pilate „was removed before the passover in 36; and must have been out some time „before: Vitellius did not go to Jerusalem immediately after he had sent „away Pilate, but first ordered his friend Marcellus to take care of affairs „there.”

Vgl. ook Leyrer in *Herzog. Real-Enc.* en Winer *Bibl. R. W.* Art. *Pilatus*, Gerlach. *Die Römischen Statthalter in Syrien und Judaea*, S. 62.

De Wijs, *Johannes de Dooper* geeft A. U. 779 of 780, en Eusebius in zijn *Chron.*, het 2e jaar der 201ste Olymp. voor de aanvaarding der procuratuur.

²⁾ εἰς Ῥώμην ἐπειγέτο.

De een heeft beweerd, dat hij nog vele zaken in orde zal hebben moeten brengen ¹⁾; een ander ²⁾ vermoedde, dat hij op de reis zal zijn ziek geworden, of wel ziekte zal hebben voorgewend, in de hoop, dat, als hij zich niet vertoonde, Tiberius niet naar hem zou vragen, te meer, daar hij niet door den keizer-zelf was teruggeroepen, maar door den landvoogd van Syrië was afgezet. Moeielijk is het voorzeker, het bezwaar uit den weg te ruimen. Mogen wij het getal der gissingen nog met ééne vermeerderen, dan zouden wij met het oog op Josephus' bericht en ook op diens woorden, „dat Pilatus de bevelen van Vitellius gehoorzaamde en niet durfde weigeren” ³⁾, ons aansluitende aan Lardner's conjectuur deze verklaring willen geven, dat Pilatus zich met spoed uit Palaestina verwijderde, maar zich op zijne reis, misschien wel om zijne verdediging in orde te brengen, heeft opgehouden.

Is het dus moeielijk, geheel bevredigend den juisten tijd, waarin Pilatus zijne landvoogdij aanvaardde, te bepalen, geheel ondoenlijk is het, bij zijne verschillende regeeringsdaden, waarvan wij kennis dragen, het jaar aan te geven, waarin zij door hem zijn verricht. De chronologie van dien tijd is zoo duister, dat men tot de meest uiteenloopende gissingen en berekeningen gekomen is, en men veilig kan beweren, dat al zeer weinig volkomen vaststaat. Hoeveel moeite toch is er besteed om het juiste geboorte- en sterfjaar des Heeren te leeren kennen, en hoe weinig zeker is al wat men daarover heeft trachten te bepalen! Wij zien ons

¹⁾ „Dasz er, der ja auch sein Weib bei sich hatte, in Judäa noch mancherlei zu ordnen hatte, und sich nicht allzusehr beeilen mochte nach Rom zu kommen (geheel in tegenspraak met Josephus) ist wohl erklärlich” (Gerlach, a. a. O. S. 62).

²⁾ Lardner, a. w. p. 395.

³⁾ ταῖς Οὐριτελλίου περιθόμενος ἐντολαῖς, οὐκ ὄν ἀντιπεῖν.

dus genoodzaakt om eenvoudig weêr te geven wat wij in de Heilige Schrift, Josephus en Philo vermeld vinden en zullen aanvangen met die verhalen, waarvan men vermoedt, dat zij tot den eersten tijd zijner regeering behooren.

Toen de landvoogd zijne troepen uit Caesarea naar Jerusalem had doen optrekken, om daar te overwinteren, had hij, naar Josephus ons verhaalt ¹⁾ „tot ontbinding der wetten, waarbij het maken van beelden den Joden verboden was” ²⁾, des nachts heimelijk veldteekenen, met het beeld des keizers voorzien, binnen de muren der heilige stad doen brengen, iets waaraan zich de vroegere procuratoren nooit hadden schuldig gemaakt. Zulk eene schending der voorvaderlijke wet konden de Joden dan ook niet verdragen, en nauwelijks hadden zij vernomen, wat daar geschied was, of eene menigte inwoners van Jerusalem, waarbij zich weldra eene schare van verontwaardigde landbewoners aansloot, ijldde naar Caesarea, om de verwijdering der beelden te vragen, en te eischen, dat hunne godsdienstige gebruiken onaangetast zouden worden gelaten. De procurator was echter geenszins geneigd om aan het tot hem gekomen verzoek te voldoen; door de veldteekenen weg te nemen zou hij immers den keizer beleedigen, en diens eere ging, naar de meening van een Romeinschen procurator, verre boven de wenschen van een overwonnen volk. Dat volk evenwel was met de weigering natuurlijk niet tevreden, en bleef aanhouden. Vijf dagen en vijf nachten bleven zij, ter aarde liggende, volharden in hun verzoek, en toen Pilatus zag, dat zij hun eisch niet wilden laten varen, riep hij hen in den circus

¹⁾ *Ant.* XVIII. 3. 1. *Bell. Jud.* II. 9. 2 en 3.

²⁾ ἐπὶ καταλύσει τῶν νόμων τῶν Ἰουδαϊκῶν . . . εἰκόνας ποιήσεν ἀπαγορευόντος ἡμῖν τοῦ νόμου.

samen, als om hun daar zijn besluit mede te deelen. Maar nauwelijks waren de Joden daar vereenigd, of zij zagen zich van alle zijden door Romeinsche soldaten omringd, terwijl Pilatus hen met den dood dreigde, indien zij bleven weigeren 'skeizers beelden te behouden en zich naar zijn wil te voegen. Doch ook daardoor werden zij niet tot wankelen gebracht; moedig boden zij den ontblooten hals aan de zwaarden der soldaten, en verklaarden liever te willen sterven, dan hunne wet geschonden te zien. Door zulk eene standvastigheid in het handhaven der voorvaderlijke wet bewogen, gaf Pilatus toe; hij liet dadelijk de beelden uit Jerusalem wegnemen en weder naar Caesarca voeren ¹⁾.

Terstond na dit bericht laat Josephus het verhaal eener andere gebeurtenis volgen, die voor het volk een minder gelukkigen uitslag had. Pilatus had het plan opgevat om eene waterleiding aan te leggen naar Jerusalem, die op 200 stadiën ²⁾ afstands van de stad haar aanvang zou nemen; en misschien wel met toestemming van het Sanhedrin ³⁾

¹⁾ Gerlach, a. a. O. S. 54 zegt, dat dit feit „gleich im Anfang seiner Verwaltung“ geschiedde; terwijl Lardner, I. p. 161 als zijne meening geeft („I am of opinion“, zegt hij alleen, en argumenteerde zijn gevoelen evenmin als Gerlach) dat het plaats had in het begin van den eersten winter na zijne komst in de provincie; terwijl hij dan het volgende stelt in den daarop volgenden zomer. — Al ontbraekt bij Josephus zelfs de mieste aanwijzing, wij zouden toch ook geneigd zijn om dit feit reeds zeer spoedig na de aanvaarding van zijn ambt te plaatsen. Het is, meenen wij, hoogst waarschijnlijk, dat de landvoogd zoo spoedig mogelijk eens een bewijs van zijne macht wilde geven, en den Joden doen gevoelen in welke afhankelijke positie zij verkeerden.

²⁾ Zoo *Antiqq.* XVIII. 13. 2. Volgens *Bell. Jud.* II. 9. 4. 400 Stadiën. — Volgens *Eus. His. Eccl.* II. 6. 300 Stadiën.

³⁾ Zoo vermoedt Hausrath, a. a. O. S. 314, die daarbij voegt: „Die Leitung, die Jerusalem und den Tempel mit fließendem Wasser versah, war mit der Zeit mangelhaft geworden“; hij geeft echter niet de bron op, waaruit hij deze kennis heeft verkregen. Overigens is het onzeker, of de tempelschat alleen mocht worden gebruikt voor zaken, den eeredienst betreffende, dan wel of er ook de kosten van publieke werken uit mochten worden bestreden. Zie Mounier *de P. P. agendi ratione*, p. 33.

was door hem het daarvoor benoodigde geld uit den tempelschat genomen. Toen het volk echter vernam, dat zijn heilige Korban was aangetast, maakte het zich, misschien eene even gelukkige uitkomst verwachtend, als bij de vorige gelegenheid hun ten deel was gevallen, in grooten getale op om, zoodra de landvoogd te Jerusalem gekomen was, te eischen, dat hij van zijn voornemen zou afzien; en waar zij zich de vorige maal vrij lijdelijk hadden getoond, daar begonnen zij nu, waarschijnlijk door hun vroeger geluk stoutmoedig gemaakt, den procurator met smadelijke woorden te bejegenen, „zooals dat bij eene opgeruide menigte zoo licht het geval wordt”¹⁾. Ditmaal echter wilde Pilatus van geen toegeven weten. Reeds vooraf onderricht van den opstand, dien zijn daad en voornemen hadden vorwekt, had hij zijn soldaten bevel gegeven om zich in burgerkleeding, met knuppels, in plaats van met zwaarden gewapend, onder de menigte te begeven, om op een door hem te geven teeken de oproerige schare tot zwijgen te kunnen brengen. Zooals bepaald was geschiedde: meer dan Pilatus wenschte of hun geboden had, maakten de krijgsknechten van hun wapen gebruik, het oproer werd gestild, maar niet, dan nadat schulden en onschuldigen zonder onderscheid waren gedood of gewond. De landvoogd zette het werk voort, en het is niet onwaarschijnlijk, dat de gebeurtenis, ons in Luc. XIII: 4 medegedeeld, bij den aanleg dezer waterleiding heeft plaats gehad²⁾.

Aan deze beide verhalen sluit zich door zijn aard ten nauwste het bericht eener gebeurtenis aan, die ons door

1) οἷα δὴ φιλεῖ πράσσειν ὄμιλος.

2) Dit is ook het gevoelen van ab Utrecht Dresselhuis in *Kroms N. C. Magazin* III, blz. 440; hij meent, dat deze gebeurtenis plaats had, weinig maanden voor het rechtsgeding met Jezus.

Philo is overgeleverd. Dit bericht heeft zooveel overeenkomst met het eerste door Josephus ons medegedeeld, dat bij sommigen het vermoeden is opgekomen, dat Philo's verhaal op enkele punten minder juist zou zijn, en hij eigenlijk niets anders zou hebben willen geven dan Josephus ¹⁾. Het is echter in verschillende opzichten zoo geheel daarvan afwijkend, dat wij meenen hier eene geheel andere gebeurtenis voor ons te hebben ²⁾. Philo geeft ons namelijk in zijn boek *De legatione ad Cajum* ³⁾, na de harde behandeling der Joden in het licht te hebben gesteld, die zij van Cajus ondergingen (en die zoover werd gedreven dat de keizer zich niet ontzag om bevel te geven tot de plaatsing van zijn beeld in den tempel te Jerusalem), den inhoud van een brief, door Herodes Agrippa geschreven, om den keizer van zijn voornemen af te brengen. De koning somt daarin eerst de bewijzen op der goede gezindheid van Cajus' voorgangers jegens de Joden en van hunne eerbiediging van den Joodschen tempeldienst, en brengt dan in herinnering, hoe ook Tiberius aan den wensch der Joden had voldaan onder het bestuur van Pilatus, toen deze, „niet zoozeer ter eere des keizers, als om het volk te kwellen” binnen de heilige stad in het paleis van Herodes vergulde schilden had doen ophangen; iets, wat bij het nu door Cajus' gegeven bevel onbeteekenend mocht heeten, daar zij niet de buste des keizers vertoonden, maar slechts den naam van hem, die ze gewijd had, en de opgave der reden, waarom zij gewijd waren ⁴⁾. En toch was het volk, waaronder Pilatus' handeling

¹⁾ Zoo Basnage, *Ann. P. E.* 27 n. 6.

²⁾ Zoo oordeelt ook Lardner a. w. p. 161.

³⁾ Philo, *Opera Ed. Frankfort* 1691, p. 1033 sq.

⁴⁾ Niet zelden waren anders deze schilden van het beeld des keizers voorzien. Zie de afbeelding van zulk een clipeus met het beeld van Hadrianus in Rich *Illustristes Wörterbuch der Röm. Alterthümer*, S. 165.

al zeer spoedig bekend was geworden, naar den landvoogd gegaan, om de wegneming der schilden te eischen. Met de vier zonen des konings en andere leden der koninklijke familie, benevens eenige der voornaamsten des volks aan hun hoofd, waren zij tot hem gekomen met het verzoek om hunne voorvaderlijke wet, die door de vorige vorsten was geëerbiedigd, niet meer te schenden. Pilatus sloeg echter hun verzoek op ruwen toon af; maar weldra begonnen er nu onder het volk kreten op te gaan als dezen: „Verwek geen oproer! Veroorzaak geen strijd! Verstoor den vrede niet! Het is geene eere voor den vorst om oude wetten te schenden! Zoek toch naar geen voorwendsel voor dit onrecht!” Daarbij beriepen zij zich op Tiberius, die eene dergelijke inbreuk op hunne rechten niet zou gedoogen. Had de keizer echter, wat zij niet konden gelooven, het bevel gegeven tot de daad door den landvoogd verricht, welnu, dan eischen zij, dat hun het edict of de brief, die het bevel bevatte, zou worden getoond, opdat zij in dat geval gezanten tot den keizer zouden kunnen zenden, om van hem de intrekking van het gebod te verzoeken. Toen Pilatus vernam dat zij een gezantschap wilden afvaardigen, werd hij ten hoogste bevreesd, dat al de verkeerde daden, die door hem waren gepleegd⁵⁾, te Rome bekend zouden worden, en zoo bevreesd en vertoornd stond hij in twijfel, hoe hij handelen moest. Zoodra de voornaamsten des volks zijn twijfel en kwalijk te verbergen spijt over hetgeen hij had verricht bemerkten, schreven zij een zeer onderdanigen brief aan Tiberius, die, zoodra hij vernomen had wat daar was geschied, zijn landvoogd hevig berispte, en beval om terstond

⁵⁾ Hij vreesde, zegt Philo, dat zij ook τῆς ἄλλης αὐτοῦ ἐπιτροπῆς ἐξελέγξωσι τὰς δωροδοκίας, τὰς ὑβρίεις, τὰς ἀρπαγὰς, τὰς αἰκίας, τὰς ἐπιηρείας, τοὺς ἀκρίτους καὶ ἐπαλλήλους φόνους, τὴν ἀνήνυτον καὶ ἀργαλιωτάτην ὠμότητα διεξελθόντες.

de schilden weg te nemen en weder naar Caesarea te brengen.

Aldus luidt het verhaal, en hoewel wij ook hier eene bepaalde tijdsopgave missen, is het duidelijk, dat dit feit niet kan hebben plaats gehad in den allereersten tijd van zijn bestuur; zijne vreeze voor eene aanklacht ter zake van onderdrukking en vele gewelddadige handelingen wijst op een tijd, dat hij zijne betrekking reeds langer had waargenomen ¹⁾ en dat het aan zulke gewelddadige handelingen niet zal hebben ontbroken bewijst ons een feit, door Lucas vermeld ²⁾. Hij zegt: „Er waren te dierzelfer tijd eenigen tegenwoordig, die Jezus boodschappen van de Galilaeërs, welker bloed Pilatus met hunne offeranden gemengd had”. Bij geen anderen schrijver vinden wij omtrent deze gebeurtenis iets medegedeeld; maar „roepen wij ons de gruwelen voor den geest, die de Romeinen, vooral later tegen de Joden gepleegd hebben, dan is de moord van deze Galilaeërs slechts een enkele druppel in eene onafzienbare zee, en het behoeft ons niet te verwonderen, dit feit alleen door Lucas vereeuwigd te vinden” ³⁾. Toch heeft men, reeds van oude tijden af, getracht om hier eene ook van andere zijden vermelde gebeurtenis te vinden; men achtte de gruweldaad van den landvoogd te groot, dan dat men niet zou hebben omgezien naar een middel om het met een van Josephus' berichten in verband te brengen. Zoo meenden

---

¹⁾ Hansrath, a. a. O. S. 314, plaatst de gebeurtenis zeer spoedig na de eerste ons door Josephus medegedeelde. Hij beschouwt haar als het streven om revanche te nemen voor zijne eerste toegerendheid, en houdt het dan voor onmogelijk dat hij daarmede lang zal hebben gewacht. Het bewijs, dat wij hierin eene poging tot het nemen van revanche te zien hebben, blijft hij echter schuldig.

²⁾ Luc. XIII: 1.

³⁾ Van Oosterzee, *Leven van Jezus*, 1e Uitg., II. blz. 688. — Vgl. da Costa, *Beschouwing van het Ewang. van Lucas I*, blz. 292—294.

sommigen ¹⁾, dat hier sprake was van een oproer, door de volgelingen van den, ook uit Hand. V: 37, bekenden Judas Gaulonites of Galilaeus verwekt, die zich er tegen zouden hebben verzet, dat er in den tempel voor den keizer van Rome werd geofferd. Men zou dan bij den naam Galilaeërs niet te denken hebben aan de bewoners van Palaestina's noordelijke provincie, maar dien moeten beschouwen als de aanwijzing der secte, waartoe de gedooden behoorden. Deze opvatting strijdt echter met het doorgaand gebruik van den naam Galilaeërs in het N. T., en is evenzeer in tegenspraak met 's Heeren antwoord in Vs. 2. Anderen ²⁾ meenden, dat de gebeurtenis had plaats gehad bij het oproer, ten gevolge van het aanleggen der waterleiding ontstaan; maar ook dit is niets meer dan eene gissing, daar de Evangelist ons niets zegt, wat dit vermoeden steunt. Weder een ander ³⁾ hield Lucas' bericht voor hetzelfde als Josephus ons in zijne *Antiqq.* XVIII: 4. 1. mededeelt, maar behalve dat, zooals wij straks zullen zien, dit feit eerst aan het einde van Pilatus' bestuur voorviel, wordt daar van Samaritanen, hier van Galilaeërs gesproken. Door Lange ⁴⁾ is de gissing opgeworpen, dat er sprake was van „enthusiastische Verehrer“ van Jezus, die in twist waren geraakt met de priesters, zoodat de laatsten de hulp van den landvoogd hadden ingeroepen. Kwelijk is daarmede echter het antwoord des Heeren overeen te brengen. Zoo is geene der genoemde gissingen bevredigend, en wij moeten het erkennen, dat wij ons door de kortheid van het bericht niet in staat gesteld zien om te beslissen, uit wat oorzaak

¹⁾ Theophyl., Euth. Zigab., die door Grotius zijn gevolgd.

²⁾ Suidas i. v. *Pilatus*. Schutte, *Heilige Jaarboeken*, II. blz. 143.

³⁾ Beza.

⁴⁾ *Leben Jesu*, II. S. 854.

de Galilaeërs zulk een gewelddadigen dood ondergingen. Wel houdt Hofkuntz ¹⁾ hen voor onschuldig, en schrijft hij het feit alleen aan Pilatus' wreedheid toe, maar hij schijnt in zijn haat tegen den landvoogd wel wat te ver gegaan te zijn ²⁾. Bij de, uit Josephus bekende, gencigheid der Galilaeërs tot oproer, is het niet onwaarschijnlijk, dat zij zich ook bij deze gelegenheid daaraan hadden schuldig gemaakt. Wat de plaats en den tijd betreft, het feit heeft blijkbaar plaats gegrepen in den tempel te Jerusalem; waarschijnlijk waren zij naar de heilige stad opgegaan om feest te vieren, en, terwijl zij daar hun feestoffer brachten, trof hen dat harde lot, op bevel van Pilatus, die zelfs het heilige niet heilig achtte, maar zijne soldaten in den tempel zond. Verschillend en zeer uiteenlopend zijn de gissingen, die men gewaagd heeft om te bepalen op welk feest het feit heeft plaats gehad. Men heeft gedacht aan het loofhuttenfeest, dat het laatste Pascha van Jezus' leven op aarde voorafging ³⁾. Op dat feest was de Heer te Jerusalem; en men veronderstelde, dat Hij zich niet ver van de stad zal hebben opgehouden, toen het treurige bericht Hem gebracht werd. Volgens anderen zou het feit geschied zijn: óf op het tweede Pascha na Jezus' doop ⁴⁾, óf op het feest der tempelvernieuwing, dat op het zoo even genoemde loofhuttenfeest volgde ⁵⁾, óf op Pinksteren van het laatste jaar van Jezus' omwandeling op aarde ⁶⁾. Onmogelijk is het te

¹⁾ *De ἀνομιαν Πιλάτου*. Lips. 1721, ook te vinden in Iken *novus thesaurus* II, p. 443 sqq.

²⁾ „Constat namque”, zegt hij, „inter omnes de feroci, infenso, suspicaci, ac quam qui unquam, saevissimo Pilati animo”.

³⁾ Schutte, H. J. II. blz. 546 vv.

⁴⁾ Dit gevoel wordt door Hofkuntz vermeld.

⁵⁾ Hofkuntz.

⁶⁾ Lange, I. J. II. S. 854.

beslissen welk gevoelen de waarheid aan hare zijde heeft; maar wanneer wij letten op den tijd ¹⁾, waarop het bericht tot den Heer kwam, en op den vorm waarin het vervat was, die duidelijk aanwijst, dat de gebeurtenis nog niet lang geleden plaats had, meenen wij als zeker te mogen aannemen, dat de dood der Galilaeërs in het najaar voor 's Heeren lijden en sterven moet worden gesteld.

En zoo zijn wij genaderd tot die ure in Pilatus' leven, waaraan hij zijn treurig vermaarden naam onder de Christenheid te danken heeft, — tot de rechtspraak over den Heer. Het is bekend, dat wij bij de drie Synoptici slechts een zeer beknopt verslag vinden van hetgeen voor den rechterstoel van Pilatus is geschied, terwijl wij in het vierde Evangelie een uitgebreider bericht daarvan aantreffen. Wij zullen trachten de verschillende bijzonderheden, door de Evangelisten ons medegedeeld, tot één tafereel te vereenigen; maar voor wij daartoe overgaan, wenschen wij een enkel woord te zeggen over de plaats, waar Pilatus gewoonlijk zijn verblijf hield, en tevens iets tot toelichting eener episode, die wij straks in het verhaal zullen ontmoeten.

Pilatus resideerde, evenmin als zijne voorgangers, te Jerusalem, maar in de door Herodes, 13 v. C., sierlijk gebouwde stad, waar vroeger de burg Straton stond, en die ter eere des keizers den naam van Caesarea ontvangen had ²⁾; die stad was, gelijk Tacitus ons zegt „*Judaeae Caput*” ³⁾. Bij de hooge Joodsche feesten bleef de procurator echter niet te Caesarea. Door de menigte volks, die zich dan te Jerusalem bevond, kon het zeer licht gebeuren — en het gebeurde werkelijk meermalen — dat zich eene oproerige

¹⁾ Vergelijk over de plaats, waar de Heer in die dagen vertoefde: Van Oosterzee, L. v. J. II. blz. 679 vooral Noot ²⁾.

²⁾ Zie over den bouw van Caesarea: Jos. *Antt.* XV. 9. 6.

³⁾ Tac. *Hist.* II. 79.

beweging vertoonde, althans de orde min of meer werd gestoord. Het was dus noodig, dat de landvoogd met eenige legermacht nabij was, om zoodra zich iets van dien aard voordeed, de orde met kracht te handhaven; en zoo vinden wij Pilatus op het Paaschfeest in de tempelstad. Maar — waar binnen Jerusalems muren hebben wij hem te zoeken, toen Jezus voor zijn rechterstoel werd gebracht? in den burg Antonia, of in het paleis van Herodes? Het is bekend, dat de procuratoren, volgens het getuigenis van Josephus en Philo beiden, gewoonlijk in het laatste hun verblijf hielden, en door de meeste uitleggers is dan ook dat paleis voor het praetorium gehouden, waarvan Joh. XVIII: 28 en meermalen in de lijdensgeschiedenis sprake is; toch verdient, dunkt ons, de andere meening de voorkeur ¹⁾, niet zoo zeer omdat in den burg Antonia de krijgsmacht was gelegerd en de landvoogd er dus daarom het voegzaamst kon toeven ²⁾, want ook wanneer hij in Herodes' paleis resideerde, waren de troepen in den burg Antonia gekasernceerd; maar vooral steunende op het bericht van Josephus ³⁾, dat het plein tusschen den burg, die aan de N.W.zijde van den tempelberg stond en den tempel *λιθόστρωτος* was, wat volkomen sluit met het bericht van Joh. XIX: 13 ⁴⁾ Ook de

¹⁾ Zie oordeelen ook Rosenmüller, *Handb. der bibl. Alterth.* II. 2. S. 228 en Van Oosterzee, *L. v. J.* III. blz. 293.

²⁾ Van Oosterzee, *ibid.*

³⁾ *Bell. Jud.* VI. 1. 8.

⁴⁾ Van Oosterzee, *L. v. J.* III, blz. 294. Vgl. het betoog van Schutte, *H. J.* II, blz. 318—323. Woonde misschien Herodes-zelf, toen hij te Jerusalem vertoefde, in het paleis? Ook Meijer gist dit *Comment ad Matth.* XXVII: 27.—Door Hausrath wordt a. a. o. S. 301 beweerd, dat den Herodianen het paleis ontnomen en daarvoor het Macchabaeërs slot in de plaats gegeven was. Hij beroept zich op *Jos. Antiqq.* XX. 8. 11; waar echter niets anders bericht wordt dan dat *Herodes Agrippa* (van vroegeren is geen sprake) het slot der Macchabaeërs met veel pracht tot zijn verblijf liet inrichten.

overlevering wijst het praetorium, en Herodes' paleis als twee verschillende plaatsen aan ¹⁾).

En nu over de aanwezigheid van Pilatus' vrouw. Wij weten ²⁾, dat Augustus het niet gedoogde, dat de landvoogden zich door hunne gemalin naar de provinciën deden vergezellen; maar het blijkt, dat na den dood van dezen keizer aan dit verbod geen gehoor meer werd gegeven. Tacitus verhaalt ons zelfs, dat ten tijde van Tiberius eene poging, door Severus Cacsina beproefd, om de oude wet weder te doen naleven, schipbreuk leed ³⁾).

Na deze voorafgaande opmerkingen kunnen wij overgaan tot het beschrijven van hetgeen ons aangaande Pilatus' aandeel in de lijdensgeschiedenis onzes Heeren bericht wordt ⁴⁾).

Het was vroeg in den morgen, toen zij, die tot elken prijs den Heiland ter dood verwezen wilden zien, Hem van Kajaphas gebonden voerden naar Pilatus. Bevreesd, dat zij zich zonden verontreinigen door het huis van een heiden binnen te treden, maar zonder vreeze den moord van een onschuldige op zich nemende, staan zij voor het praetorium. Pilatus geeft aan hunne nauwgezetheid in het betrachten der wet toe, gelijk de Romeinen zich veelal toegevend betoonden voor de godsdienstige gebruiken van de overwonnen

¹⁾ Zie Winer, *Bibl. B. W. Art. Richthaus*, die echter de meening voorstaat, dat het praetorium het paleis van Herodes was. Ook Friedlieb *Archaeologie der Leidensgeschichte*, S. 99 bewoert, dat Pilatus in Herodes' paleis woonde, en zegt dat dit aan den burg Antonia paalde (zie echter den platten grond van Jerusalem in Kiepert's *Atlas der Alten Welt*). De plaats Lithostrotos houdt hij voor dezelfde als die wij hierboven hebben aangezezen.

²⁾ Cf. Suetonius, *Octav. C.* 24. „Ne legatis quidem eniquam, nisi gravate, hibernisque demum mensibus, permisit uxorem intervisere“.

³⁾ *Ann.* III, 33, 34.

⁴⁾ Matth. XXVII: 1 sqq.; Marc. XV: 1 sqq.; Luc. XXIII: 1 sqq.; Joh. XVIII: 28 sqq.

volken, waar dit zonder schade voor de Romeinsche macht kon geschieden — en treedt naar buiten met de vraag: „Welke beschuldiging brengt gij in tegen dezen mensch?”¹⁾. Vertoornnd, dat niet terstond door den landvoogd wordt ingezien, dat zij geen onschuldige voor zijn rechterstoel zouden brengen, en dat door hem het aanzien der leden van het Sanhedrin zoo licht en weinig beteekenend wordt geacht, antwoorden zij: „Indien deze geen kwaaddoener ware, zoo zouden wij hem u niet hebben overgeleverd”. Een dusdanig antwoord was echter weinig geschikt om hunne zaak te bevorderen, en blijkbaar geraakt over den hoogen toon, dien zij aanslaan, spreekt Pilatus „Necmt gij hem, en oordeelt hem naar uwe wet”, op zulk eene onbepaalde aanklacht kan ik geen vonnis spreken; is de gevangene naar uwe wet, waarmede ik mij niet bemoei, strafschuldig, welaan, veroordeelt gij hem dan! Wilt gij dat *ik* een vonnis vel, dan behoort ook de zaak aan mij bekend gemaakt te worden²⁾. Een vonnis begeeren zij, en wel eene veroordeeling tot den dood; want het woord, dat zij zoo gaarne zouden hebben gezwegen en dat zoo kwalijk past bij de aanmati-

---

1) Wij vereenigen ons hier met Goesius *Pilatus Judex*, p. 27, die het inleveren van een *elogium* door den Joodschen raad bij den Romeinschen landvoogd ontkent (zie het model van zulk een *elogium* Goesius p. 27); de tekst der Evangelisten geeft dan ook niet de minste aanleiding om het bestaan daarvan te vermoeden. Ook Van der Schaaff, *Proeve van een Jurid. theol. onderzoek naar de veroordeeling van J. C.*, die zelfs de bevoegdheid der Joden om een *doodvonnis* uit te spreken ontkent, deelt dit gevoelen blz. 68. Evenzoo Dupin, *Jésus devant Caïphe et Pilate*, Ed. 1864. p. 77; ab Utrecht Dresselhuis, blz. 420. Van Oosterzee, L. v. J. III. blz. 298. Meijboom, L. v. J. 1. 2. 2. blz. 474. — Daarentegen ziet Steller, a. w. in de uitspraak van Pilatus slechts een fiat op het vonnis der Joden, en veronderstelt Mounier, p. 58, het bestaan van een *elogium*.

2) Van der Schaaff, a. w. blz. 72. Dat Pilatus hier ironisch zou gesproken hebben, gelijk Dupin, p. 78, beweert, is niet wel aan te nemen; veelmeer is het de toon van moeielijk te ontveinzen verontwaardiging over der Joden aanmatiging.

ging zoo even door hen getoond, moet worden uitgesproken: „Het is ons niet geoorloofd iemand te dooden.” Nu zien zij zich tevens verplicht om beschuldigingen in te brengen, die hunne handelwijze moesten rechtvaardigen. „Wij hebben bevonden”, dus spreken zij, „dat deze het volk verkeert en verbiedt den keizer schattingen te geven, zeggende, dat hij-zelf de Christus, de koning is.” Zij gevoelen het, dat eene beschuldiging van blasphemie, zooals die in het Sanhedrin was ingebracht, hier geheel haar doel zou missen; slechts de aanklacht van eene politieke misdaad zou hetgeen zij wenschen hun schenken. Op die aanklacht begint dan ook Pilatus zijn verhoor; hij treedt met Jezus het praetorium binnen ¹⁾, en het laatste punt der drieledige beschuldiging opnemende, vraagt hij: „Zijt gij de koning der Joden?” ²⁾. Voor de Heer daarop het antwoord geeft, wil Hij vernemen of de landvoogd dit uit zich-zelf vraagt, dan of anderen het hem hebben gezegd ³⁾. Die wedervraag hindert Pilatus, en toornig spreekt hij: „Ben ik dan een Jood — ben ik bekend met de godsdienstige voorstellingen der Joden —, uw volk en de Overpriesters hebben u aan mij over-

¹⁾ Grotius op Matth. XXVII:19, Mounier a. w. p. 66 en 166 sqq. en Lavater, *Pontius Pilatus of de bijbel in 't klein en de mensch in 't groot*, Hoorn 1804, I. blz. 175, meenen dat dit verhoor plaats vond in tegenwoordigheid van assessoren.

²⁾ Vincentius Bellovacensis, *Speculum historiale* VIII. 40. vermoedt, dat Pilatus niet op de beschuldiging van het verbod om schatting te geven is teruggekomen, omdat hij misschien gehoord had, dat Jezus eenmaal het tegenovergestelde had geleerd. Ofschoon het waar is, dat dit punt van aanklacht volkomen in strijd was met de geschiedenis, is het duidelijk dat Pilatus op de quaestie van het koningschap zijn verhoor baseerde, daar hierin het andere lag opgesloten. — Het bezwaar, door Scholten (*Het Paulinisch Evangelie*, blz. 281) ingebracht tegen Luc. XXIII: 3 wordt, wanneer men de geloofwaardigheid van het 4e Evangelie aanneemt, opgelost door dit vers te paralleliseeren met Joh. XVIII: 37.

³⁾ Het schijnt, dat de Heer de beschuldigingen, door de Joden tegen Hem ingebracht, niet heeft gehoord. Zie Lavater a. w. I. blz. 131.

geleverd" ¹⁾); maar na aldus te hebben getoond hoe weinig belang de godsdienst van het overwonnen volk, waarover hij gebiedt, hem inboezemt, gaat hij terstond weder voort met het onderzoek, en door Jezus wordt de hooge, geestelijke beteekenis van zijn koningrijk voor den landvoogd uitgesproken. De Heer zegt en bewijst, dat zijn rijk niet van deze waereld is; maar toch, zoo oordeelt Pilatus, hij is dus een koning en er is in de aanklacht iets waars? Nu doet de Heer zich als koning van het rijk der waarheid kennen. „Maar wat is waarheid?" ²⁾ roept Pilatus uit. Daarover is al zoo veel getwist, en tot eene beslissing is men nog niet gekomen. Berust de geheele aanklacht dus op niets anders, als op eene wijsgeerige of godsdienstige meening, dan behoort de zaak niet voor zijne vierschaar, dan is daarin geen gevaar voor de Romeinsche heerschappij te duchten, en, naar buiten getreden, zegt hij het den overpriesters en het volk: „Ik vind geene schuld in dezen mensch." Die uitspraak was echter geenszins naar den wil der aanklagers. Zouden zij dan al die moeite hebben aangewend zonder hun doel te bereiken? Neen, nog eens met kracht willen zij er naar streven om eene veroordeeling te bewerken. „Hij be-

¹⁾ Wij kunnen ons niet onthouden van hier te wijzen op het echt historisch karakter dezer uitspraak van den landvoogd. Het is hem blijkbaar om feiten, niet om woorden, te doen.

²⁾ Wij hebben hier de gewone vertaling en opvatting behouden; het is niet duidelijk, wat met eene andere overzetting, die door ab Utrecht Dresselhaus is wordt voorgestaan, gewonnen wordt. Hij interpungeert aldus: *τί ἐστίν; ἀληθεία* sc. *μαρτυρεῖς*. Wat gij zegt? Gij geeft slechts der waarheid getuigenis? — Alleen als een te kennen geven, dat de zaak niet voor zijne rechtbank te huis behoort, vat Schuster, a. a. O. S. 832, het gezegde van Pilatus op: *τί ἐστίν ἀληθεία* sc. *ἐν ταύτῃ τῇ κρίσει*. — Als curiositeit verdient melding gemaakt te worden van hetgeen Goeree, *Joodse Oudheden*, blz. 20 zegt omtrent het „Quid est veritas". Hij wijst er op, dat dezelfde letters anders geschikt, aldus het antwoord op de vraag behelzen „Vir qui adest" en voegt er bij „Wie sag ooit aardiger de gesogte waarheid in de mond geloopen of een „letterversetting zoo gelukkig tot de saak uitgevallen?"

roert het volk, leerende door geheel Judaea, begonnen hebbende van Galilaea tot hier toe," zoo laten zij zich hooren, en verschillende grieven worden door hen tegen Jezus ingebracht ¹⁾. Tot verwondering van Pilatus, antwoordt de Heer op dat alles geen enkel woord; maar zoodra de landvoogd vernomen heeft, dat Jezus zijn werk in Galilaea had aangevangen, en in het gebied van Herodes Antipas te huis behoorde, zendt hij Hem naar dien vorst, die juist ter gelegenheid van het feest te Jerusalem vertoefde. Van deze wilde hij inlichting ontvangen over eene zaak, die blijkbaar zoo nauw samenhang met den Joodschen godsdienst, waarmede hij, de Romcin, zoo weinig bekend was ²⁾. Hij zag zich echter in zijne verwachting teleurgesteld: den Heer bespotten was Herodes gemakkelijk, nieuwsgierig een teeken vragen viel hem licht; maar ernstig zich op de hoogte der zaak stellen vermocht de wuffe vorst niet. Hij zendt Jezus naar Pilatus terug, en de landvoogd verklaart nog eenmaal, dat hij, evenmin als Herodes, in den gevangene eenige schuld vindt. Had hij al geene inlichting verkregen, zooals door hem begeerd werd, geheel zonder gevolg was de zending naar Herodes voor Pilatus niet afgeloopen; de vroeger verbroken vriendschap ³⁾ was tusschen den procurator en den

¹⁾ Wij paralleliseeren Matth. XXVII: 12—14 en Marc. XV: 3—5 met Luc. XXIII: 5 op het voetspoor van Mounier, a. w. p. 71, Van Oosterzee, a. w. blz. 302, Meijboom, a. w. blz. 479.

²⁾ Dat dit de reden was, waarom Pilatus den Heer naar Herodes zond, en niet, zoo als gewoonlijk beweerd wordt, om zich van de zaak af te maken, is duidelijk niteengezet door Van Oosterzee, a. w. blz. 303. Zie ook Mounier, a. w. p. 76. Het is bekend, dat Strauss dit verhaal verklaart uit het streven om Jezus voor alle mogelijke rechtbanken te stellen! Zelfs Scholten (*Het Paulinisch Evangelie*, blz. 343) erkent, dat „de historische waarheid, althans wat de hoofdzaak aangaat, niet op afdoende gronden „kan ontkend worden“.

³⁾ Door sommigen wordt het vermoorden der Galilaeërs (Luc. XIII: 1) als de aanleiding tot de onenigheid tusschen H. en P. beschouwd.

vicrvorst hersteld; maar zou hij nu zich er aan wagen om met de Joden in volkomen vijandschap te geraken? Overtuigd is hij van 's Heeren onschuld, maar om nu niet geheel en al het volk en zijne overpriesters tegen zich in het harnas te jagen, stelt hij voor om Jezus te geeselen en daarna Hem los te laten. Hier is het keerpunt van Pilatus handelwijze in het rechtsgeding; hij vangt aan den Joden toegewendheid te betoonen ¹⁾. Toch is hij nog verre van op hun wensch, zonder verderen tegenstand, den Heer te doen ter dood brengen. Integendeel is het nog altijd zijn streven om Jezus los te laten; maar hoe een middel te vinden om dit te doen zonder de Joden te kwetsen? Niet lang behoeft hij zich te bedenken. Het was eene gewoonte ²⁾, dat op het feest door den landvoogd aan een gevangene gratie werd geschonken, terwijl het volk mocht bepalen aan wien die gunst zou worden bewezen, en ook nu begint het volk te eischen, dat de oude gewoonte zou worden gehandhaafd ³⁾. Dadelijk grijpt Pilatus dit middel aan, in de hoop daardoor Jezus vrijlating te bewerken; hij wist het, dat de Joden Hem uit nijd hadden overgeleverd, en daarom achtte hij het, als hij hun aanbod om „den koning der Joden” los te laten, of wel hun de keuze gaf tusschen deze en den moordenaar Barabbas, niet onwaarschijnlijk, dat hij zijn

¹⁾ Mounier, a. w. p. 79, ziet in het voornemen tot de geeseling niets onrechtvaardigs; hij meent, dat Pilatus, al stemde hij toe, dat Jezus voor den staat niet gevaarlijk was, toch begreep, dat eene beweging der gemoederen eene lichte straf verdiende: „Illud egit, quod Judaeae Praeses plenissima jurisdictione ornatus, suo jure agere poterat, quod juri Romano prorsus consentaneum ipsi videbatur”. Het is duidelijk, dat dit gevoelen in tegenspraak is met Pilatus betuiging van 's Heeren volkomen onschuld.

²⁾ Zie de verschillende gevoelens over den oorsprong dezer gewoonte Mounier, p. 81. Wij meenen, dat het ὑμῖν Joh. XVIII: 39, veel voor den Joodschen oorsprong bewijst.

³⁾ Marc. XV: 8.

wensch vervuld zou zien. Is het vermoeden waar, dat de eisch om aan een gevangene gratie te schenken van verborgen vrienden des Heeren is uitgegaan ¹⁾, waartoe Matth. XXVII: 20 en Marc. XV: 11 veel grond opleveren, dan is het niet onwaarschijnlijk, dat uit het volk ook stemmen ten gunste van Jezus zich hadden doen hooren, waardoor de landvoogd er toe gebracht werd om van dit middel een goeden uitslag te hopen. Maar nauwelijks heeft hij de keuze aan het volk gelaten, of daar ontvangt hij de tijding zijner vrouw, dat zij veel om dezen Rechtvaardige in den droom had geleden, en eene waarschuwing om toch niets met Hem te doen te hebben ²⁾. De tijd, die hiermede verloopt, wordt door de Overpriesters en ouderlingen vlijtig besteed om stemmen voor Barabbas te winnen, en als Pilatus, na den bode zijner vrouw te hebben aangehoord, zijne vraag, wie door hem in vrijheid zal worden gesteld, herhaalt, aarzelt men niet meer om Barabbas te eischen, en voor het eerst wordt nu op duidelijke wijze uitgesproken, wat men van den landvoogd verlangt, als de bloedkreet: „Kruis hem, kruis hem” zich doet hooren. Het baat niet of hij al vraagt: „wat kwaad heeft deze dan toch gedaan?” de Joden blijven bij hun eisch volharden en eischen slechts luider den dood.

Nog wil Pilatus daarin niet bewilligen, en met alle kracht grijpt hij een ander middel aan om de harde harten der Joden te vermurwen: hij geeft Jezus over om gegeeseld te

¹⁾ Zie deze schoone gissing: Van Oosterzee, L. v. J. III, blz. 307.

²⁾ Als Scholten den droom van Pilatus' vrouw naar het gebied der sagen verwijst (zie *Het oudste Evangelie*, blz. 66), dan hangt dit samen met zijne beschouwing over het ontstaan van het Mattheus-Evangelie, en wij kunnen daarover natuurlijk hier niet spreken. Tegen zijne bewering echter: „Vreemd is hier ook de opmerking, dat „Pilatus op den rechterstoel zich plaatste””, moeten wij inbrengen, dat er niet van een „zich plaatsens”, maar van een „zitten” (*καθήμενον*) op den rechterstoel gesproken wordt. Voor hem, die de geloofwaardigheid der Johanneïsche berichten aanneemt, sluit dit volkomen met Joh. XVIII: 38b; daarbij had hij zich voorzeker op den rechterstoel geplaatst.

worden en tracht nog altijd een volkomen gehoor geven aan hun wensch te vermijden ¹⁾). Hij duldt zelfs, dat zijne soldaten den beschuldigde kwellen en bespotten, om, door Hem in den treurigen toestand, dien geeseling en kwelling hadden veroorzaakt, den Joden te toonen, hun medelijden op te wekken; en op weemoedigen toon spreekt hij, op Jezus wijzende: „Ziet, de mensch!” ²⁾ Hebben misschien dit woord en dat schouwspel ecnigen indruk gemaakt op het volk? Althans Johannes verhaalt ons slechts van de Overpriesters en dienaars, van hen, die het felst den Heer haatten, dat zij aanhielden met den eisch der kruisiging. Maar nog wil Pilatus aan dien eisch geen gehoor geven, hij blijft aan zijne onschuldigverklaring getrouw, en de drang der Joden wordt hem zoo ondragelijk, dat hij hun tegenvoert: „Neemt gij hem en kruist hem!” ³⁾ Zoo bleek het hun dan, dat de beschuldiging van eene politieke misdaad hen niet tot het gewenschte doel geleidde; veel meer scheen het, dat al hun arbeid en moeite te vergeefs waren. Daarom beroepen zij zich op hunne wet, waarvan zij de handhaving door den procurator vorderen. „Hij, die zich-zelf Gods zoon maakt heeft, moet volgens die wet sterven”, spreken zij, „is er dus nog andere reden voor de kruisiging noodig?” Toen Pilatus dit woord hoorde werd hij nog meer bevreesd. Was het vreeze, dat hij hier een dier halfgoden voor zich zag,

¹⁾ Zie over de harmonistiek der verschillende berichten Van Oosterzee L. v. J. III, blz. 312. — Wij meenen bij de geeseling noch aan eene *quaestio per tormenta* (vgl. Friedlieb, *Archaeologie der L. G.* S. 116), noch aan eene voorbereiding tot de kruisiging, (vgl. Friedlieb, S. 114) te moeten denken, Vgl. Steinmeijer, a. a. O. S. 138 f.

²⁾ Dat dit woord door Jezus zou gesproken zijn, gelijk Schutte meent, is wel grammaticaal te verdedigen; maar daartegen zijn door Mounier, a. w. p. 101 en Van Oosterzee, a. w. bl. 315, zulke overwegende bezwaren ingebracht, dat die meening als volkomen wederlegd kan worden beschouwd.

³⁾ „Ein verdriesslich und gereizt abweisendes *Paradoxon*, da die Juden „das Recht der Hinrichtung nicht hatten, und die Kreuzigung gar keine Jüdische Todesstrafe war”. — Meijer op *Johannes XIX: 7.*

waaraan de Romeinsche fabelleer zoo rijk was? Was het angst, dat er, wanneer hij niet toegaf, werkelijk een niet gemakkelijk te dempen oproer zou ontstaan? Was het een sidderen voor de Romeinsche wet, welke hem, die niet naar de wetten rechtsprak, met verbanning dreigde? of wel het vermoeden, dat er waarlijk majesteitsschennis was bedreven door het zich toeëigenen van een goddelijken titel? ¹⁾ Mischien wel, dat dit alles te samen den landvoogd onrustig maakte, en hem dwong om nog eenmaal het praetorium binnen te gaan en tot den Heer op nieuw eenige vragen te richten. „Van waar zijt gij?” zoo luidt zijne eerste vraag, waarop hij echter geen antwoord ontvangt. Reeds voldoende had Jezus over zijne hemelsche afkomst gesproken, toen Hij den landvoogd den waren aard van zijn koninkrijk verklaarde. Meer te zeggen was onnoodig, en wat er kon worden bijgevoegd zou door Pilatus niet begrepen zijn. Deze verstond echter de strekking van dat zwijgen niet, en toornig over de, naar zijne meening, voor zijn rechterlijk gezag beleedigende handelwijze, zegt hij: „Spreekt gij tot mij niet? weet gij het dan niet, dat ik macht heb om u te kruisigen en om u los te laten?” ²⁾ En nu verneemt

¹⁾ Van der Schaaff, a. w. blz. 107. Mounier, p. 104 sq. Beza, a. h. l. meent, dat het vreeze voor een oproer was, welk gevoelen ook door Lardner, a. w. l. p. 158 wordt overgenomen. Calvijn zegt: „Duplex potest elici sensus: prior est, quod veritus fuerit Pilatus ne sustineret aliquam culpam si exortus esset tumultus, quia Christum non damnasset; alter, quod, audito Filii Dei nomine mens eius religione tacta fuerit,” het laatste is het gevoelen van Calvijn.

²⁾ Stellerns, die, wat het ook koste, Pilatus van alle schuld aan den dood des Heeren wil vrijspreken en ontkent, dat door hem een bepaald verhoor heeft plaats gehad, vat dit woord zoo op als of er alleen van eene keuze tusschen de kruisstraf en eene andere sprake was: „tantum loquitur de certo modo mortis” zegt hij III 62. Dat hier door den landvoogd niet van het jus vitae ac necis in het algemeen wordt gesproken, maar bepaald van dit speciale geval, is duidelijk uit de herhaling van het woord *ἐξουσία*. De gewone lezing komt ons, als meer in overeenstemming met den gang van het proces, juister voor, dan de variant in de Codd. A. B. E. Sin.

hij een antwoord, zooals hij er zeker geen had verwacht. „Gij zoudt geene macht hebben tegen mij, indien het u niet van boven ¹⁾ gegeven ware” klinkt het uit 's Heeren mond en „ter waarschuwing en verschooning” wordt er dit woord bijgevoegd: „Daarom, die mij aan u heeft overgeleverd heeft grooter zonde” ²⁾. Nog meer wordt de landvoogd hierdoor ³⁾ versterkt in zijn voornemen om zijne belofte (Luc. XXIII: 16), waaraan reeds ten halve was voldaan, nu geheel te vervullen. Zoo schijnt dan nog eenmaal alle hoop voor de Joden, om wat zij wenschen te verkrijgen, vervlogen te zijn; welk middel zullen zij nu nog verder aangrijpen, opdat hun plan moge gelukken? Niets anders blijft hun over dan de bedreiging met 's keizers ongenade, en Pilatus, die, al was het dan ook somtijds met moeite, en zelfs een oogeblik gedeeltelijk toegevend, op de ingebrachte beschuldigingen telkens zijne overtuiging van de onschuld des Heeren had uitgesproken, en geweigerd had in hun eisch te bewilligen, biedt nu niet langer tegenstand; hij brengt Jezus buiten het praetorium en plaatst Hem ⁴⁾ op den rechterstoel,

¹⁾ Zie Lücke, *Comment. op Joh.* Ed. 1834. II. S. 645 ff. — Stier, *Reden Jesu*, VI. S. 458 ff. en Steinmeijer, *Die Leidensgeschichte des Herrn*, Berlin 1868, S. 158. In *δεδομένον* (niet *δεδομένη*) licht de gedachte uitgedrukt, niet zoozeer dat de macht als macht, maar juist, dat de macht tegen Christus van boven gegeven was.

²⁾ Wij vereenigen ons met hen, die hier door Jezus eene vergelijking uitgesproken achten tusschen Pilatus schuld en die der Joden; het andere gevoelen (o. a. door Van Herwerden, *Over het Evangelie van Johannes* voorgestaan VI. blz. 131), dat de Heer hier op de schuld der Joden, als zich verzwarend, door het inroepen der Romeinsche rechtsmacht, zou hebben bedoeld, komt ons voor minder goed in den samenhang te voegen, en zich tegen den duidelijken zin der woorden te verzetten.

³⁾ Niet „van toen af” is de beteekenis van het *ἐκ τούτου*.

⁴⁾ Wij meenen, dat deze vertaling boven de gewone de voorkeur verdient. De mogelijkheid wordt door Tacitus, *Ann.* I. 44, bewezen, en het feit zelf gestemd door de overlevering der eerste eeuwen (Just. Mart. en Tert.). Vgl. Mounier, a. w. p. 115 sqq. en ab Utrecht Dresselhuys, a. w. blz. 433 en tegen dit gevoelen Van Oosterzee, L. v. J. III. blz. 322 en de daar aangehaalde literatuur.

die op den Lithostrotos stond. Wel geeft hij ongaarne toe en daarom kan hij niet nalaten den Joden een bitter woord toe te voegen: „Ziet uw koning!” zegt hij, maar de Overpriesters voor dit oogenblik geen anderen koning dan den keizer erkennende, zij die anders zoo gaarne een vorst begeerden, die hen van de heerschappij des keizers bevrijden wilde, roepen luide: „Neem weg, neem weg, kruis hem!” en Pilatus, ziende, dat zich reeds oproerige bewegingen begonnen te openbaren — gaf Hem hun over, opdat Hij gekruisigd zou worden, evenwel niet zonder nog op eene zinnebeeldige wijze getoond te hebben, hoe noode hij tot die inwilliging kwam. Hij laat zich een bekken met water brengen en wast zich ten aanschouwen der schare de handen, terwijl hij daarbij de plechtige verklaring uitspreekt: „Ik ben onschuldig aan het bloed van dezen rechtvaardige, gij moogt toezien” ¹⁾.

Zoo gaf hij, zonder een bepaald vonnis te vellen, aan den eisch der Joden toe, maar nu hij dit heeft gedaan, wil hij nog eenmaal bitter hen grieven. Volgens Romeinsche gewoonte moest aan het kruis de reden der veroordeeling worden kenbaar gemaakt, en aan die gewoonte wordt ook door Pilatus voldaan. In drie talen, „die des rijks, der

¹⁾ Naar de gewone lezing, die het getuigenis van vele Handschriften voor zich heeft en volkomen in den zin past. Tischendorf laat *δρακίον* weg.

Of deze handeling ook eene Romeinsche dan wel eene zuiver Joodsche was, doet niets ter zake, cf. ab Utrecht Dresselhuis, a. w. blz. 426. — Wij zijn in het plaatsen der handeling Meijboom, a. w. blz. 493 gevolgd. Van Oosterzee, a. w. blz. 321 stelt haar vóór Joh. XIX: 13, waartegen ons het nauwe verband van vs. 12 en 13 schijnt te pleiten. Schutte, II. J. II. blz. 312 en ab Utrecht Dresselhuis a. w. blz. 427 achten haar vóór de geeseling geschied. De aart der symbolische daad brengt echter o. i. mede, dat zij moeielijk anders dan aan het einde der rechtspraak kan worden geplaatst. — Wat de meening van Scholten (*Het oudste Evang.*, blz. 66), betreft dat de vermelding van dit feit „tot de dramatiserende voorstellingen van den laatsten redactor” behoort; wij verwijzen hiervoor naar wat wij in het 1e Deel van Noot ²⁾ op blz. 26 gezegd hebben.

beschaving, der natie", doet hij het "Jezus de Nazarener, de koning der Joden" ¹⁾, nederschrijven, tot groote ergernis van hen, die den gekruiste als hun koning niet wilden erkennen. Spoedig bevinden zich dezen dan ook bij den landvoogd om eene wijziging in het opschrift te vragen. Niet, dat hij de waardigheid van koning der Joden bekleedt, maar, dat hij zich die waardigheid heeft aangematigd, daarop aanspraak heeft gemaakt, moet de inhoud van het opschrift zijn. Reeds meer dan genoeg echter heeft Pilatus aan hunne wenschen gehoor gegeven en daarom spreekt hij, terwijl hij van geene verandering wil weten: "Wat ik geschreven heb, dat heb ik geschreven." Met dat antwoord vertrokken de vijanden van Jezus, en toen de dag was gedaald en de Heiland aan het kruis was gestorven, meldde zich ook een der verborgen vrienden des Heeren bij den landvoogd aan. Joseph van Arimathaea was het, die het lichaam des gestorvenen kwam vragen om het eene eerlijke begrafenis te schenken ²⁾. Gereedelijk geeft Pilatus aan die bede der liefde gehoor, nadat hij zich overtuigd heeft, dat Jezus waarlijk was gestorven, al verwonderde het hem eerst, dat de dood reeds zoo spoedig een einde gemaakt had aan het leven van den gekruiste. Had de landvoogd aldus de stem der vriendschap vernomen, den volgenden dag doet die van den haat zich weder hooren, als de Phariseën en Overpriesters hem verhalen van 's Heeren belofte, dat Hij na drie dagen weder zou opstaan, en hem verzoeken, dat daarom eene wacht ter hunner beschikking worde gesteld, opdat niet de discipelen van Jezus het lichaam zouden stelen en het volk overreden om te gelooven, dat de belofte vervuld was geworden. Ook

¹⁾ Vgl. over de harmonistiek der Evangeliën te dezzer plaatse: VAN OOSTERZEE, a. w. blz. 343.

²⁾ De Romeinsche wet bepaalde: „corpora eorum, qui capite damnantur, cognatis ipsorum deneganda non sunt". Ulpianus, *Digest.*, XLVIII. T. 24.

dit verzoek willigt de landvoogd in en hiermede wordt, wat de Evangeliën ons omtrent den Romeinschen procurator verhalen ¹⁾ besloten; waar verder van hem in de Schrift wordt gesproken, is het niets meer dan een terugblik op het rechtsgeding ²⁾.

Dat Christus onder Pilatus gekruisigd is, wordt ook in de dikwijls bestreden plaats van Josephus gezegd, en bovendien wordt door hem nog een feit uit Pilatus' leven verhaald, dat de oorzaak zijner afzetting was ³⁾. Een bedrieger, zoo meldt hij ons, was in Samaria opgestaan en had zijne landgenooten naar den berg Gerizim saamgeroepen met de belofte, dat hij hun daar verschillende heilige voorwerpen, die er door Mozes begraven waren, toonen zou. De Samaritanen, die belofte vertrouwend, hadden zich in grooten getale naar het dorp Tirabatha begeven, om van daar met hen, die nog van elders verwacht werden, naar den berg te trekken en van het aangekondigde schouwspel getuigen te zijn. Maar reeds had Pilatus de berghelling met ruiters en voetknechten bezet, en nauwelijks vertoonde zich de stoet of de Romeinen deden een aanval. Een deel der Samaritanen werd op de vlucht gejaagd, een ander deel gedood, en wat zich niet door de vlucht had kunnen redden en aan den dood ontkomen was, gevangen genomen, terwijl de voornaamsten onder de laatsten op bevel van Pilatus werden onthoofd.

Dat was de laatste daad van den Procurator geweest; door de Samaritanen bij den landvoogd van Syrië aangeklaagd,

¹⁾ Voor de echtheid en geloofwaardigheid van het 4e Evangelie verwijzen wij naar de geschriften van Lücke, Godet, Van Oosterzee, Stemler, Hofstede de Groot en voor de handhaving der verschillende bijzonderheden naar Van Oosterzee, *Leven van Jesus*.

²⁾ Hand. III: 13; IV: 27; XIII: 28; Tim. VI: 13; evenals bij Tac. *Ann.* XV: 44; Ignatius, *Epist. ad Magn.* XI; *ad Trallianos* IX en *ad Smyrnaeos* I.

³⁾ *Antiqq.* XVIII. 4. 2.

werd hij door deze van zijn post ontzet en om zich over zijn bestuur in Judaea te verantwoorden naar Rome gezonden, waar hij, zooals wij reeds hebben gezegd, eerst na den dood van Tiberius aankwam.

Over het einde van zijn leven zijn de berichten onzeker. Mogen wij Eusebius ¹⁾ gelooven, dan zal hij zich-zelf van het leven hebben beroofd; heeft Malalas ²⁾ ons de waarheid bericht, dan is hij onder Nero onthoofd. Wij zullen in ons Tweede Hoofdstuk gelegenheid hebben om op deze berichten terug te komen, en zullen nu trachten om, uit het door ons verhaalde, Pilatus' karakter te leeren kennen.

---

§ 2.

Zijn karakter.

„Es ist nicht die wahre Aufgabe, die individuelle Eigen-
 „thümlichkeit des Landpflegers zu ermitteln. — Der Land-
 „pfleger will eben in dieser seiner amtlichen Stellung als
 „der Diener und Vertreter des Kaisers beurtheilt seyn,“
 schreef Steinmeyer in zijne apologetische bijdrage: Die
 Leidensgeschichte des Herrn ³⁾ met het oog op de
 houding, waarin wij Pilatus tegenover Jezus zagen optreden,
 en wij meenen, dat dit woord ook met betrekking tot het-
 geen wij meer van hem weten, veilig door ons kan worden
 overgenomen. Om zijn karakter als mensch te schetsen mo-
 gen hier en daar enkele wenken ons worden gegeven in het-
 geen hij als landvoogd deed; met juistheid en nauwkeurigheid
 het te beschrijven zal door het volslagen gemis aan berichten

---

¹⁾ H. E. H. 7.

²⁾ Chron. Ed Bonn. p. 256.

³⁾ S. 144 en 145.

omtrent zijn huiselijk en bijzonder leven wel oudoelijk mogen heeten; en als wij zien op al wat over 's mans karakter geschreven is, bemerken wij al zeer spoedig, dat zij, die becerden eene karakterschets van Pilatus als mensch te leveren, over het algemeen eigenlijk niets anders hebben gegeven dan eene beschouwing over hem als landvoogd. Maar ook daarin is men tot verschillende resultaten gekomen; terwijl de een alles in het werk stelde om hem van alle schuld vrij te pleiten, schilderde de ander hem met de zwartste verven, tussehen welke uitersten door weder een ander de middenweg werd gekozen. Veelal heeft men echter als bron niets meer gebruikt, dan hetgeen ons in de Schrift omtrent zijne handelwijze tegenover Jezus bericht wordt, en de verhalen van zijn bestuur, die ons door Josephus en Philo worden medegedeeld, buiten rekening gelaten ¹⁾. Toch behooren dezen geenszins te worden veronachtzaamd, daar zij als noodzakelijke elementen moeten worden beschouwd om zijn gedrag in de rechtspraak over den Heer te kunnen verklaren. Wij zullen dan ook, zooveel mogelijk, feit voor feit, gelijk wij die hierboven hebben verhaald, beoordeelen, om na aldus analytisch te werk gegaan te zijn in eenige woorden ons resultaat saam te vatten. Vooraf merken wij op, dat, willen wij over Pilatus een oordeel uitspreken, niet uit het oog mogen verloren worden de tijd, waarin hij leefde, en de bijzondere omstandigheden, waarin hij verkeerde. Hoogst onbillijk toch zou het zijn, wanneer wij hem met dezelfde mate wilden meten als iemand, die in onzen tijd leeft en werkt; en toch is dat niet zelden gedaan. Niet weinig van den haat, die op Pilatus rust, vindt zijne bron in de veroordeeling des Heeren; niet weinig van wat te zijner gunste is

¹⁾ Zou b. v. Schuster in *Eichhorns Allg. Bibl. der bibl. Lit.* X, S. 323. Niemeijer, *Byb. karakterk.* I. blz. 116 sq. Coquerel, *Biogr. Sacr.* III. p. 446 sqq.

gesproken, in het gering en weinig beteekenend achten van de zonde, die hoewel naar de uitspraak van Jezus-zelf minder dan die van het Joodsche Sanhedrin, daarom toch nog veel minder geheel moet worden weggecijferd.

Pilatus was Romeinsch Procurator over Judaea en Samaria; hij was de vertegenwoordiger van keizer Tiberius in een land, dat door een vrijheidlievend en aan zijne godsdienstige gebruiken zeer gehecht volk werd bewoond; het was zijn plicht om zoowel de waardigheid van het Romeinsche gezag met kracht te handhaven, als de overwonnenen in eene vreedzame en zoo niet voor dat bestuur gunstige, dan toch ten minste daartegen niet rebelleerende stemming te houden; en aan dien plicht te voldoen, was waarlijk niet gemakkelijk voor hem, die in Palaestina regeerde. De Joden hadden het niet vergeten, dat zij eenmaal een vrij volk waren geweest: hunne geschiedboeken spraken van een tijd, waarin de natie als een zelfstandig en onafhankelijk volk door zijne naburen was ontzien en gevreesd; zij spraken ook van den tijd, toen door de Macchabeërs met heldenmoed was gestreden tegen hen, die het land aan zich hadden onderworpen. Wat wonder, dat die vroegere toestand den Joden begeerlijk voorkwam, en zij noode de Romeinsche heerschappij verdroegen? Wat wonder, dat zij telkens als de gelegenheid zich aanbod, er naar streefden om den overwinnaars afbreuk te doen en het gehate juk van de schouders te werpen? Met vele moeilijkheden had dus de landvoogd te kampen, en het zal ook Pilatus, toen hij zijn bestuur aanvaardde, wel niet onbekend geweest zijn, dat haat tegen de vreemde heerschappij een karaktertrek was van het volk, waarover hij te gebieden zou hebben. Hij wilde echter reeds spoedig doen blijken, dat het hem ernst was, het gezag van den keizer te doen eerbiedigen en daarom bracht hij de met het beeld des keizers voorziene veldteekenen binnen de muren der heilige stad.

Mochten zijne voorgangers zich steeds van eene zoodanige daad hebben onthouden, hij acht de mogelijkheid van verzet gering; hij wil het duidelijk toonen, dat men in hem een landvoogd bezit, die de overwonnenen slechts als dienaren van den Caesar beschouwt. Dat was zeker niet de geschikte wijze om zijne plannen te zien gelukken; want al was niet terstond gewapende tegenstand het gevolg, wij zagen het ¹⁾, dat, toen de landvoogd trachtte zijne handelwijze met het zwaard door te zetten, de Joden daardoor niet tot onderwerping aan zijn wil werden gedrongen, maar op de verwijdering van hetgeen hun tot ergernis strekte bleven aanhouden. Op eene vastheid van overtuiging, waarvoor zij zelfs hun leven wilden laten, had Pilatus niet gerekend en waar hij eerst in het vuur van zijn dienstijver eene daad had verricht, die kwalijk strookte met den geest des volks, en eene politieke fout mocht worden geheeten, toonde hij nu ook genoeg gematigdheid te bezitten, om aan den wensch der Joden toe te geven ²⁾. Zoo vinden wij, wanneer wij ons op zijn standpunt plaatsen in Pilatus eerste, ons bekende, regeeringsdaad niets berispelijks, ook al zouden wij in onze dagen en onder de omstandigheden, waarin wij leven eene dergelijke schending van de godsdienstige zeden

¹⁾ Zie boven blz. 11.

²⁾ „Sic qui potentia erat instructus, idem usus est moderatione” M o u n i e r a. w. p. 29. Het gevoelen van H a u s r a t h, *Neutestamentliche Zeitgeschichte* I. S. 313. „Vor einem Blutbad schreckte der Procurator doch zurück, da er den Zorn des Kaisers fürchtete” strijdt niet alleen tegen het bericht van J o s e p h u s, maar komt ons bovendien minder waarschijnlijk voor, daar eene verandering, als waarvan hier sprake is, zich psychologisch zeer goed laat rechtvaardigen. Waren de Joden in opstand geraakt, en hadden zij met kracht van wapenen Pilatus willen dwingen om aan hun eisch gehoor te geven, zoo ware niets waarschijnlijker geweest, dan dat hij geweld met geweld zou zijn te keer gegaan; nu echter was hunne handelwijze wel geschikt om hem tot toegevendheid te bewegen en is het volstrekt onnoodig om in de vreeze voor den keizer de beweegreden voor zijn gedrag te zoeken.

eens volks ten sterkste afkeuren. Veeleer mag zijn besluit om de signa militaria weg te nemen en weder naar Caesarea te doen brengen, lofwaardig worden geheeten. Had hij zich in zijne verdere loopbaan op dezelfde wijze gedragen, zijn naam zou een goeden klank vorkregen hebben onder de landvoogden van Judaea. Maar hij ging, helaas! niet aldus voort; veel minder edel was zijn gedrag in de wijze, waarop hij bij het aanleggen der waterleiding ¹⁾ te werk ging. Het komt ons voor, dat de herinnering aan zijne vorige toegevendheid hem onaangenaam was; hoe licht toch hebben de Joden er op vertrouwd — en misschien ook wel blijken gegeven van hunne verwachting — dat zij veel op den landvoogd vermochten, en het hun niet moeielijk zou vallen hem naar hun wil te doen handelen, nu zij eenmaal hem tot het gehoor geven aan hun verzoek hadden bewogen. Die verwachting wilde Pilatus beschamen; zijne macht en zijn gezag wilde hij handhaven, en wij kunnen dat op zich-zelf niet afkeuren bij de uitvoering van een werk, dat zeker hoogst nuttig was, maar wel moeten wij het erkennen, dat de wijze waarop hij het deed geen schoon getuigenis geeft van zijn karakter. Om zijne soldaten in burgerkleeding onder het volk te plaatsen en op een gegeven teeken hen met knuppels op de menigte te laten aanvallen, was verre beneden zijne waardigheid. Zulk eene verraderlijke handelwijze betaamde den landvoogd niet ²⁾. Zoo iets, dan was dit zeker het ongeschiktste middel om zich voortaan geëerbiedigd te zien; slechts haat en verachting konden daarvan het gevolg zijn,

¹⁾ Zie boven blz. 12.

²⁾ Mounier, a. w. p. 33, heeft getracht Pilatus ook hier te verontschuldigen, maar spreekt van de wijze waarop hij hen, die zich tegen hem verzetten, bejegende, geen enkel woord; het geheele gewicht zijner redenering legt hij op de handhaving van het gezag. — Uit onze voorstelling blijkt tevens, dat wij in het feit geen blijk van standvastigheid kunnen zien, zooals a b Utrecht Dresselhuis, a. w. blz. 442.

en wij begrijpen het, dat hij, die tot zulk eene daad in staat was, zich kan hebben schuldig gemaakt aan wat hem in Philo's geschrift wordt ten laste gelegd.

Ook de gebeurtenis, door Philo ons vermeld¹⁾, waarin die beschuldiging voorkomt, verspreidt eenig licht over zijn karakter. Het schijnt ten minste, dat hij zich toen ontzag om zijn wil met geweld te doen eerbiedigen; reeds begon zich toch bij hem eene niet geringe vreeze te openbaren voor de ongenade des keizers, wanneer deze vernemen zou hoe zijn landvoogd zich had gedragen. Uit het dilemma evenwel, waarin hij zich geplaatst zag — door toe te geven was hij zeker zijn aanzien nog meer te verzwakken, terwijl daarin tevens eene bolediging voor den keizer zou liggen: door zijn wil te handhaven kon al zeer licht een bloedige opstand worden verwekt — viel het niet gemakkelijk zich te redden. Hij zag zich dus wel genoodzaakt om de beslissing van Tiberius af te wachten, en deze was, gelijk wij gezien hebben, voor hem ongunstig. Geen wonder, dat eene bedreiging met den toorn des keizers het middel werd, dat, gelijk ons uit de lijdensgeschiedenis blijkt, der Joden kracht uitmaakte, wanneer zij hem tot het gehoor geven aan hunne eischen wilden bewegen.

Wanneer wij nu uit het tot dusver gezegde reeds een voorloopig resultaat willen opmaken, dan zien wij in Pilatus den Romeinschen landvoogd, die met alle kracht het Romeinsche gezag door het overwonnen volk, waarover hij gebiedt, wil doen eerbiedigen, maar die tevens den moeielijkheden niet opgewassen is, door eene natie als de Joden hem in den weg gelegd, en daarom niet zelden uit gebrek aan tact zijne toevlucht neemt tot verkeerde middelen, ten einde zijn doel te bereiken: dan zien wij evenwel in hem aan de

¹⁾ Zie boven blz. 13.

andere zijde een niet volslagen gemis aan gevoeligheid voor den indruk van het goede en eene vreeze voor de achterdocht des keizers, waardoor hij telkens in een tweestrijd gebracht wordt, hoe hij handelen moet om het zich handhaven in zijne betrekking te vereenigen met zijne wijze van bestuur. Wij willen nu zien, in hoeverre hij aan deze beschouwing ook in de rechtspraak over den Heer beantwoordt.

Hij begint daarin met aan de bekrompenheid der Joden toe te geven door naar buiten te treden, waar zij uit vreeze voor verontreiniging zijn huis niet durven binnengaan; dat kon hij zonder schade voor het Romeinsche gezag doen, en bovendien had hij door ervaring geleerd, dat verzet hem geenszins voordeelig was; maar tevens wil hij het duidelijk doen blijken, dat, mocht hij zich vroeger hebben schuldig gemaakt aan het ter dood doen brengen zonder vorm van proces, hij zich nu tot eene dergelijke handelwijze niet weder wil leenen, en dat het hem ernst is om eerst na een ingesteld verhoor over den beschuldigde te oordeelen. De landvoogd had voorzeker alras bemerkt, dat hij hier met iets geheel ongewoons te doen had, want, daar gelaten de waarschijnlijkheid, dat hij meermalen gehoord had van Jezus, wiens gerucht uitging door het gansche land, moet ook het ongewoon vroege uur, waarop het Sanhedrin zich voor Pilatus' vierschaar vertoonde, zijne opmerkzaamheid hebben getrokken, en de beschuldiging, die wij uit Luc. XXIII: 2 kennen, achterdocht bij hem hebben opgewekt omtrent de bedoelingen der beschuldigers. Reeds meermalen was het hem ten duidelijkste gebleken, hoe overheid en volk eene afschudding van het Romeinsche juk onder hunne vurigste wenschen telden; hoe eene worsteling tegen de gehate heerschappij bij hen den grootsten bijval zou hebben gevonden, en nu wordt daar door hen iemand beschuldigd van datgene, wat zij het liefst zouden hebben begeerd! Wij stemmen het

daarom Steinmeijer ¹⁾ gaarne toe, dat de eerste pogingen van den landvoogd om den Heer los te laten minder aan sympathie voor Jezus, dan wel aan antipathie tegen de Joden moeten worden toegeschreven. Langzamerhand ontwaakte echter in hem ook belangstelling voor Jezus' persoon, en al bezat hij geen gemoed, dat geopend was voor de waarheid, al „hoorde hij 's Heeren stem niet,“ hij ontving toch een zekeren indruk van die grootheid onder het lijden van onrecht; hij was er van overtuigd, dat Jezus onschuldig was, en hij had vast besloten om Hem los te laten. Tot zevenmaal betuigt hij: „Ik vind geene schuld in Hem,“ voortdurend tracht hij de Joden te bewegen om hun woesten eisch te laten varen, en toch brengt vreeze voor hen en het gevaar, dat de klove tusschen landvoogd en volk zich zal verbreedden hem er toe om, eerst een weinig, en later — al was het telkens er tegen worstelend — geheel, aan hunne wenschen gehoor te geven. Waar wij er geene onrechtvaardigheid in zien, dat hij, de competente rechter, den Heer naar Herodes zond ²⁾, omdat dit naar onze meening geschiedde tot verkrijging van inlichting, zoodat wij in de cognitie der zaak niets berispelijks ontmoeten, daar zien wij in de dijudicatie eene opklimmende reeks van onrechtvaardigheden, wier laatste term het ontzettendst bewijs levert voor de zwakheid en menschenvrees van den landvoogd, die hem de heilige zaak van het recht gering doen achten voor eigen welzijn.

Allereerst dat woord (Luc. XXIII: 16), „zoo zal ik hem dan kastijden en loslaten;“ en dat juist na de onschuldig-verkla-

¹⁾ a. a. O. S. 146.

²⁾ Thomasius, *de injusto Pontii Pilati judicio*. Lips. 1675. (ook te vinden in Iken, *Novus thesaurus* II, p. 343 sqq.) Pars. II, Juridica, beschouwt die daad als wel onrechtvaardig, daar hij het houdt voor een verwijzen naar een anderen rechter, ten einde zich van de zaak af te maken.

ring, waarna niets anders dan eene vrijspraak had gepast! ¹⁾ Dan de keuze tusschen den Heer en Barabbas; eene keuze tusschen een volmaakt onschuldige en een billijk veroordeelde! Vervolgens die wreede geeseling, en het toelaten, dat de Romeinsche soldaten den rechtvaardige hoonen en bespotten! Wij kunnen niet anders, dan dat alles hoogst onrechtvaardig noemen, al geschiedde het ook om daardoor de loslating te bewerken ²⁾. De valsche stelling „het doel heiligt de middelen,” hier door Pilatus gehuldigd, slingerde hem in de diepte, waarin wij hem aan het einde geworpen zien. Tegen de woede der beschuldigers bleef hij langen tijd, al was het steeds meer en meer bezwijkende, strijden, maar toen hij met de ongenade des keizers werd bedreigd, waarvan hij de beteekenis maar al te goed kende, bleef hij niet langer stand houden; en al verbood de Romeinsche wet om naar het volksgeschreeuw te luisteren, de vreeze, dat de bedreiging werkelijkheid worden zou, werd hem te machtig. Eenmaal had hij sceptisch het „Wat is waarheid?” uitgesproken ³⁾ en nu bleek het, dat hij materialistisch genoeg

¹⁾ „Audi te ipsum Pilate; si innocens est Christus cur non absolvis? Si flagris caedendum judicas, cur innocentem illum pronuncias?” (Gerhard Harm. C. CXIII, p. 1889, aangehaald door Dupin, p. 91.)

²⁾ Wij begrijpen niet hoe ab Utrecht Dresselhuis, a. w. blz. 438 in dit alles een bewijs van „doorzicht” kan zien en daarvan kan zeggen: „Of schoon hij zich bij de verbitterde schare gedurig te leurgesteld zag; wij kunnen echter niet ontkennen dat zijne pogingen gegrond waren op de kennis van het menschelijk hart.” — Naar onze meening mocht hij, die zichzelf er op beroemde, dat hij macht had om te kruisigen en los te laten, tot zulke middelen de toevlucht niet nemen. Hij had moeten weigeren om ook maar eenigszins aan den wensch der Joden te gemoet te komen. Toen hij eenmaal daarmede begonnen was, viel het hem onmogelijk op den ingeslagen weg terug te keeren.

³⁾ „Mit der wegwerfenden Geringschätzung, welche dem materiellen Sinne gegen das abstracte und übersinnliche Gebiet eigen ist.” Meijer op Joh. XVIII: 38.

was om het eigenbelang boven de waarheid te stellen. Tegen zijne eigene, zoo vele malen uitgesprokene overtuiging van Jezus onschuld, gaf hij den onschuldige over om gedood te worden, en het is, alsof hij later, waar hij in het groote verkeer had gehandeld, in het kleine dit weder heeft willen goed maken, door den Joden eene verandering in het opschrift aan het kruis te weigeren.

Zoo blijkt uit de houding van Pilatus tegenover den Heer, dat hij wel gevoel voor recht bezat, maar dat dit gevoel te zwak was om over de groote moeielijkheden, waarmede hij te strijden had, te triompheeren. Hij bezat niet de kracht om, waar het hem zijn ambt kon kosten, de rechtvaardigheid het hoogste te stellen. Maar — „die mij aan u heeft overgeleverd, heeft groter zonde”, zoo luidde de uitspraak van Jezus-zelf, en die uitspraak is het juiste richtsnoer, waarnaar wij den landvoogd moeten beoordeelen. Waar de Joden uit haat tegen het reine en goddelijke, en omdat zij het niet konden verdragen, dat hunne bekrompenheid, die zij als vroomheid deden gelden, in haar waren aard werd tentoongesteld, Jezus overgaven ¹⁾, daar was het bij Pilatus geenszins een energische haat, maar een toegeven uit zwakheid, uit vreeze voor opstand, uit angst voor de ongenade des keizers ²⁾.

1) „Den Juden verblieb mithin auch die grössere, schwerere Hälfte der Verantwortung, die sie allerdings nicht fürchteten, die sie vielmehr in ihrem eigenen, wie im Namen des künftigen Geschlechts zu tragen erbötig sind.” Steinmeijer, a. a. O. S. 188.

2) „Das Resultat seines ganzen aus Schwäche und Uebermuth gemischten Verhaltens ist dasz nur die Schwäche übrig bleibt.” Stier, *Reden Jesu* VI. S. 473. — Reeds de *Constit. Apost.* V. 14. 7, beschuldigen hem van *ἀναδραχία*. — Wat zijne handelwijze in de rechtspraak over Jezus betreft, stemmen wij in met het woord van Dupin (pag. 92). „Il ne paraît point que Pilate ait été un méchant homme. On voit tous les efforts qu’il avait faits à plusieurs reprises pour sauver Jésus. Mais il était fonctionnaire public; il tenait à sa

Wanneer wij nu alles samenvatten, dan meenen wij Pilatus aldus te moeten kenschetsen: hij was een man, die in den aanvang het Romeinsche gezag krachtig wilde handhaven, maar ongeschikt om over de Joden te gebieden, zich tegenover hen niet zelden zwak betoonde, waardoor hij hun gelegenheid gaf om een zeker overwicht op hem te verkrijgen en dus zelf de oorzaak was, dat hij zijn aanzien en macht allengs zag verminderen; die telkens de verloren macht trachtte te herwinnen en, waar hem dit met eerlijke en rechtvaardige middelen niet wel doenlijk was, niet schroomde om door verkeerde handelingen zijn doel te bereiken; in wien echter ook van tijd tot tijd het beter ik zijne stem deed hooren; maar die aan die stem het zwijgen oplegde, zoodra deze in tegenspraak geraakte met zijn stoffelijk belang; in één woord: een man, die wel begrip had van wat rechtvaardig was en goed, maar standvastigheid miste om tegenover de zwaarigheden die hij op zijn weg ontmoette, dat wat hij als rechtvaardig en goed kende, ook in beoefening te brengen ¹⁾).

place: il fut intimidé par des cris, qui révoquaient en doute sa fidélité à l'Empereur! Il craignit une déstitution; il céda. Cupiebat liberare Jesum; sed cum mollis erat, eorum cedebat affectionibus. — Wij kunnen niet het gevoelen deelen van Steinmeijer, a. a. O. S. 156, die in *onverschilligheid* de oorzaak vindt, dat Pilatus den Heer overgaf; in zijne herhaalde pogingen toch om de vrijlating te bewerken, had hij voldoende blijken gegeven van niet onverschillig te zijn. — Evenmin kunnen wij met ab Utrecht Dresselhuis in de toegevendheid des landvoogds, die de S. trouwens, even als wij, door zwakheid veroorzaakt acht, eene proeve van doorzichten schrandrheid zien; er was toch waarlijk niet zooveel schrandrheid noodig om te begrijpen, dat eene aanklacht bij den keizer over alles, wat hij misdreven had hem noodlottig kon wezen.

¹⁾ Te hard komt ons het oordeel voor van Schuster a. a. O. S. 823 als hij Pilatus noemt „einer der leichtsinnigsten, characterlosen Menschen, wie man sie in dem frivolen Zeitalter nach August erwartet und findet, die sich wie das Rohr in der Wüste von jedem Windhauch hin und her bewegen lassen“ en S. 845 „Die Gerechtigkeit mochte sinken, die Unschuld bluten, wenn nur sein Witz triumphirte und sein Ruhepolster ihn wieder aufnahm.“

§ 3.

Zijne verhouding tot staat en godsdienst.

„ Een eerst en voornaam vereischte voor alwie onderneemt
 „ een of ander merkwaardig persoon in zijn leven en werk-
 „ zaamheid te schetsen, is dat men zich wel bewust zij van
 „ het standpunt, hetwelk zoodanig een in de geschiedenis
 „ der wereld of der godsdienst, van den staat of de kerk,
 „ waartoe hij behoorde, of in den kring, waarin hij werk-
 „ zaam geweest is, heeft ingenomen ¹⁾.” Ziedaar de reden,
 waarom wij wenschen Pilatus ook uit het hierboven aange-
 wezen oogpunt te beschouwen. Wij zullen daartoe eerst den
 blik vestigen op het ambt, dat hij bekleedde, om daarna te
 onderzoeken, hoe hij door de wijze, waarop hij zijne betrek-
 king waarnam, heeft ingewerkt op den gang der zaken.

In het jaar 6 was aan den ethnarch Archelaus, den zoon
 van Herodes den Groote, tengevolge van zijn verkeerd be-

Karakterloos was Pilatus niet, al ontbrak hem vastheid van karakter; en stelde hij ook het behoud zijner betrekking boven rechtvaardigheid, wij moeten niet vergeten, dat in oude tijden het leven van hem, die tot een overwonnen volk behoorde, door den overheerscher niet op zeer hoogen prijs werd gesteld. Eerst het christendom heeft de ware waarde van het leven eens menschen doen kennen.

Dit onze voorstelling blijkt tevens, dat wij ons niet kunnen vereenigen met de zoo donker gekleurde oordeelvelling van Hofkuntz in zijn *De ἀνθρωποδυσία Πιλάτι*. „ De Pilato, homine injustissimo, a cuius manibus nullum facinus unquam abfuit, non quaerendum est quid jure potuerit, sed quid fecerit.” Vgl. ook het citaat op blz. 17.

Aan den anderen kant moeten wij ons verklaren tegen het betoog van Stellerus, die Pilatus voor volkomen onschuldig verklaart, en tegen de beschouwing van Mounier, die Pars I, § 2 en pag. 119 en 120 de schuld van Pilatus vrij onbeteekenend acht. Ons resultaat komt grootendeels overeen met dat van Niemeijer, *Bijb. karakt.*, Coquerel, *Biogr. Sacrée*. art. *Pilate* en Van Oosterzee, *L. v. J.* III, blz. 290, 291.

1) De Wijs, *Johannes de Dooper*, blz. 1.

stuur, zijne heerschappij ontnomen en in zijne plaats een Romeinsch Procurator aangesteld. Waren de procuratoren eigenlijk slechts belast met de zorg voor den fiscus, het gebeurde ook somtijds ¹⁾, dat hun eene uitgebreidere macht werd verleend, en onder hen, die zich in dit voorrecht mochten verheugen, behoorde ook Coponius, de eerste landvoogd over Judaea en Samaria ²⁾. Die macht om in alle zaken recht te spreken, en in het algemeen alles te verrichten, waartoe anders slechts een praeses bevoegd was, ging op Coponius' opvolgers over, en zij heetten aldus *vice Praesidis agere* of *vice Praesidis fungi*. Wel waren zij aan den Praeses van Syrië onderworpen, maar het schijnt, dat die afhankelijkheid niet zeer drukkend geweest is; althans niet anders dan in den hoogsten nood zien wij den Syrischen landvoogd zich met de zaken van Judaea bemoeien. Ook Pilatus — de 5de in de rij der procuratoren ³⁾ — was aan den Praeses van Syrië onderworpen, maar tevens bezat hij de praesidiale macht ⁴⁾, en gebood aldus met den titel van ἐπίτροπος,

¹⁾ B. v. in Mauretanië, Vindelici, Noricum, enz.

²⁾ μέχρι τοῦ κτείνειν λαβῶν παρὰ τοῦ Καίσαρος ἐξουσίαν. *Jos. Bell. Jud.* II. 8. 1.

³⁾ Tusschen Coponius en Pilatus hadden M. Ambivius, Annus Rufus en Valerius Gratus de waardigheid van procurator bekleed, vgl. *Josephus, Antt.* XVIII. 1. 1. en 2: 2 sqq. Dit wordt ook door Winer in de *Zeitfeln* achter zijn R. W. erkend, en toch noemt hij én op het Art. *Procuratoren*, én op het Art. *Pilatus* deze den 6e. — Is dit misschien gegrond op de door hem-zelf als onjuist verworpen lezing (R. W. S. 276) van πέμπτος voor πεμπτός bij den naam van Valerius Gratus (*Jos. Antt.* XVIII. 2. 2)?

⁴⁾ De meening door L. C. Blom uitgesproken in zijne dissertatie: *De auctoritate Pontii Pilati, Jesum Christum, Servatorem generis humani Judaeorum voto ad crucem tradentis*. Gron., 1773, dat Pilatus die macht niet zou hebben bezeten, op grond hiervan, dat Claudius eerst aan de procuratoren de praesidiale macht heeft gegeven, terwijl Augustus die alleen aan de Egyptische landvoogden zou hebben toegekend, is reeds door Mounier, a. w. p. 9 met verwijzing naar Tacit., *Ann.* XII, 60 wederlegd.

procurator, rationalis Caesaris ¹⁾), naar het eenstemmig getuigenis van de Schrift, Josephus, Philo en Tacitus over Judaea (en Samaria); terwijl ons door Tertullianus ²⁾ wordt medegedeeld, dat hij de procuratuur over Syrië waarnam. Dat dit bericht niet aldus kan worden opgevat, alsof Pilatus praeses van Syrië geweest zou zijn, is duidelijk. In den eersten tijd dat Pilatus over Judaea gebod, stond Pomponius Flaccus, in den laatste Vitellius, aan het hoofd van Syrië. Men heeft dus óf het bericht van Tertullianus op eene andere wijze te verklaren ³⁾, óf het voor onjuist te houden. Wij meenen aan het laatste gevoelen de voorkeur te moeten geven. Hoe licht heeft toch Tertullianus, denkende aan den lateren toestand, toen Judaea met Syrië onder een hoofd vereenigd was, hier een anachronisme kunnen begaan! Hoe dit ook zij, wij hebben hier slechts met Pilatus als procurator over Judaea en Samaria te doen, en wenden ons nu tot de beschouwing van wat hij in die betrekking te verrichten had als vertegenwoordiger des keizers ⁴⁾.

¹⁾ In het N. T. echter en bij Josephus wordt hem meermalen de titel van ἡγεμῶν gegeven, naar het schijnt — want eigenlijk werd deze naam slechts gebruikt voor den praeses eener provincie — om zijne uitgebreidere rechtsmacht, die hij boven de gewone procuratoren bezat.

²⁾ *Apolog.* C. XXI. Ed Leopold, p. 89.

³⁾ Zoo doet Bynkershoekius, *Observationes Juris Rom.* II. 21, pag. 195—197. Zich op het voorbeeld van Caerulus en Eufraxius beroepende, die over drie provinciën procuratoren waren, acht hij het in de hoogste mate waarschijnlijk, dat Pilatus voor de zaken van den fiscus ook in Syrië te zorgen had, al miste hij daar de praesidiale macht, die hij in Palaestina bezat.

⁴⁾ Bij besluit van Augustus waren de provinciën in senaats en keizerlijke provinciën verdeeld. In het bestuur der eersten werd op de van ouds gebruikelijke wijze voorzien; voor de laatsten werden door den keizer zelf landvoogden aangesteld, en tot dezen behoorde ook „Judaea en Samaria.” Wel wordt dit niet met zoovele woorden vermeld, maar én het feit, dat Tiberius twee landvoogden zond én het bericht dat de provinciën eene *προσθήκη Συρίας* waren, bewijzen het voldoende.

Het was zijn plicht om het Romeinsche gezag te handhaven en elken opstand daartegen zoo spoedig mogelijk met kracht te onderdrukken¹⁾; tot welk doel hij over eenige troepen te beschikken had. Zoowel in militaire als burgerlijke zaken stond hij aan het hoofd, en waarschijnlijk zal hij de laatsten wel, gelijk dat gewoonlijk bij de Praesides het geval was, te besturen gehad hebben naar eene *formula provinciae*, die te voren te Rome was vastgesteld. Zulke *formulae* waren, al werden daarin ook somtijds naar den eisch der tijdsomstandigheden veranderingen gebracht, wat de hoofdzaak betrof, de regel voor de wijze van bestuur. Judaea had echter, zooals dit ook in sommige andere provinciën voorkwam, bovendien nog zijne afzonderlijke privilegiën, die, gelijk ons reeds hierboven gebleken is²⁾, door den procurator niet mochten worden geschonden. Verder moest hij zorgen voor de inning der belastingen, den aanleg zoowel als het onderhoud van publieke werken, en berustte bij hem de rechtspraak over verschillende zaken. De norm voor die rechtspraak leverden de Romeinsche wetten, waarvan ons echter uit dien tijd weinig bekend is; wel vinden wij in de werken van Cicero³⁾ daaromtrent eenige wenken, en kan het een en ander uit het latere wetboek van Justinianus worden opgemaakt; maar toch blijft ons op menig punt eene juiste kennis ontbreken. Ook omtrent den vorm verkeerren wij grootendeels in het onzekere. Het schijnt, dat de Latijnsche taal bij de rechtspleging de

¹⁾ Zij, die een opstand spoedig en met goed gevolg waren te keer gegaan, werden niet zelden met groote eerbewijzen, somtijds zelfs met de corona triumphalis begiftigd.

²⁾ Zie blz. 10.

³⁾ Vgl. zijne *Oratio in Verrem* en den eerste zijner brieven aan zijn broeder *Quintus*.

gebruikelijke was ¹⁾, maar dat overigens de vorm verschildte naar den aard der provinciën, ook al bleef de te Rome gebruikelijke de grondslag. Uit de berichten in de Evangeliën omtrent de rechtspraak over den Heer, gaat over dit punt al zeer weinig licht op. Van de te Rome bij elk rechtsgeleding voorkomende assessoren is hier geen spoor te ontdekken, al hebben ook sommigen gemeend, dat die niet zullen hebben ontbroken ²⁾; van eene formcele, geschrevene aanklacht, bij gebreke waarvan naar luid der Romeinsche wet, de naam van den beschuldigde van de lijst werd uitgewischt ³⁾, is hier geen sprake; van het, naar het voorschrift dier zelfde wet, verkiezen van een aanklager uit de massa der beschuldigers, is hier evenmin iets te bemerken; integendeel treedt het Sanhedrin als beschuldiger op. Uit dit alles blijkt, hoe weinig wij in staat zijn, ons eene heldere voorstelling van den gebruikelijken gang der rechtspleging in Judaea te maken. Wij kunnen er dus niet over oordeelen, of Pilatus zich in de rechtspraak over Jezus afwijkingen van den gewonen vorm heeft veroorloofd, dan wel of de door hem gevolgde wijze de gebruikelijke was.

Liever dan ons hierover in allerlei gissingen te verdiepen, die ons toch tot geen zeker resultaat kunnen leiden, gaan wij nu over tot het onderzoek, in hoeverre hij door de wijze, waarop hij zijn ambt waarnam, heeft ingewerkt op den gang der zaken; en al kunnen wij niet instemmen met het oordeel van Hegesippus ⁴⁾, dat hij door zijn bestuur de oorzaak van al het ongeluk zou geweest zijn, dat den Joden ten deel gevallen is, als zou hij de eerste zaden van afval en verzet

¹⁾ Vgl. Valerius Maximus II. 2. 2.

²⁾ Grotius, Mounier, Van der Schaaff.

³⁾ Goesius, *Pil. Judex*. p. 27.

⁴⁾ L. II, C. 3.

tegen de Romeinen hebben gestrooid — wij moeten het erkennen, dat de verhouding tusschen overwinnaar en overwonnenen door zijne procuratuur niet gunstiger is geworden. De haat van Palaestina's bewoners tegen de vreemde heerschappij dagteekende niet eerst van den tijd van Pilatus, hij was ouder; en de looden hand der Romeinsche overheersching had reeds lang vóór hem zwaar op Israël gedrukt¹⁾; maar toch heeft ook zijn bestuur zeker medegewerkt om dien haat te doen toenemen, en den wensch naar vrijheid vuriger te doen worden. Wel trachtte hij, gelijk wij reeds gezien hebben, het Romeinsch gezag meer klem bij te zetten, waartoe hij de veldteekenen met het beeld des keizers en de gewijde schilden binnen Jerusalems muren bracht, maar wij hebben het ook reeds opgemerkt, dat hij daarmede der Joden privilegiën schond, zoodat hij zich schuldig maakte aan de overtreding van een der voorschriften, die hij te volgen had. Wel onderdrukte hij de oproerige bewegingen, die zich tegen het bestuur van Rome voordeden; maar verkeerd handelde hij, wanneer hij zulk een opstand eerst door gewelddadige maatregelen uitlokke; daardoor toch werd hij niet zelden genoodzaakt om weder bij andere gelegenheden aan den wensch zijner onderdanen gehoor te geven, wilde hij niet de oorzaak worden, dat het Romeinsch gezag moeilijker te herstellen schade leed. De zwakhcid van zijn karakter, vereenigd met zijn telkens herhaald streven om niet het onderspit te delven, maar zich als degeen, die de macht bezat, te handhaven, en tevens zijne vreeze voor den achterdochtigen Tiberius, maakten zijne positie tegenover het volk verre van aangenaam, en moesten een ongunstigen in-

¹⁾ Dit blijkt uit het bericht van Tacitus, *Ann.* II. 42, waar hij zegt, dat in het jaar 17 „provinciae Syriae atque Judaeae fessae oneribus diminutionem tributi orabant.”

vloed oefenen, beiden op de onderworpenheid aan Rome en de zaken van den Joodschen Staat-zelf; en waaneer wij daarbij voegen, wat door Philo tegen Pilatus wordt ingebracht, dat hij zich heeft schuldig gemaakt aan eene onderdrukking, als die, waarmede zoovele Romeinsche landvoogden zich hebben bezoedeld, dan begrijpen wij het, dat zijn bestuur de onderworpenen niet gunstiger stemde voor Rome's heerschappij, en het hem zeer veel moeite kostte om hetgeen goed en nuttig was tot stand te brengen, zooals ons uit den aanleg van de waterleiding blijkt ¹⁾. Dat zijn bestuur aldus een schakel vormde in de keten van gebeurtenissen, die den ondergang van den Joodschen Staat verhaastten, schijnt ook door Josephus te zijn ingezien; want, al zegt hij het niet met zoovele woorden, uit de wijze waarop de geschiedschrijver van Pilatus spreekt, — hij verhaalt van dezen landvoogd meer dan van een der vroegeren — blijkt voldoende, dat hij aan zijne procuratuur tamelijk veel gewicht hechtte. Niettegenstaande dit alles zou toch Pilatus' naam, even als die zijner voorgangers bijna onopgemerkt zijn gebleven, ware hij niet, zonder het te willen, gemengd geworden in de grootste beweging, die ooit op godsdienstig gebied heeft plaats gehad.

Zonder het te willen — want over het algemeen schijnt hij zich met de godsdienstige quaestiën weinig te hebben ingelaten. De twijfel, cenmaal uitgesproken in het „wat is waarheid?“, was in het diepst van zijn gemoed geworteld, en onverschilligheid voor wat de mensch het hoogste moet achten was daarvan de tweelingzuster. Hij mengde zich dus, voor zoover wij weten, volstrekt niet in de godsdienstige aangelegenheden zijner onderdanen; hij gaf zelfs somtijds toe aan datgeen, wat in zijn oog bekrompenheid moet

---

¹⁾ Zie boven blz. 12.

zijn geweest, getuige het wegnemen der veldteekenen en het naar buiten treden, toen de Joden, uit vreeze van zich te verontreinigen, het huis van den heiden niet wilden binnengaan; ook vinden wij van hem niet vermeld, wat onder de vroegere procuratoren telkens plaats vond, als zij langeren tijd regeerden: het afzetten en aanstellen van hoogepriesters. Onder Pilatus' voorgangers was de hoogepriesterlijke waardigheid door niet minder dan *vijf* verschillende personen bekleed ¹⁾; hij evenwel liet hem, die het laatst door Valerius Gratus was aangesteld, zijn ambt behouden ²⁾. Zoo, blijkbaar geneigd en gewoon om de Joden, voor zover het godsdienstige zaken gold, hun gang te laten gaan, werd hij plotseling genoodzaakt daarin een werkzaam aandeel te nemen. Het was naar het raadsbesluit Gods en naar Jezus' eigen profetie noodig, dat de Romeinsche landvoogd in het ter dood brengen des Heeren werd betrokken. Niet zonder dat ook uit zijn mond het getuigenis van Jezus' onschuld was vernomen, moest hij medewerken tot de volvoering van het Goddelijk heilsplan. Zijne zwakheid, waardoor hij aan de woedende wenschen der Joden toegaf, „maakte hem in de hand des Albestuurders tot een werktuig om te doen al wat zijne hand en raad te voren bepaald had, dat geschieden zou” ³⁾. Waar Pilatus' verhouding tot den Joodschen godsdienst passief was geweest, daar moest hij handelend optreden tegenover Hem, die aan de schaduwen van den Oud-Testamentischen eeredienst een

¹⁾ Door Coponius werd Ananus (Annas), de zoon van Seth; door Valerius Gratus eerst Ismaël, Phabi's zoon, daarna Eleazar, de zoon van Ananus, vervolgens Simon, de zoon van Kamithus, en eindelijk Joseph Kajaphas aangesteld.

²⁾ Kajaphas werd door Vitellius afgezet, en vervangen door Jonathan, den zoon van Ananus.

³⁾ Ab Utrecht Dresselhuis, a. w. blz. 439.

einde kwam maken, om daarvoor een godsdienst in de plaats te geven, waarin de Joodsche, de typische, hare verwezenlijking ontving, en die bestemd was om de zege te behalen over de macht van Rome en van de geheele waereld.

HOOFDSTUK II.

HET LEVEN VAN PILATUS NAAR DE LEGENDARISCHE BRONNEN.

---

§ 1.

De Pilatus-legenden.

In het begin van ons eerste Hoofdstuk hebben wij reeds opgemerkt, dat, terwijl de geschiedenis uiterst karig is in berichten omtrent Pilatus' leven, en zij alleen het een en ander mededeelt van den tijd, toen hij als procurator over Judaea en Samaria gebood, de legende vrij wat meer weet te verhalen, en ons op verschillende vragen, waarop de historie het stilzwijgen bewaart, een antwoord tracht te geven. Bij haar vinden wij berichten omtrent zijne geboorteplaats, zijne ouders, zijn kinderleeftijd en jongelingsjaren, zijne procuratuur, zijn levenslot, nadat hij van zijn ambt was ontzct, zijn dood en — want zelfs daar heeft de verbeelding nog niet haar eindpaal bereikt — hetgeen met den doode geschied is en nog geschiedt. Zien wij, wat zij ons verhaalt, om daarna — voor zoover ons dit mogelijk is — naar de beteekenis en samenhang der verschillende legenden een onderzoek in te stellen.

Het oudste ons bekende bericht zijner geboorte vinden

wij in een Duitsch gedicht uit de 12^e eeuw, dat den titel *Pilatus* draagt ¹⁾ en twee Latijnsche geschriften in proza, die uit denzelfden tijd dagteekenen ²⁾. De dichter van den *Pilatus* wil, zooals het hem geleerd is, verhalen wie Pilatus was, hoe hij geboren en tot landvoogd verkoren werd, welk leed door hem is veroorzaakt, en wanneer hij gestorven is ³⁾.

„ Von wem er geborn wart
Is min eriste begin”

zegt hij, en dat behandelt hij aldus: Te Mainz aan den Rijn woonde een koning, Tyrus geheeten, die over de streken van Maas, Main en Rijn regeerde. Zijn gebied was zeer boschrijk en lokte hem dikwijls ter jacht, en eens, dat hij den dag met jagen had doorgebracht en daardoor ver van zijn paleis was afgedwaald, zou hij des nachts in een jachthuis vertoeven. Voor dat hij zich te slapen legde, trad hij nog eenmaal ter deure uit en zag — want de lucht was helder, en hij zeer bedreven in astronomie — uit den stand der sterren, dat een kind in dien nacht verwekt, wijs en beroemd worden zou. Zijne door hem uitgezonden dienaars brachten Pila, de dochter van den armen molenaar Atus, tot hem, en door haar werd hem ten bestemden tijd een zoon geschonken, die van Atus, naar zich en zijne dochter, den naam van Pilatus ontving.

Op ongeveer gelijke wijze wordt in de grootere prozasage de legende medegedeeld. Ook daar is Tyrus van natic

¹⁾ Uitgegeven door Mone, *Anzeiger*, IV. (1835.) S. 434 ff, en door Massman, *Deutsche Gedichte des 12en Jahrhunderts*, Quedlinb. 1837. I. S. 145. ff. Eenige fragmenten van het gedicht, met een overzicht van den inhoud des geheels, zijn te vinden bij Goedeke, *Deutsche Dichtung im Mittelalter*, 1871. S. 99 ff.

²⁾ Eveneens door Mone uitgegeven: *Anzeiger*, VII. (1838). S. 526 ff.

³⁾ Het handschrift bevat echter dat alles niet meer. Het breekt plotseling af bij Pilatus' komst in Palaeestina.

een Mainzer ¹⁾, maar woonde hij in de stad Berleich en had de jacht in de streken van Babenberg ²⁾ plaats; in de kortere wordt de naam der vorstelijke woonplaats niet genoemd.

De opgave van beide plaatsen, zoowel als de vermelding van het gebied, waarover de koning regeerde, wordt gemist in het gedeeltelijk door K. A. Hahn uitgegeven oude *Passional* ³⁾. Evenmin maakt de schrijver van dit uitgebreide dichtwerk gewag van 's vorsten astronomische kennis en het uitzenden der dienaren. De koning, die hier den naam van Cyrus draagt, „ein richer heiden“, had zelf Pila in den molen haars vaders aanschouwd, en was door hare schoonheid getroffen. In nog korteren vorm wordt door Jacobus a Voragine in zijne *Legenda aurea* dezelfde legende verhaald ⁴⁾.

Tamelijk sterk afwijkend in bijzonderheden, hoewel de gang van het verhaal dezelfde is, is het gedicht *De vita Pilati* ⁵⁾. Nadat de dichter als geene „assertio ficta“ heeft gezegd, dat de naam Maguntia (Mainz) samengesteld is uit Moganus en Tia, twee rivieren die bij Mainz ineenloopen, bericht hij, dat daar een koning Atus woonde, die, na den dag met jagen te hebben doorgebracht, en aan den avond met de zijnen een goeden maaltijd te hebben gebruikt, waarbij het niet aan wijn ontbrak, uit de sterren de gunstige voorspelling las, waarvan ook de andere legenden gewagen. Zijne dienaars bieden hem aan om Pila, de schoone dochter

¹⁾ „Mogonciensis natione.“

²⁾ „In partibus Babenbergensium.“

³⁾ *Das alte Passional*, Frankf. 1857.

⁴⁾ Ed. Gracse. 1850. p. 231.

⁵⁾ Uitgegeven door Mone. *Anz.* IV, S. 425 ff. naar HSS. der 15e eeuw.

van zijn meijer, tot hem te brengen, waarin de koning toestemt, en als na verloop van tijd door haar een zoon wordt ter waereld gebracht, zendt zij een bode tot den vorst om hem dat te melden, en tevens te vragen, welke naam aan het kind moet worden gegeven. Het antwoord luidt, dat hij naar zijne beide ouders Pilatus zal heeten ¹⁾.

Men zou nu verwachten, dat als geboorteplaats van Pilatus ook eene stad of een dorp zou worden opgegeven in het gebied van Cyrus, en toch komt onder de verschillende namen er slechts één voor van eene plaats in die streken, namelijk Forchein ²⁾. Verder worden als zoodanig aange-
wezen Glogau in Silesië ³⁾, Vienne ⁴⁾ en Lyon ⁵⁾ in Frankrijk en zelfs Leiden ⁶⁾ in ons land

Tot zijn derde jaar bleef Pilatus bij zijne moeder; toen hij dien leeftijd had bereikt, werd hij door Atus naar het hof van den koning te Mainz gebracht. Zoo meldt ons het oud-Duitsche gedicht, terwijl de andere bronnen den naam van Atus hier niet noemen, maar alleen berichten, dat hij

¹⁾ „Conueniens nomen volo, rex ait, ut sibi detur,
„namque dicor Atus et mater Pila vocatur
„compositum nomen Pilatus ei tribuatur.”

²⁾ „In Forchein natus est de natione Pilatus
„Teutonicae gentis, crucifixor euneti potentis.”

Chytraeus (bij Stellerus a. w. Praeliminaria 12.)

³⁾ Stellerus t. a. p. 12.

⁴⁾ Calmet *Woordenboek* Art. *Pilatus*.

⁵⁾ *Leg. Aurea* p. 237 en Vincentius Bellovacensis *Spec. Hist.* L. VIII, C. 124. — Collin de Plancy verhaalt in zijne *Legendes du Nouveau Testament*, p. 240, dat ook Pierre Messie in het 8ste Hoofdstuk van het 2de Deel zijner *Diverses leçons* als de meening van zijn tijd opgeeft, dat Pilatus te Lyon zou geboren zijn, waarvan echter de inwoners dier stad niet wilden hooren. — Ook zegt hij (p. 237), dat Cyrus in eene landstreek van Palaestina woonde, en Atus een visscher was. Hij vermeldt echter niet, waar hij deze overlevering heeft gevonden.

⁶⁾ Stellerus t. a. p. 12.

naar het hof gezonden werd ¹⁾. De koning ontving hem met vreugde, en voedde hem met zijn echten zoon op, die ongeveer, van denzelfden leeftijd was als Pilatus. Meermalen vermaakten zich de knapen met loopen, springen, worstelen en dergelijke spelen, maar weldra bleek het, dat de wettige zoon des konings Pilatus verre overtrof. Dat wekte in hem jaloerschheid en nijd, en het duurde niet lang of de mare verbreidde zich, dat Pila's zoon zijn broeder gedood had ²⁾. — Aldus luidt het verhaal naar aller getuigenis; alleen de *Pilatus* beweert, dat de echte zoon des konings voor zijn broeder moest onderdoen in kracht en vlugheid, terwijl wij daarin tevens lezen, dat de moord op de jacht gepleegd werd, eene bijzonderheid, waarover de andere geschriften zwijgen; het Lat. gedicht geeft in het geheel geene reden op voor de twist tusschen de beide koningszonen.

Allerwege heerschte droefheid, waar het ongelukkig levens-einde van den edelen prins werd vernomen, en niet het minst treurden de koning en de koningin. De vorst zag de noodzakelijkheid in om Pilatus voor zijne euveldaad te straffen; hij riep zijn raad samen om te overleggen, wat er gedaan moest worden, en eenstemmig werd verklaard, dat de moordenaar niets minder dan den dood verdiende ³⁾.

¹⁾ Het *Passional* b. v. zegt:

Nach diesen drein jarē
do si virendet waren
das kiut zu hove wart gesant.

²⁾ Door Collin de Planey, a. w. p. 257, wordt verhaald, dat de koning drie wettige zonen had, waarvan de oudste door Pilatus gedood werd.

³⁾ Si rieten Tyro ubir al,
daz er Pilato tete
den tot, den er hete
sinem brudere getan.

Volgens het Lat. gedicht is de raad van hetzelfde gevoelen als de koning. De vorst wilde echter zijn zoon op deze wijze niet straffen ¹⁾; hij achtte het beter hem in den vreemde te zenden, en daarvoor bood zich eene zeer geschikte gelegenheid aan. Even als andere vorsten, was hij aan den Romeinschen keizer schatplichtig; zond hij Pilatus nu als gijzelaar naar Rome, dan zou hij vrij zijn van het betalen der schatting, en tevens zijn zoon voldoende straffen.

Zoo trok Pilatus naar Rome als gijzelaar bij Julius Caesar. Daar ontmoette hij den zoon van den koning van Frankrijk (Francia) Paynus, die er door zijn vader eveneens als gijzelaar was gezonden. De twee jongelingen sloten zich bij elkander aan, en waren zoowel binnen als buiten het paleis gewoonlijk samen; maar spoedig bleek het, dat de Fransche koningszoon den Duitsche overtrof, wanneer „si Kurzewile triben”, en de lof van Paynus, zoowel wat diens deugd als kracht betrof, was weldra in aller mond. Dat stak Pilatus, en hij nam hetzelfde middel te baat, dat hij eenmaal tegen zijn broeder had aangewend: hij doodde den Franschen prins. Van dit verhaal wijken de *Pilatus* en het Lat. gedicht af, want, terwijl het laatste van een zoon van den koning der Angli spreekt, met wien Pilatus zich „non absque dolo” had verbonden, geeft het eerste deze voorstelling: Paynus overtreft alle vorstenzonen, maar weldra streeft Pilatus hem op zijde, ja gaat hem te boven; dientengevolge ontstaat er een strijd, waarbij Paynus het leven verliest.

Te Rome wordt nu, even als vroeger, een raad samengeroepen om te overwegen, hoe men met Pilatus zal handelen. Men is het eens, te meer daar ook nu de vroegere

---

¹⁾ „Rex ad se reversus iniquitatem noluit iniquitate duplicare,” zegt de grootere proza-sage.

misdaad bekend wordt, dat hij den dood verdient; toch acht men het beter deze straf niet op hem toe te passen, uit vreeze voor den Duitschen koning, dien men meer ontziet dan de Karolingers ¹⁾, en er wordt besloten om hem naar het verafgelegen eiland Pontus, dat in het *Passional* echter geacht wordt bij Rome te liggen ²⁾, te zenden. Daar werd nacht en dag gestreden, en geen keizer, hoe machtig hij ook ware, had tot nog toe de bevolking kunnen bedwingen en onder zijne heerschappij brengen. Door hem als landvoogd over dit eiland aan te stellen, had men de kans, dat de man, die voor geene gruweldaad terugschrikte, de oproerigen tot onderwerping zou brengen, terwijl, wanneer hij voor hen bezweek en gedood werd, slechts de verdiende straf hem trefsen zou.

Pilatus was verheugd over zijne zending. Vrolijk trok hij naar Pontus, en het gelukte hem werkelijk, de Romeinsche heerschappij door het volk te doen eerbiedigen.

Waar hij het kon, bereikte hij zijn doel met geweld; en waar de tegenstand hem te sterk was, slaagde hij door beloften en gaven. Met het grootste gemak gebood hij over leven en dood; een enkele wenk met oog of vinger was meestal voldoende om, het geen hij wenschte, te doen geschieden ³⁾. Van dit bestuur ontving hij den naam van

¹⁾ Si vorhten sin geslehte
unde tutisch volk mere
dan die Karlingere.

Pilatus, Vs. 498 ff.

²⁾ Nu lach da bi ein einlant
ein yusele ponthos genät.

Pass. S. 83. Vs. 82 f.

³⁾ also sere er si dwane,
daz si ougewanc
unde sin vinger gebot
an ir lib unde an ir tot.

Pilatus, Vs. 567 ff.

Pontius, en weldra was het wijd en zijd bekend, hoe hem datgene was gelukt, waarin tot nog toe niemand had kunnen slagen ¹⁾.

Ondertusschen was in Judaea de Christus geboren, en Herodes, de vorst der Joden, die telkens met den oproerigen geest zijner onderdanen te kampen had, zoodat hem de vreeze bekreep, dat dezen zich eenmaal aan zijne heerschappij zouden onttrekken, van Pilatus' bekwaamheid in het onderwerpen van rebellen vernomen hebbende, zond tot hem om hem te verzoeken naar Judaea over te komen, en ook daar zijne bekwaamheid in het regceeren te toonen. Hier breekt het gedicht de *Pilatus* af, en wij hebben dus verder alleen onze overige bronnen te volgen.

Het verdroot den landvoogd spoedig om onder de bevelen van Herodes te staan; reeds had hij zich veel geld en goed verworven, en nu trok hij heimelijk over zee naar Rome (volgens het Lat. gedicht *gaat* hij *niet* zelf, maar *zendt* geschenken), om van keizer Tiberius voor eene aanzienlijke som te verkrijgen, voortaan onafhankelijk van Herodes, onmiddellijk onder den keizer, over Judaea te regeeren. Dit gelukte hem, maar daarmede was tevens tusschen den koning en den Romeinschen landvoogd eene vijandschap ontstaan, die eerst bij de rechtspraak over Christus werd bijgelegd. De *Legenda aurea*, die ook deze voorstelling volgt, voegt er nog eene andere bij, uit de *Historia Scholastica* van Petrus Comestor: Iemand, die zich voor den zoon van God had uitgegeven, had velen van de Galilaëers verleid. Toen hij hen naar den berg Garizim had doen komen, waar hij beloofd had ten hemel te zullen varen, kwam Pilatus daarbij, en doodde hem met de zijnen, opdat ook niet de

¹⁾ miratur Caesar, miratur curia tota,
quod sic barbariem convertit ad sua vota.

De vita Pilati, Vs. 117 sq.

bewoners van Judaea zouden worden verlokt om zijne volgelingen te worden.

Het lijden en de dood des Heeren worden in de *proza-sagen* slechts kort vermeld; het *Passional* zwijgt daarover in zijne episode over Pilatus geheel, daar het beiden reeds vroeger behandeld heeft, de bijbelsche voorstelling volgende. In de *Legenda aurea* wordt geen bepaald verhaal gevonden van hetgeen voor Pilatus' vierschaar geschiedde. De schrijver geeft in zijn Hoofdstuk *de Passione Domini* een betoog over de beteekenis van het lijden, en eene verklaring van enkele trekken uit de lijdensgeschiedenis, telkens met eene aanhaling van plaatsen uit kerkvaders. Ook het *Latijnsche gedicht* spreekt slechts in het kort over Pilatus' handelwijze jegens Jezus.

Evenzoo wordt van het geheele bestuur van den landvoogd over Judaea door al de bronnen, die wij tot nu toe raadpleegden, gezwegen, en wij nemen dus voor eene wijle afscheid van dezen, om ons tot eenigen der oudste apocryphe berichten omtrent Pilatus te wenden, die ons in het zoogenaamde *Evangelie van Nicodemus* ¹⁾ bewaard zijn. Over dit Evangelie-zelf zullen wij in ons volgend Hoofdstuk handelen. Hier vinde reeds de inhoud, voor zoover daarin van Pilatus sprake is, eene plaats.

De overpriesters en schriftgeleerden met name: Annas, Kajaphas, Semes, Dathacs, Gamaliël, Judas, Levi, Nephtholim, Alexander en Jairus ²⁾ en nog eenige anderen komen tot Pilatus, om den Heer wegens verschillende verkeerde handelingen aan te klagen. Zij weten het, zeggen zij, dat deze

¹⁾ Wij volgen hier de door Tischendorf gegeven recensie A, terwijl wij aan den voet der bladzijden eenige varianten uit recensie B zullen geven.

²⁾ Zoo luiden de namen in den door Tischendorf gegeven tekst (de grootere recensie), terwijl in de Handschriften niet weinige varianten daarop voorkomen.

de zoon is van Joseph en Maria, en toch noemt hij zich de zoon van God, en kent hij zich de koninklijke waardigheid toe; daarenboven ontheiligt hij den Sabbath door met behulp van Beëlzebul op dien dag zieken te genezen, en zoo de vaderlijke wet te schenden. Pilatus antwoordt hun echter terstond: geene onreine geesten vermogen booze geesten nit te drijven, dat is slechts den God Aesculapius gegeven ¹⁾. De Joden laten zich door dit antwoord niet uit het veld slaan, maar dringen er op aan, dat Jezus zal worden verhoord. Pilatus wil aan hun eisch niet voldoen, en vraagt den beschuldigers: hoe kan ik, die slechts procurator ben, een koning in het verhoor nemen? Het wederwoord der Joden is spoedig gereed. Zij ontkennen, dat hun beschuldigde werkelijk de koninklijke waardigheid bezit en beween, dat hij, zonder koning te zijn, zich-zelf alleen zoo noemt. Nu laat Pilatus, door zijn cursor, Jezus binnen brengen; eene eere, die men gewoon was slechts aan personen van aanzien te bewijzen ²⁾. De cursor, die het eenmaal aanschouwd had met hoeveel geestdrift en betoon van eerbied Jezus binnen de muren van Jeruzalem was gevoerd, had zijn mantel op den grond uitgespreid, opdat de Heer daarover zou gaan ³⁾. Over eene zoodanige hulde, aan den

¹⁾ Recensie B laat Pilatus niet van Aesculapius spreken; daar heet het, dat het gezond maken is een *χάρισμα ἐκ Θεοῦ*.

²⁾ Chrysost. *Hom. 3 in Job. οὐκ εἶδες καὶ τοὺς παρ' ἡμῶν ἄρχοντας ὅταν μὲν μετὰ τιμῆς τινα καλῶσι, πῶς ἀποστέλλουσι τοὺς δρομῆς, κούρσους καλουμένους Ῥωμαῖστί.*

³⁾ Volgens de Hollandsche vertaling van het *Evangelie van Nicodemus* in Boendale's *Leekenspiegel*, II. 36, was het niet een mantel, maar

En bossele, als ic las

En weet wedert bies of stro was,

misschien het in de Lat. bewerking voorkomende *fascialis* gelijk *fascis* opvattende.

beschuldigde bewezen, worden de Joden vertoornd, en verwijtend roepen zij Pilatus toe, dat zulk eene handeling niet voegde, en de landvoogd geen cursor, maar een praeco ¹⁾ had moeten gebieden om den aangeklaagde binnen te leiden. Pilatus stoort zich echter aan de woede der Joden niet; maar geeft zijn cursor nog eenmaal het bevel om Jezus voor zijn rechterstoel te brengen, en nauwelijks treedt de Heer de zaal binnen, of daar buigen zich de vanen voor Hem, en het is den dragers onmogelijk dit tegen te houden ²⁾. Als Pilatus hen berispt, wijzen zij er op, dat men hen toch wel niet kon verdenken van ingenomenheid met Jezus, en dat het dus zonder hun wil geschiedde. Nu geeft de landvoogd aan twaalf sterke mannen uit de Joden de vanen in handen, terwijl hij hen met den dood dreigt als hun hetzelfde gebeurt, maar, als Jezus weder binnenkomt, is ook hunne kracht niet toereikende om het buigen der vanen te beletten.

Hierdoor wordt Pilatus verschrikt. Hij wil opstaan van zijn zetel, maar, terwijl hij dit doen wil, ontvangt hij de tijding zijner vrouw, dat zij des nachts veel om dezen Rechtvaardige heeft geleden, en den raad om niet met Hem te doen te hebben — geheel in overeenstemming met het Evangelisch verhaal. Waar het ons echter bevreemdt, dat wij bij Matthaeus met geen enkel woord er van melding gemaakt vinden, dat Pilatus den Joden te kennen gaf, welke tijding hij ontvangen had, heeft de Apocrypheschrijver niet alleen een zoodanig bericht, maar zelfs een kort gesprek tusschen den landvoogd en de beschuldigers over de tot hem gebrachte boodschap zijner vrouw. Zonder te willen beslissen, of wij hier een dier door de overlevering

¹⁾ De bediende, die bij het gerecht de partijën opriep.

²⁾ Rec. B bericht, dat ook sommigen der soldaten nederknielden.

bewaarde juiste trekken voor ons hebben, die, gelijk terecht is opgemerkt ¹⁾, in de Apocryphe geschriften niet mochten ontbreken, wilden deze ingang vinden bij het publiek, en die licht konden bewaard gebleven zijn ²⁾, deelen wij mede wat daar verhaald wordt.

Eerst tracht Pilatus der Joden vertrouwen in den raad zijner vrouw op te wekken, door zich er op te beroepen, dat zij veel met hen *judaïzeert*, en (naar luid van eene der Latijnsche bewerkingen) vele synagogen gebouwd heeft. Welnu, spreekt de landvoogd, zij, die juist door hare joodschgezindheid wel door u niet kan worden verdacht van ingenomenheid met den beschuldigde, heeft mij doen zeggen, dat ik niets met dezen Rechtvaardige te doen moet hebben. De Joden worden daardoor echter niet bewogen tot het afstand doen van hun eisch; zij schrijven eenvoudig ook dien droom aan de werking van Bœlzebul toe, door welke Jezus al zijne teekenen had verricht en nu ook dien droom haar had gezonden.

Het is hier de meest geschikte plaats om het een en ander van Pilatus' huisvrouw te zeggen. Historische berichten omtrent haar missen wij geheel en al, buiten hetgeen het N. T. ons van haar mededeelt (Matth. XXVII: 19), en waarop door andere schrijvers meermalen wordt teruggeko-

---

¹⁾ Tischendorf, *Pilati circa Christum judicio quid lucis afferatur ex Actis Pilati*, p. 4.

²⁾ Dat Pilatus tot de Joden wel iets over de ontvangten tijding zal gezegd hebben, werd reeds vermoed door Chrys. *ad Matth.* XXVII: 19 ed. *Montf.* T, VII. p. 812, en Tischendorf t. a. p. zoowel als Hofmann, a. a. O. S. 340 achten het waarschijnlijk, dat de Apocryphe schrijver hier vollediger verhaalt dan Matthaëus. Wij kunnen het echter den laatsten geleerde niet toegeven, gelijk uit onze voorstelling, Hoofdst. I, blz. 12 blijkt, dat de droom van Pilatus' vrouw bij Matthaëus „*bedeutungslos vorübergeht*.”

men. In sommige Grieksche HSS. van het *Evangelie van Nicodemus* (Tisch. A; in de korte recensie (Tisch. B) c. IV — in alle HSS.) wordt haar de naam van Procla gegeven. Tischendorf heeft echter dien naam niet in den tekst opgenomen ¹⁾. Bij de Acthiopiërs heet zij Abrocla (Ludolph. in *Lex. Aeth.* p. 541); Malalas (*Chron.* p. 309.) en Nicephorus Callisti (*Hist. Eccl.* I. 30.) noemen haar Procula, terwijl zij bij Flavius Dexter (*Chron.* I. 30.) onder den naam van Claudia Procula voorkomt, en in Boendale's *Leekenspiegel* II: 36 dien van Publica draagt ²⁾. Of het *Evangelie van Nicodemus* naar waarheid haar eene joodschgezinde, eene proselyte noemt, is bij gebrek aan andere berichten onzeker; het is niet te ontkennen, dat er onder de heidensche vrouwen vele proselyten gevonden werden ³⁾, en dus zeer wel mogelijk, dat het bericht juist is. Men heeft zich daartegen hierop beroepen, dat Pilatus de joden zoo zeer onderdrukte, en zijne vrouw het dus wel niet zal gewaagd hebben, openlijk den door haar man zoo gehaten godsdienst te belijden; maar, daar hij zich juist over den godsdienst zijner onderdanen weinig schijnt te hebben bekommerd, zooals wij in Hoofdst. I. § 3, blz. 50 vv., hebben aangetoond, bewijst, naar onze meening, deze redeneering niet veel.

Eene andere vraag is het, of Procla Christin geworden is; daar zijn, er die het beweerd, daar zijn er, die het ontkend hebben; dat hing niet zelden af van de wijze, waarop zij de oorzaak van den droom beschouwden. Schreven zij

¹⁾ Vgl. Thilo, *Codex Apocryphus*, I. 522.

²⁾ Te hant so seindde hier na
Pylatus wijf ver Publica,
Tote Pilatum enen bode.

³⁾ Vgl. Hand. XIII: 50; XVI: 14. Jos. *Antiqq.* XVIII. 3, 5.

den droom toe aan eene werking Gods, dan waren zij zeer geneigd, in haar eene tot het christendom bekeerde te zien, zooals b.v. Theophylactus, *ad Matth. XXVII: 19*, *προνοίας ἔργον τὸ ὄναρ, οὐχ ἵνα ἀπολυθῇ ὁ Χριστὸς διὰ τοῦτο γινόμενον, ἀλλ' ἵνα σωθῇ ἡ γυνή.*

Omstrocks 1700 heeft men zich zeer bezig gehouden met naar den aard en de oorzaak van den droom onderzoek te doen. Het zij ons vergund, uit twee toen geschreven dissertatiën, het een en ander mede te deelen, en wel het eerst uit Kluge, *de Somnio Uxoris Pilati.*

Na in de eerste paragraphen gehandeld te hebben over definitiën en allerlei soorten van droomen, als ook over het ambt van Pilatus (het laatste slechts zeer kort), en de namen, waaronder de vrouw van Pilatus voorkomt, zegt hij, dat hij zich niet kan vereenigen met het gevoelen van Grotius, die haar eene *θεοσεβής* noemt. Zij was bepaald Heidin, gelijk ook Gerardus, Aegidius Hunnius, Calovius en Dannhauer beweeren. Kluge acht het ook onwaarschijnlijk, dat zij zich ooit van den Heidenschen tot den Christelijken godsdienst bekeerd heeft, „quam felicitatem”, voegt hij er echter bij, „ipsi quidem non inviderem”. Wel beweeren Theophylactus, Origenes en Chrysostomus, dat de droom het werk der Voorzienigheid was, niet opdat Christus zou worden vrijgesproken, maar opdat de vrouw behouden zou worden, welk gevoelen Flavius Dexter deelt, maar — zij brengen geene bewijzen bij om hunne bewering te staven. De schrijver ontkent niet, dat door den droom de onschuld des Hecren betuigd werd, maar dit geschiedde ook door de plechtige handenwassing van Pilatus, en zoo zou men met evenveel recht uit deze handeling kunnen opmaken, dat ook Pilatus zich bekeerd zou hebben en Christen zou zijn geworden, wat in lijnrechte tegenspraak is met de geschiede-

nis, die ons meldt, dat hij onder Caius Caligula zich-zelfen heeft gedood. Op de vraag, waarom juist de vrouw, niet de landvoogd zelf, aldus heeft gedroomd, antwoordt Kluge met de woorden van Chrys. Hom. LXXXVII in Matth. p. 896. Ἡ ὅτι ἐκεῖνη ἀξία ἦν μᾶλλον, ἢ ὅτι εἰ αὐτὸς εἶδεν, οὐκ ἂν ἐπιστεῦθη, ἢ ὁμοίως οὐδ' ἂν ἐξεῖπε. διὰ τοῦτο οἰκονομεῖται τὴν γυναῖκα ἰδεῖν, ὥστε κατάδηλον γένεσθαι πᾶσι, ἢ ἵνα καὶ ἀπὸ τῆς συμπαθείας τῆς πρὸς τὴν γυναῖκα ὀκνηρότερος γένηται ὁ ἀνὴρ περὶ τοῦ φόνου. Misschien, zegt hij, kan het ook hieruit worden verklaard, dat beiden een getuigenis van Jezus' onschuld moesten afleggen.

Nu volgt een betoog, dat de droom te stellen is in den morgen, kort voordat het vonnis over Jezus zou worden uitgesproken, waarna hij overgaat tot het behandelen van de *materia somnii*. Sommigen, zegt hij, verhalen, dat zij een teeder lam heeft gezien, dat door de Joden aan een brullenden leeuw ter verslinding werd voorgeworpen, en dat zij daarop God zelve heeft aanschouwd, blinkende van majesteit, in de eene hand een zwaard houdende, in de andere drie pijlen, die zoowel den leeuw als de verblinde Joden met de zwaarste straffen dreigde. De verklaring van den droom luidt dan aldus; het lam is Jezus, de leeuw — Pilatus, het zwaard, de aankondiging van Pilatus' zelfmoord, de drie pijlen — de ondergang van Jerusalem, de verwoesting van Judaea en de verstrooiing van het Joodsche volk. Volgens anderen heeft Procla haar man gezien, zooals hij door het woeste geschreeuw der Joden bewogen werd om Jezus ter dood te veroordeelen en aan het kruis te doen hechten, maar ook niet lang daarna de zwaarste straffen ondergaande; zooals dit ook werkelijk geschied is, daar hij zich-zelfen heeft gedood, wat niet alleen uit Nicephorus blijkt, want deze verdient als „fabularum solers architectus”

weinig geloof, maar ook uit Euseb., Oros., Marianus Scotus en andere meer vertrouwbare schrijvers, ofschoon Suidas verhaalt, dat Pilatus door Nero onthoofd is. Nog anderen eindelijk meenen, dat haar de Zaligmaker zelf verschenen is, met een bedroefd en weenend gelaat, door den trouwelozen Judas verraden, door krijgslieden en eene bende boosaardige menschen gevangen genomen, door den wil van haar man gekruisigd, maar daarna ook teruggekeerd als rechter, met goddelijk gezag bekleed, en haar man voor het onrechtvaardig gevelde vonnis zwaar straffende. Kluge wil niet beslissen, welke van deze meeningen de juiste is; hij acht het voldoende, dat door dien droom de onschuld van Christus werd aangewezen.

Door medische getuigenissen aangaande den *incubus* constateert hij, dat het *πολλὰ ἔπαθον κατ' ὄναρ* in zijne volle beteekenis moet worden opgevat, en komt dan tot eene beschouwing over de oorzaak van den droom. Volgens sommigen zal de droom eene natuurlijke oorzaak hebben gehad. De vrouw zal over het lot van Jezus hebben gepeinsd, hetzij zij reeds vroeger van Hem had vernomen, hetzij zij door het ongewoon vroege uur, waarop Pilatus tot de behandeling der zaak werd geroepen, er toe gebracht was. Met die gedachten in slaap gevallen, zal zij ook in den slaap de gedachte aan den beschuldigde hebben behouden. Volgens anderen zal de droom Procla door den duivel zijn gezonden. Zoo meende reeds Ignatius, *Epist. V. ad Philipp.*, en hij werd gevolgd door Beda in *Matth* Nicolaus de Lyra in *Matth.* en Bernhardus in *Serm. I Pasch* ¹⁾. Maar, merkt Kluge daartegen op, waarom heeft

¹⁾ Dit gevoelen was in de Middeleeuwen zeer algemeen; wij vinden het ook bij Dionysius Carthusianus in *Evang. Matth. narrationem*, Art. 43; bij Ludolphus de Saxonia, *Vita Jesu. Editio 2a. Pars II. C. 62 D.*

de duivel Judas Iscarioth dan er toe gedreven, om zijn meester te verraden, en waarom heeft hij niet liever den Joden dien droom ingegeven? Hij kan zich dan ook met geene van beide verklaringen vereenigen; hij stemt in met hen, die den droom voor goddelijk houden, zooals Ambrosius, *Lib. X in Luc.*, Augustinus, *Sermo CXII. de Temp.*, Hieronymus, Theophylactus, Chrysostomus, Athanasius en Origenes. Hij acht dit gevoelen het cenig ware, omdat 1° het woord ὄναρ in het N. T. alleen voorkomt, als van goddelijke droomen sprake is. 2° indien het een natuurlijke droom ware geweest, zou de geïnspireerde schrijver niet daarop de aandacht hebben gevestigd. 3° De vrouw werd er niet alleen slapend, maar ook wakend door gekweld (feriebat foeminam), en zou zij haar man daarmede hebben durven lastig vallen, als de droom geene hoogere, geene goddelijke oorzaak had? 4° ὁ καιρὸς οὐ μικρὸν συντέλει, κατὰ γὰρ αὐτὴν τὴν νύκτα ἴδεν ὄναρ. Chrys. *Hom. LXXXVII in Matth. XXVII* p. 896. 5° De droom geeft een getuigenis van de *onschuld* des Heeren. 6°. De droom was niet dubbelzinnig, maar gaf duidelijk te kennen, dat de zaak slechte gevolgen zou hebben. 7°. Hij bewees, dat God niet de oorzaak van het kwade is, noch daarin behagen schept. „Judicatur ipse, qui judicat et torquetur antequam torqueat.”

---

en in verschillende mysteriespelen b. v. in het *Osterspiel*, door Mone uitgegeven in zijne *Schauspiele des Mittelalters* I S. 114, in het *Passionsspiel* Mone a. a. O. II. S. 303, waar de duivel Brendly tot Pilatus' vrouw komt, en „redet ira in die oren”, in *Le grand mystère de Jésus*, uitgegeven door Hersart de la Villemarqué p. 115. Deze meening is hierop gegrond, dat de duivel, die eerst alles in het werk gesteld had om Christus te doden, nu hij bijna zijn doel bereikt, — misschien wel door de vreugde der ondaderen in de onderwereld — bemerkt, dat door den dood des Heeren zijn rijk een einde zal nemen.

Brengt iemand tegen deze opvatting in, dat Pilatus' vrouw Heidin was, Kluge wijst op de droomen van Abimelech, Laban, Pharao, Nebucadnezar. „Suntque hae visiones quidem a spiritu sancto, sed non cum spiritu sancto venientes”. Met een bevestigend antwoord op de vraag, of nog in latere eeuwen zulke profetische droomen zijn voorgekomen, sluit Kluge zijne verhandeling

Over het andere werk kunnen wij, na deze ecnigszins uitvoerige inhoudsopgave van Kluge's dissertatie, kort zijn. Distel toch had ten jare 1692 in zijne *disquisitio theologico-problematica de salute trium uxorum Loti, Jobi et Pilati* voor een groot deel reeds hetzelfde gezegd, als Kluge in 1720; maar juist omdat hetgeen door Kluge slechts ter loops wordt aangeroerd — de al of niet zaligheid als gevolg van den droom — bij hem de hoofdzaak uitmaakt, behandelen wij dit geschrift in de 2de plaats. Ook Distel spreekt over hare verschillende namen en vermeldt, dat zij in den Aethiopischen Kalender, tegelijk met Pilatus, haar vierdag heeft, terwijl in de Synaxaria Graeca de 27ste October voor hare herdenking is aangewezen. Hij wil niet onderzoeken, hoe het mogelijk was, dat Pilatus, als Romeinsch Stadhouder, zijne vrouw bij zich had, maar alleen deze vragen beantwoorden: 1^e of zij Christin, dan wel Heidin was, 2^e aan welke oorzaak haar droom is toe te schrijven, om daaruit af te leiden of zij al dan niet zalig is geworden. Op de eerste vraag antwoordt hij, dat de vrouw van Pilatus wel geene Christin zal geweest zijn, daar die godsdienst nog zoo nieuw en zoo algemeen gehaat was, dat zelfs Tiberius, volgens het getuigenis van Orosius IV. 4, den Senaat er niet toe kon brengen om Christus te vereeren. Ware zij Christin geweest, dan zou zij wel vroeger haar man van Jezus hebben verhaald, en niet eerst op dit kritieke oogenblik van Hem hebben gesproken. Als Heidin nu, kan zij niet

zalig zijn, gelijk blijkt uit Marc. XVI: 16; Joh. XIV: 6; Joh. XVII: 3; Hand. IV: 12. Ook Distel geloofte echter, dat de droom noch natuurlijk, noch van den duivel ingegeven was. Hij schrijft dien aan eene goddelijke werking toe, maar wil daarin volstrekt geen argument voor hare zaligheid zien. Wel hebben Kerkvaders dit gemeend, en ook Flavius Dexter in zijn *Chron.* ad A. C. XXXIV schrijft: „Christus Salvator mundi reus agitur ad Pilatum. Claudia Procula uxor Pilati admonita per somnium in Christum credit et salutem consequitur”, maar hij maakt ook ten onrechte van Plinius Caccilius Secundus een Christen en martelaar. Distel wil dan ook op haar het woord van den dichter toepassen:

Hanc quoque summa dies nigro summersit Averno.

Het gevoelen van Cornelis a Lapide in *Cop. XXVII Matthaei* p. 921, dat de vrouw van Pilatus misschien die Claudia is, van welke Paulus 2 Tim. IV: 21 gewaagt, acht hij volkomen ongegrond.

Wij moeten, na deze inhoudsopgave van twee geschriften, die over Pilatus huisvrouw handelen, en wier argumentatie te beoordeelen niet tot ons onderwerp behoort, er nog bijvoegen, dat zij door de christelijke legendarissen wordt voorgesteld als eene edele figuur, geheel in tegenoverstelling van haar echtgenoot; zij zou van Gallische afkomst zijn, en tot die druidessen behooren, aan wie de Godheid de geheimzinnige gave van het helderzien had geschonken. Door onbekende omstandigheden naar Rome gevoerd, en door de gens Claudia (waartoe ook Tiberius behoorde) vrijgelaten, was zij rijk en schoon, toen zij met Pilatus huwde, dien zij naar Judaea volgde, waar hare tranen hem niet konden weêrhouden om den Messias aan zijne vijanden over te leveren ¹⁾.

¹⁾ Collin de Plancy a. w. p. 246 sq.

In de *Paradosis Pilati* ¹⁾ (een geschrift waarop wij later terug komen, maar waarvan wij reeds nu kunnen zeggen, dat het waarschijnlijk uit de 4^e of 5^e eeuw dagteekent) wordt verhaalt dat Procla, terstond na den dood van Pilatus, als christin gestorven is.

Gaan wij, na dezen excursus over Pilatus' vrouw, weder voort met wat het *Evangelie van Nicodemus* ons verder verhaalt. De joden beginnen op nieuw smaadredenen tegen Jezus uit te spreken. Zij verwijten hem, dat zijne geboorte onwettig was, dat die den kinderen van Bethlehem ten verderve gestrekt heeft, en dat Joseph en Maria naar Aegypte gevluht waren, omdat zij veracht werden door het volk.

De eerste lasterlijke aantijging, die ook in den Talmud voorkomt ²⁾, wordt reeds terstond door eenige welgezinden onder de joden weersproken, en door hen wordt tevens aan den landvoogd de ware reden bekend gemaakt, waarom de Joden Jezus hadden overgcleverd, als zij zeggen: zij haten hem omdat hij op sabbath genczingen verricht. Vertoornnd, dat zij Hem dus voor een goed werk ter dood verwezen willen zien, treedt Pilatus buiten het praetorium, en spreekt: Ik neem de zon tot getuige, dat ik geene schuld vind in dezen mensch. Grootendeels komt hetgeen nu volgt overeen met het bericht van Johannes, H. XVIII: 28 — 38; alleen wordt op de vraag van Pilatus: „Wat is waarheid?” door den Heer ten antwoord gegeven: „de waarheid is van den hemel”. Als de landvoogd zich verwondert, dat zij dus niet op de aarde is, spreekt Jezus: „Gij ziet, hoe zij, die

¹⁾ Tisch., *Ev. Apocr* p. 426 sqq.

²⁾ Zie Hofmann, *Leben Jesu n. d. Apocr.* S. 342 en de Leeuw, *De Nederlandsche Jood*, blz. 214.

de waarheid spreken, geoordeeld worden door hen, die macht hebben op aarde." Daarop laat Pilatus Jezus in het rechthuis achter, en geeft nogmaals getuigenis van diens onschuld. Nu komen de Joden met de beschuldiging, dat de Heer gezegd had, den tempel te zullen afbreken om dien daarna weder in drie dagen op te bouwen; doch ook daarin vindt de landvoogd geene reden tot veroordeeling. De Joden blijven echter in hun eisch volharden, op grond van gepleegde godslastering, en of Pilatus hem ook wil overgeven om naar joodsche wijze te worden gestraft, zij wenschen niets anders dan de kruisiging. Overtuigd, dat Jezus die straf niet verdient, ziet hij rond onder de menigte en zijn oog valt op hen, die daar weenend staan, en duidelijk toonen niet in te stemmen met het verlangen der Overpriesters. Nu treden achtereenvolgens Nicodemus, de kreupel van Bethesda, een genezen blindgeborene en anderen, die door Jezus van hunne krankheden bevrijd waren, tot zijne verdediging op. Dan volgt de keuze tusschen Christus en Barabbas, waarbij de loslating van den laatste wordt geeischt, en Pilatus hun verwijt, dat zij altijd hunne weldoeners hebben weêrstreefd; hij wijst hen, wat waarlijk al zeer vreemd klinkt uit den mond van den heidenschen landvoogd, op hunne vroegere ondankbaarheid bij de verlossing uit Aegypte en de leiding door de woestijn ¹⁾. Ook die berisping oefent geen invloed op de gemoederen der Joden. Even als in het Evangelie, wijzen zij er op, dat Jezus, door zich voor koning te verklaren, tegen den keizer in verzet is; daartoe brengen zij in herinnering, hoe hem bij zijne geboorte door de Magiërs reeds koninklijke geschenken werden aangeboden, en Herodes daarom gezocht had Hem te dooden ²⁾.

¹⁾ In Rec. B is deze toespraak van Pilatus nog in allerlei bijzonderheden uitgewerkt.

²⁾ Hier heeft Rec. B de zending naar Herodes.

Nu wascht Pilatus, met het aangezicht naar de zon gekeerd ¹⁾, zijne handen, en maakt aan Jezus aldus zijn vonnis bekend: „Het volk heeft u aanklaagd als een koning; daarom heb ik het vonnis gesproken, ten eerste, dat gij gegeeseld wordt volgens het recht der godvruchtige koningen, en vervolgens, dat gij wordt opgehangen aan het kruis in den hof, waar gij gevangen genomen zijt; en dat Dysmas en Gestas, de twee moordenaars, met u gekruisigd worden ²⁾.” Deze vorm van het vonnis is evenwel niet de éenige, die ons door de overlevering wordt vermeld. Bij Adrichomius ³⁾, die beweert het uit oude annalen te hebben overgeschreven, luidt het aldus: „Jesum Nazarenum subversorem gentis, contemptorem Caesaris et falsum Messiam, ut majorum suae gentis testimonio probatum est, ducite ad communis supplicii locum, et cum ludibrio regiae Majestatis in medio duorum latronum cruci affigite. I, licitor! expedi cruces”. Anders luidt het bij Vincentius ⁴⁾: Jesum seducentem populum, blasphemantem Deum, dicentem se Christum regem esse Judaeorum, cruci affigendum condemno et adjudico.”

Nog zijn vier andere vormen bekend, waarvan evenwel twee bijna gelijkheidend zijn; zoodat wij ons tot het mede-

¹⁾ Theodoretus, *Hist. Ecol.* IV: 7 zegt ook, dat Pilatus zijne handen waschte *ἐπιστραφεὶς ἐπὶ τὰ τῆς ἀνατολῆς μέρη*.

²⁾ Rec. B gewaagt niet van de plaats der kruisiging, maar verhaalt hier wel, hoe de Joden Jezus mishandelden en Simou van Cyrene het kruis droeg. Ook gaat Johannes aan Maria berichten, wat er geschied is, en worden er meer van de kruiswoorden vermeld.

³⁾ *Theatr. terrae Sanctae* etc. p. 163 n. 115 (Col. 1593). Het vonnis is ook te vinden bij Stellerus a. w. I. 68, en bij Friedlieb a. a. O. S. 125 f.

⁴⁾ *In die parasceu*. Lit. G. 3 b. aangehaald bij Stellerus a. w. I. 69. Het door Stellerus, a. w. I. 70 medegedeeld vonnis uit Ludolphus de Saxonia II. 62 Z. is geen afzonderlijke vorm, maar slechts, gelijk Lud. trouwens zelf zegt, eene verkorting van dien uit het *Evang. van Nicodemus*.

deelen van slechts een dezcr twee bepalen ¹⁾. Het luidt naar de fransche vertaling aldus: «L'an dix-septième de l'empire de Tibère, empereur de tout le monde, monarque invincible, et de l'Olympiade 121; da la cliede (sic) l'année 84; de la création du monde, suivant le millésime et la partition des Juifs, quatre fois 1174; de la propagation et accroissement de l'empire romain l'an 78; de la délivrance de la servitude des Babyloniens, l'an quatre cent huitante; de la restitution du sacré empire 497; du consulat du peuple romain de Lucius Piso; du proconsulat de Marcus Isauricus; du commencement du public gouvernement de la Judée par Valérius Palestina; du temps que Quintus Flavius gouvernait en la ville et cité de Jérusalem, dans laquelle était président très-agréable Ponce Pilate, régent et gouverneur de la basse Galilée; du temps d'Hérode Antipater; du temps des souverains sacrificateurs du saint temple, Anne, Caïphe, Alismaël; du temps des chefs du saint temple, Rabaham, Chichabal-Joachim; des centeniers, comtes romains et de la cité de Jérusalem, Quintus Cornelius Sublima et Sextus Pompilius Rufus, le vingt-cinquième jour de mars, Je, Ponce-Pilate, président pour l'empire romain, entré au palais, et juge principal, juge et

1) Deze vorm van het vonnis is te vinden: *Le Trésor admirable de la sentence prononcée par Ponce Pilate contre notre Sauveur Jésus-Christ, trouvée miraculeusement écrite sur parchemin en lettres hébraïques dans un vase de marbre, enclos de deux autres vases de fer et de pierre, en la ville d'Aquila au royaume de Naples sur la fin de l'année 1580; traduit d'Italien en Français, tant pour l'utilité publique et l'exaltation de notre sainte foi, que pour la louange de ladite Ville Paris 1581; een facsimile is door Techener uitgegeven, Parijs 1839. — Eene copie van het vonnis is gegeven door Collin de Plancy a. w. p. 360 sqq. met het motto: „Pourtant qui nous dira si l'écrit est fidèle”. — Het andere, grootendeels hiermede overeenkomende, is medegeedeeld door Fabricius, *Cod. Apocr.* p. 439 en Hofmann a. a. O. S. 366 ff.*

condamne par sentence de mort Jésus, nommé des Juifs Christ, Nazaréen, du pays de Galilée, comme un homme séditieux en la loi mosaïque, et contraire à la loi de l'empereur Tibère; nous le condamnons à être mis et attaché avec des clous en l'arbre de la croix, à la manière des criminels et malfaiteurs; et étant ici en l'assemblée de plusieurs riches et pauvres, comme ainsi soit qu'il n'ait cessé de mettre trouble et dissension par toute la Judée, soi-disant fils de Dieu, roi d'Israël, avec menaces de la ruine de cette cité de Jérusalem et du saint temple. Et en outre, comme ainsi soit qu'il ait refusé de payer le tribut à César, ayant pris la hardiesse d'entrer en ladite cité et au saint temple, avec palmes et magnificence comme roi, menant après soi une grande partie du peuple; nous commandons à notre premier centenier, Quintus Cornélius, de mener publiquement par cette cité ledit Jésus-Christ, lié, flagellé, vêtu de pourpre et couronné d'épines, portant sa croix sur ses épaules, afin de servir d'exemple à tous malfaiteurs.

« Nous voulons qu' avec icelui soient menés deux voleurs meurtriers, et qu'il sorte puis après par la porte de la ville Giagarole, nommée Antonienne, pour être mené au lieu public de la montagne dite du Calvaire, pour y être crucifié, et quand il sera mort, nous voulons que le corps demeure pendu sur la croix pour un commun spectacle de tous malfaiteurs; et que sur la croix soit mise cette inscription en trois langues :

« En hébreu: Jehudim Meleck Nosrj Jeschua.

« En grec: Jisos Nazoraïos o Vasilefton Iodaison.

« En latin: Jesus Nazareus Rex Judaeorum.

« Nous commandons en outre que personne, de quelque qualité et condition qu' elle soit n'entreprenne et soit si téméraire d'empêcher telle justice par nous faite, adminis-

trée et exécutée, selon la rigueur des décrets et lois des Romains sur les Juifs, sur peine d'être rebelle à l'empire romain.

„Témoins de notre sentence : des douze tribus d'Israël par les pharisiens Rabbani, Daniel, Rabbani deuxième, Joanni, Bonicat, Rabbani, Insabec, Paricuha, Rabbani, Siméon, Bonet.

„Par les souverains prêtres : Rabbani, Zados, Bonicasalbo,

„Notaire du présent acte public criminel : Notan Berta.

„De la part de l'empire et président des Romains,”

De andere vonnissen zijn van veel korteren vorm. Een daarvan zou ook in de stad Aquila zijn gevonden ; het origineel, in het Hebreuwsch geschreven op eene metalen plaat, heet in het Fransch vertaald te zijn door de leden van de „Commission des arts”. In de sacristie der Karthuizers bij Napels werd het, naar luid van een courantenbericht, bewaard ; men had het aan deze orde ter belooning van bewezen diensten, op hun verzoek, laten behouden. Het luidt aldus :

„Sentence rendu par Ponce Pilate gouverneur-régent de la basse Galilée, portant que Jesus de Nazareth subira le supplice de la croix.

„L'an dix sept de l'empire de Tibère César, et le 25ième jour du mois de Mars, en la cité sainte de Jérusalem, Anne et Caïphe étant prêtres et sacrificateurs de Dieu.

„Ponce Pilate, Gouverneur de la basse Galilée, assis sur le siège présidial du prétoire,

„Condamne Jésus de Nazareth à mourir sur une croix entre deux larrons, les grands et notoires témoignages du peuple disant :

1. Jésus est séducteur.
2. Il est séditieux.
3. Il est ennemi de la loi.
4. Il se dit faussement Fils de Dieu.

5. Il se dit faussement Roi d'Israël.

6. Il est entré dans le temple, suivi d'une multitude portant des palmes à la main.

„Ordonne au premier centurion Quirinus Cornélius de le conduire au lieu du supplice.

„Défend à toutes personnes, pauvres ou riches, d'empêcher la mort de Jésus.

„Les témoins, qui ont signé la Sentence contre Jésus, sont :

1. Daniel Robani, Pharisien.

2. Johannes Zorabatel.

3. Raphael Robani.

4. Capet, homme public.

„Jésus sortira de la ville de Jérusalem par la porte struénée”¹⁾.

Het andere luidt aldus :

„Jésus de Nazareth de la Tibre Juive de Juda, convaincu d'imposture et de rébellion envers l'autorité divine de Tibère August empereur des Romains, ayant été pour ce fait sacrilège condamné à mourir sur la croix, par ordonnance du Juge Ponce Pilate sur les poursuites de notre Seigneur Hérode, licutenant de l'empereur en Judée, sera conduit demain matin 23me Jour des Ides de Mars au lieu ordinaire du supplice sous l'escorte d'une compagnie de la garde prétorienne.

Le soi-disant Roi des Juifs sortira par la porte de Strunée. Tous les officiers publics et sujets de l'empereur sont tenus de prêter main forte à l'exécution de cet arrêt.

1) Het werd door van der Schaaff uit het Fransche dagblad *Le Commerce* van den 22sten April 1839, waarin het onder het opschrift van *Le peste chronique* voorkwam, overgenomen in zijne „*Proeve*” blz. 112. — Eene Duitsche vertaling is door Hofmann, a. a. O. S. 368 gegeven. Wij komen er straks in onze beschouwing over de legenden op terug.

„Jérusalem le 22me jour des Ides de Mars, l'an 783 de Rome.

(Signé) CAPEL,
homme public.” ¹⁾

Verder wordt nog in het *Evangelie van Nicodemus* verhaald, dat Pilatus en zijne vrouw, toen zij het bericht van Jezus' dood door den Hoofdman vernamen, zoo zeer bedroefd waren, dat zij den ganschen dag aten noch dronken.

Hel weinig betcekenend bericht in het later aan het *Evangelie van Nicodemus* toegevoegde hoofdstuk ²⁾, dat Pilatus na den dood des Heeren in den tempel zou gegaan zijn om van de Joden te vernemen, hoe zij over den gestorvene dachten, waarop Annas en Kajaphas hem beleden, dat deze waarlijk de Christus was, die, naar de belofte van den aartsengel Michael aan den derden zoon van Adam, na 5500 jaren komen zou, kunnen wij voorbij gaan om op andere legenden onze aandacht te vestigen, en dan merken wij allereerst op, dat deze zich van nu af in twee soorten scheiden, waarvan de ééne eene gunstige, de andere eene hoogst ongunstige beschouwing over Pilatus bevatten. Van de eerste vinden wij proeven in de brieven, die naar het heet, door den landvoogd aan den keizer gericht zijn. In verschillende vormen zijn zulke brieven verduid. Een der laatst ontdeekten ³⁾ geeft zich uit voor tijdens het leven des

1) Een afschrift van dezen vorm van het vonnis, onder den titel: *Pièce détruite dans l'incendie de l'archevêché de Bourges, appartenant à la famille de la Tour d'Auvergne*, gewerd ons door bemiddeling van Prof. J. I. Doedes. — Over de vormen van het vonnis in de mysterie spelen zullen wij spreken, als wij handelen over de plaats, die Pilatus in die spelen inneemt.

2) Door Fabricius en Thilo is dit Hoofdstuk opgenomen, door Tischendorf is het weggelaten.

3) Deze brief werd gevonden door Dutilleul, bibliothecaris van Douai,

Heeren geschreven te zijn. Pilatus vermeldt daarin, dat er een man is opgestaan, die de dooden opwekt en allerlei soorten van ziekten geneest. Men noemt Hem, zegt hij, den profeet der waarheid, en zijne discipelen heeten Hem Zoon van God. Verder geeft hij van Jezus' persoon eene beschrijving, die groote overeenkomst heeft met de teekening in den bekenden brief van Lentulus. Van de andere brieven, die allen, spoedig na Jezus' dood, door den landvoogd tot den keizer gezonden heeten te zijn, vermelden wij het eerst den door Hieronymus Xaverius, in zijne in het Persisch geschreven *Geschiedenis van Christus* opgenomen, die naar de Latijnsche vertaling van Ludovicus de Dieu door Fabricius is medegedeeld ¹⁾; Hij luidt aldus: „Te dezer tijde is in dit land een man opgestaan, die door zijne discipelen God werd genoemd, en verschillende wonderen verrichtte; vele menschen hebben Hem gezien, levend is Hij ten hemel gevaren; nu doen zijne leerlingen in zijn naam groote teekenen, en betuigen dat Hij God is en degeen, die den weg des heils in waarheid leert.”

De overigen zijn door Tischendorf in zijne *Apocryphe Evangelien* uitgegeven; een aan het slot der Latijnsche vertaling van het *Evangelie van Nicodemus* ²⁾, en twee anderen afzonderlijk. In de eerste, waarvan, naar Lipsius meening ³⁾, de ons overgeleverde redactie wel eerst uit de

---

en uitgegeven onder den titel: *Copie de la lettre écrite de Jérusalem par Pilate à Tibère et au Sénat de Rome touchant Notre Seigneur Jésus-Christ*. Hij is opgenomen door Collin de Plancy a. w. p. 173.

¹⁾ Fabr. *Cod. Apocr.* p. 301*.

²⁾ De Grieksche tekst van deze ook in de *Acta Petri et Pauli*. C. 40. De brief is ook te vinden in de *ἀναεπαλαίωσις* van Hegesippus' werk over den Joodschen oorlog.

³⁾ *Die Pilatus-Acten kritisch untersucht*. Kiel. 1871. S. 18.

vijfde eeuw dagteekent, maar de oorspronkelijke vorm reeds uit de tweede eeuw afkomstig zal zijn, en die aan keizer Claudius gericht is ¹⁾, schrijft Pilatus, dat hij onlangs aan den eisch der Joden gehoor had gegeven om Hem, wiens komst reeds lang te voren was aangekondigd, en die vele teekenen had verricht, ter dood te doen brengen, daar hij hun geloof had geschonken, toen zij beweerden, dat Jezus een toovenaar was en tegen hunne wet had gehandeld; maar, dat hij nu, na de zekere opstanding van den gekruisigde, inzag zich verkeerd te hebben gedragen. Hij zond dit bericht aan den keizer, opdat deze niet, wanneer iemand het hem op eene andere wijze verhaalde, er toe zou komen om de Joodsche leugenen te gelooven.

In een andere, die volgens het oordeel van Lipsius in veel later tijd is vervaardigd, en aan Tiberius gericht is, zegt hij, dat hij „onwillig en bevreemd” zijne toestemming heeft gegeven tot het ter dood brengen van den „vromen en rechtvaardigen” Jezus, „den gezant der waarheid”, over wien hij den keizer breedvoerig geschreven had. Wanneer niet de vrees voor een oproer onder het woedende volk hem had gedwongen, zou hij er niet toe zijn overgegaan; evenwel had hij het meer uit „verkleefdheid aan ’s keizers waardigheid”, dan uit vrijen wil gedaan.

Met deze brieven schijnt een bericht samen te hangen, waarvan wij het eerste spoor bij Tertullianus, en een uitgebreideren vorm bij verschillende schrijvers ²⁾ ontmoeten.

¹⁾ Naar Lipsius t. a. p., omdat men meende, dat Petrus onder dien keizer te Rome gekomen was. Volgens anderen is met Claudius niemand anders bedoeld, dan Tiberius, die Claudius Tiberius Nero heette.

²⁾ Tertull., *Apolog.* V. — Eusebius, *Hist. Eccl.* II. 2. — Orosius, IV. 2. — Cedrenus, Ed. 1566, p. 105. Vincentius Bellog, *Spec. Hist.* VIII. 123. — de *Kroniek* van St. Aegidius (opgenomen door Leibnitz in zijne *Script. Brunsvic.* T. III. p. 560).

Daar wordt verhaald, dat Tiberius, toen hij uit Pilatus' brieven van Christus' lijden en opstanding vernomen had, zoo- wel als van de teekenen, die deze had verricht, en van die, welke nog voortdurend door 's Heeren discipelen geschieden, in den Senaat het voorstel deed om Christus als God te vereeren, welk voorstel echter door de Senatoren verworpen werd.

Dezelfde gunstige beschouwing spreekt ook uit *Het verslag van Pilatus*, dat als een begeleidend schrijven van de *Acta* wil worden aangemerkt. Het begint aldus: „Ik heb eene tijding, die mij met vrees en schrik vervult, machtigste Heer”, en dan volgt een verhaal van verschillende wonderen, door Jezus verricht, als: de opwekking van Lazarus, het genezen van bezetenen, enz. Door oproer gedwongen had Pilatus, hoewel hij in Jezus geene schuld vond, Hem overgegeven om gekruisigd te worden, doch terstond na de kruisiging hadden er geweldige teekenen plaats gehad en waren er van de dooden opgestaan. In den nacht van Zaterdag op Zondag had de zon geschenen met eene helderheid en glans als nooit te voren, en was Christus weder levend geworden. Er was eene groote kloof in de aarde ontstaan, die vele Joden verslond, en niet ééne synagoge in Jerusalem was overgebleven; allen waren zij door die geweldige teekenen verwoest.

Toen den keizer dit bericht was voorgelezen, heet het in de *Paradosis Pilati*, waarbij velen tegenwoordig waren, verkeerden allen in een toestand van verslagenheid, en de keizer zond soldaten uit om Pilatus gevangen te nemen. Na aankomst van den landvoogd zette de keizer zich in den tempel der goden, in den vollen raad met geheel het leger en de geheele menigte zijner macht, en gebood, dat Pilatus voor hem zou gesteld worden. Op de vraag des keizers, hoe hij zulke goddelooze daden had durven verrichten, wierp Pilatus de schuld op het oproerige en weêrspannige volk;

maar het antwoord des keizers luidde: „zoodra zij hem aan u hadden overgeleverd, hadt gij hem in veiligheid moeten brengen en tot mij zenden; gij hadt u niet door de Joden moeten laten overhalen, om een man te kruisigen, die rechtvaardig was en zulke weldadige teekenen gedaan heeft, als waarvan gij mij in uw verslag gemeld hebt, want uit zulke teekenen blijkt, dat hij Jezus was, de Christus, de Koning der Joden”. Nauwelijks was aldus de naam van Christus genoemd, of alle godenbeelden in de zaal stortten ineem en werden tot gruis; de keizer zond terstond aan Lucianus, die over het eerste gedeelte van het Oostelijke land regeerde, bevel om de Joden voor hunne euveldaad te straffen, en gebood tevens aan zijn overste Albius, om Pilatus te onthoofden; want, zeide hij, gelijk deze de handen geslagen heeft aan den rechtvaardige, die Christus heet, zoo zal hij ook zelf in het verderf worden gestort.

Op weg naar de strafplaats bad Pilatus in stilte tot Christus om vergeving, en smeekte hij, dat Procla niet wegens zijne zonde zou worden veroordeeld, maar zoowel zij als hij onder 's Heeren rechtvaardigen mochten worden geteld. Op dat gebed kwam er eene stem uit den hemel, die aldus sprak: „alle geslachten en stammen der aarde zullen u zalig spreken, omdat onder u alles vervuld is, wat door de Profeten over mij is gezegd; en gij zelf moet bij mijne tweede verschijning als getuige bij mij gezien worden, wanneer ik zal oordeelen de twaalf stammen Israëls en degenen, die mijn naam niet beleden hebben”. Daarna werd Pilatus onthoofd, en een engel des Heeren droeg het afgebouwen hoofd weg.

Reeds hebben wij, over Pilatus' vrouw sprekende, vermeld, dat zijn gedenkdag, volgens den Aethiopischen Kalender, op den 25sten Juni is vastgesteld. De Koptische Christenen gelooven, dat de landvoogd zich bekeerde, gedoopt werd,

en martelaar is geworden. Volgens sommigen zou hij in Aethiopië zelfs het Evangelie gepredikt hebben, en zijne misdaden door het martelaarschap onder Nero hebben geboet ¹⁾).

Wij kunnen nu overgaan tot die legenden, welke ontspreten zijn uit eene minder gunstige beschouwing over Pilatus. Ook nu zullen wij eerst letten op wat de oudste, ons bekende, berichten mededeelen, om dan de afwijkingen daarvan in de jongeren na te gaan. Eusebius ²⁾ verhaalt ons alleen, dat Pilatus ten tijde van keizer Caius, door vele rampen getroffen, zich-zelfen heeft gedood, en aldus de verdiende straf heeft ondergaan. Orosius ³⁾, (5de eeuw) en Freculphus ⁴⁾ (9de eeuw) berichten niets meer. Cedrenus ⁵⁾ (11de eeuw) geeft eerst het bericht uit Eusebius, en voegt er dan bij: „Anderen zeggen, dat hij, bij den keizer over de rechtszaak van Christus door Maria Magdalena beschuldigd, in een kort te voren afgestroopte ossenhuid is genaaid met een haan, eene slang en een aap (zooals dit bij de Romeinen de gewoonte was), en, aan de zonnestralen blootgesteld, gestorven is. Er zijn er ook, die beweren, dat hem de huid is afgestroopt en hij aldus is omgekomen.” Comestor ⁶⁾ (12de eeuw) verhaalt, dat

¹⁾ Fabr., *Cod. Apocr.* III. p. 505. Collin de Planey, a. w. p. 319. — Dat Pilatus onthoofd is onder Nero, evenwel niet als martelaar, maar tot straf voor zijne bewerking van 's Heeren dood, wordt ook vermeld door Joh. Antiochenus bij Fabr., a. w. III. p. 504 sq., door Suidas i. v. Νέρον en door Malalas.

²⁾ *Hist. Ecol.* II. 7.

³⁾ VII. 5.

⁴⁾ *Chron.* II. l. 12. „Nec enim poterat tanti piaculi minister impuniter evadere”, zegt hij.

⁵⁾ Ed. 1566. p. 261.

⁶⁾ *Hist. Schol.* overgenomen door Vincentius Bellov. *Spec. hist.* VIII. 124.

hij naar Lugdunum verbannen is, van waar hij ook afkomstig was, om tot schande van zijn geslacht te sterven. Otto van Freysingen ¹⁾ (12de eeuw) heeft als zijn gevoelen gegeven, dat Pilatus zich zelve met een zwaard heeft gedood, maar tevens vermeldt hij de bewering van anderen, dat de landvoogd naar Vienne in Gallië zou zijn verbannen en daarna in de Rhône verdronken, waardoor het daar, zooals de inwoners van Vienne verzekeren, zeer gevaarlijk is voor schepen ²⁾. Wij voegen hierbij nog het bericht van Mas-saeus, dat, hoewel het tot een veel lateren tijd behoort, het best hier zijne plaats vindt. Deze Kroniekschrijver verhaalt ³⁾, dat Pilatus, toen hij naar Rome teruggeroepen was, op zijne reis de tijding van Tiberius' dood ontving, en door Tiberius' opvolger naar Lyon verbannen werd, waar hij nog ongeveer vier jaren „inglorius” leefde en eindelijk zichzelf doodde.

In een door Thilo gevonden codex van het *Evangelie van Nicodemus* uit de 14de of 15de eeuw ⁴⁾, is aan dit Evangelie een verhaal vastgeknoopt, dat overeenkomt met dat in een codex, die waarschijnlijk uit de 8ste eeuw dag-

¹⁾ *De rerum mundanarum mutatione*, III, 13.

²⁾ In den tijd van Calmet was er (zie zijn art. *Pilatus*) te Vienne nog de overlevering onder de inwoners, dat Pilatus naar deze stad zou zijn gebannen. Toen werd nog een oud gebouw te dier plaatse het *praetorium Pilati* genoemd, en de magistraat, „volgende het gemeene gevoelen der menigte”, heeft op den gevel van dit gebouw deze inscriptie laten stellen: „c'est ici la pomme du sceptre de Pilate”. Calmet deelt echter het gevoelen van Chorier, dat de herinnering aan zekeren Italiaan, die den naam droeg van Humbert Pilati aanleiding heeft gegeven om een toren te Vienne nabij de Rhône den toren van Pilatus, en eene buitenplaats bij St. Vallier het huis van Pilatus te noemen.

³⁾ *Chronicorum multiplicis historiae utriusque testamenti* LL. XX, Antv. 1540, (welke Kroniek tot 1540 loopt) p. 99.

⁴⁾ Zie *Cod. Apocr.* I. p. CXXXVIII.

teekent ¹⁾. De inhoud is deze: Tiberius zond, daar hij zwaar ziek was, Volusianus naar Jerusalem, om Jezus naar Rome te voeren. Door Hem, van wiens wonderen de keizer zooveel had vernomen, hoopte hij genezen te worden. Toen Volusianus na eene reis van een jaar en drie maanden te Jerusalem aankwam, vernam hij, dat Jezus door Pilatus gedood was, maar tevens ontving hij van Joseph, Loncius en anderen het bericht van 's Heeren opstanding; dichtengevolge liet hij Pilatus in de gevangenis werpen. Van een zekeren Marcus vernam hij nu het verhaal van Veronica, die, door Jezus genezen van hare bloedvloeijing, zich zijn beeld had geschilderd. Zij werd door Volusianus uit Tyrus naar Rome gevoerd, waar Tiberius, door het aanschouwen van 's Heeren beeldtenis, van zijne krankheid werd bevrijd. Pilatus, die als gevangene door Volusianus ook naar Rome was gebracht, werd verbannen en in een kerker geworpen. Toen later na Tiberius en Claudius, Nero aan de regeering gekomen was, en Petrus en Paulus zich te Rome bevonden, werd, in den strijd tusschen Petrus en Simon Magus, Pilatus als getuige tot den keizer geroepen en zijn brief aan Claudius voorgelezen. Daarna werd Pilatus wegens de besnijdenis, die hij in Judaea had ondergaan, weder verbannen, maar doorstak hij zich met een zwaard.

Voor nog ouder houdt Tischendorf ²⁾ het verhaal, dat door hem naar een HS. der 14de eeuw is uitgegeven onder den titel *Vindicta Salvatoris*. Een Ismaëliet Nathan, de zoon van Naum, was door de Judaeërs tot Tiberius gezonden om een verdrag te sluiten, maar werd door tegen-

---

¹⁾ Waaruit het door Mansi in *Steph. Baluzii Miscellanea*, 1764, is uitgegeven.

²⁾ Lipsius houdt deze bewerking der sage echter voor jonger, a. a. O. S. 37.

wind naar Libyë gedreven, waar Titus over Equitanië gebod. Deze vorst ¹⁾ leed aan eene kankerwond in de neus, en wordt door het betoonen van droefheid over den dood van Jezus, waarvan Nathan hem verhaalt, met al de zieken, die daar ter plaatse waren, genezen. Hij laat zich doopen, en trekt met Vespasianus naar Judaea om den dood des Heeren te wreken. Zij doen dit op zeer krachtige wijze, en nemen Pilatus gevangen, dien zij door vier quaternionen soldaten laten bewaken. Tevens zenden zij boden aan keizer Tiberius, met verzoek om Velosianus tot hen te zenden. Deze komt met den last om de koningen der Joden voor den dood van Jezus te straffen, en een discipel van Christus op te zoeken, die den keizer van zijne melaatschheid genezen kan. Van Joseph van Arimathaea en Nicodemus ontvangt hij berichten omtrent den gekruisigden en opgewekten Heer. Ook Veronica legt getuigenis af van de haar geschonken genezing. Velosianus doet Pilatus voor zich brengen, en berispt hem over zijn onrechtvaardig oordeel. Deze werpt echter de schuld op het volk en de priesters Annas en Kajaphas, maar wordt weder naar zijne gevangenis teruggebracht. Velosianus trekt met Veronica naar Rome, waar Tiberius genezen wordt en van zijn bode verneemt, dat deze Pilatus in de gevangenis te Damascus gebonden heeft achtergelaten, door vier quaternionen soldaten bewaakt.

In de door Mone verkort medegedeelde *Prosa-sagen* uit de 12de eeuw vinden wij een grootendeels gelijkluidend verhaal van den tijd, die er verliep tusschen Christus' dood en dien van Pilatus, terwijl aan den laatste verschillende legenden zijn vastgeknoopt.

In de meest uitvoerige is de gang van het verhaal aldus :

---

1) „regulus.”

Pilatus wist, dat de Joden Jezus uit nijd hadden overgeleverd, en hij vreesde den toorn des keizers, nu hij een onschuldige veroordeeld had. Daarom zond hij zijn vriend Adanus met vele geschenken, ten einde hem bij Tiberius te verontschuldigen. De bode moest den keizer melden, dat de landvoogd, tot 's keizers eere en tot handhaving van recht en gerechtigheid, een zekeren toovenaar, met name Jezus, die zich koning maakte en tegen den keizer verzette, naar een rechtvaardig vonnis had gevangen genomen en gekruisigd. Adanus werd echter door tegenwind naar Galicia ¹⁾ gedreven, waar toen Vespasianus van Tiberius' wege regeerde, en vrezende, dat ook op hem het daar heerschende recht zou worden toegepast, zoodat hij met al zijne bezittingen de eigendom zou moeten worden van den vorst en de inwoners des lands, sprak hij tot Vespasianus: „Heer ik weet, dat ik naar recht en wet met al het mijne u toebehoort, maar bewijs mij deze gunst, dat gij mij, met achterlating van alles, wat ik bezit, weder vrij laat trekken”. De vorst vroeg hem van waar hij kwam, en zoodra hij hoorde, dat Adanus van Jerusalem, het land der wijzen, was gekomen, eischte hij van hem onder bedreiging met den dood, genezing van de ziekte, waardoor hij reeds eenigen tijd werd gekweld. Adanus antwoordde, dat Vespasianus slechts in Jezus te gelooven had, en terstond was de ziekte geweken. Verheugd over zijn herstel verklaarde Vespasianus, dat hij, wanneer de keizer het hem toestond, met een leger naar Jerusalem wilde trekken om alle moordenaars van Jezus te straffen.

Ondertusschen had Tiberius Albanus naar Jerusalem gezonden om den beroemden geneesheer tot zich te vocren, opdat deze hem van zijne melaatschheid genezen mocht.

---

¹⁾ Galatië.

Pilatus ontstelde hev'ig, toen hij van den bode de begeerte des keizers vernam, en verzocht om een uitstel van 14 dagen. In dien tijd trachtte Albanus overal eenig bericht in te winnen, maar nergens, noch bij de Phariseën, noch bij de Schriftgeleerden, gelukte hem dit. Eindelijk kwam hij tot Veronica, die over Jezus de gewenschte inlichting gaf. Zij trok met Albanus mede naar Rome, en Tiberius werd genezen ¹⁾. Ook Pilatus werd gevangen naar Rome gevoerd en daar ter dood veroordeeld. Om deze straf te ontgaan maakte hij zelf met een mes een einde aan zijn leven, en zijn lichaam werd met een molensteen in den Tiber neêr gelaten, waar zijn booze geest overstroming, storm, onwêr en hagel veroorzaakte. Dientengevolge werd door de Romeinen zijn lichaam uit deze rivier, als tot bespotting, naar de Rhône bij Vienne (Vigenna quasi via Gehennae) vervoerd. Doch ook daar konden de inwoners de stormen en werkingen der booze geesten niet verdragen, en zij deden het lijk naar Lausanne brengen om het daar te begraven. Daar ging het echter niet beter, en de inwoners van Lausanne brachten het lichaam naar een door bergen omgeven put in de Alpen, waar naar sommiger verhaal, tot in eeuwigheid de werkingen des duivels worden waargenomen. Deze put ligt bij den berg die den naam van den zevende draagt.

In de kortere *prosa-sage* is de naam van den door Pilatus gezonden bode Adrianus. Vespasianus begeerde door hem genezen te worden, meenende den geneesheer voor zich te

---

¹⁾ Daar Mone hier slechts verkort mededeelt, kunnen wij over de bijzonderheden van Veronica's legende in deze sage niets naders zeggen. In onze andere bronnen is die vrij uitgebreid. Het behoort echter niet tot ons onderwerp, in het breede op te geven al wat van Veronica wordt verhaald. Men vergelijke over haar het Art. van Zöckler in Herzog's *R. E.* en Réville, *La Véronique une sainte Gnostique* in *Le Lien*, 1863. N°. 28.

zien, van wien hij zooveel had vernomen. Van Veronica wordt medegedeld, dat zij de vrouw was, die eenmaal door het aanraken van het kleed des Heeren was genezen. De naam van Lausanne, waarheen Pilatus volgens het vorige verhaal was gevoerd, wordt hier niet genoemd, maar slechts van „eene andere plaats” gesproken.

Martinus Minorita ¹⁾ (14de eeuw) verhaalt ook, dat Tiberius melaatsch was en Albanus tot Pilatus zond om Jezus tot hem te brengen. Verder zegt hij, dat de landvoogd onder Gaius zich-zelfven heeft gedood, dat diens lichaam in den Tiber is geworpen, en de daemonen daarop donder, bliksem en hagel veroorzaakten, dat het dientengevolge naar de Rhône bij Vienne werd vervoerd, maar met denzelfden ongunstigen uitslag, en dat het eindelijk werd overgebracht „ad alpha Sireniae” in een zeer diepen bergput, waar, indien iemand er een steen in werpt, vreeselijke onweders ontstaan.

Het *Passional* en de *Legenda aurea* verhalen wel, dat Pilatus een bode zond tot Tiberius om zich te verontschuldigen, maar van 'smans lotgevallen wordt met geen enkel woord gerept. Verder komt hun verhaal overeen met de door Tischendorf naar een HS. der 14de eeuw uitgegeven, maar volgens hem uit eene oudere bron geputte *Mors Pilati*. De door Tiberius gezonden bode heet Velosianus ²⁾. De legende van Veronica heeft een eenigszins anderen vorm, als die in de hierboven vermelde bronnen; het aanschouwen van het afbeeldsel des Heeren heeft echter ook hier het herstel van den keizer ten gevolge. Ver-

¹⁾ Zijne kroniek is opgenomen door Eccard, *Corpus Hist. med. aevi*. Lips. 1723. I. p. 1507 sqq.

²⁾ Zoo luidt ook de naam in de kroniek van Andreas Ratisbonensis en Jo. Chraft, welke kroniek loopt tot 1490 en te vinden is bij Eccard a. w. p. 1936 sqq.

der wordt verhaald, dat, toen Pilatus voor den keizer gebracht was, deze, die in 'slandvoogds afwezigheid zoo zeer vertoornd was geweest, in zijne tegenwoordigheid geen enkel toornig woord kon nitspreken. Nauwelijks was echter Pilatus weggevoerd, of 's keizers woede kwam weder boven; maar op nieuw was zij bedaard, toen de landvoogd weder voor hem stond. Nu liet de keizer op een wenk van God of op raad van een Christen, Pilatus zijn kleed afleggen, en daarmee was het beletsel voor 's vorsten toorn geweken. Het bleek, dat de beschuldigde, bij wijze van talisman, zich met Jezus' rok zonder naad had bekleed. Er werd nu ook een vonnis over hem geveld en bepaald, dat hij een zeer schandelijken dood zou sterven; maar om dit te ontwijken, doodde Pilatus zich met zijn mes. Wat er met het lichaam geschiedde wordt hier op de zelfde wijze verhaald als in de *Prosa-sagen*. Achtereenvolgens werd het van den Tiber naar de Rhône (ook hier Vienna = via Gehennae), van daar naar het grondgebied van Lausanne, en eindelijk naar den Pilatusberg gevoerd.

In het *Passional* wordt onder de plaatsen, waar Pilatus' lijk werd heengebracht, Lausanne niet genoemd. Volmaakt gelijk aan het verhaal in de *Mors Pilati*, is dat in de *Legenda aurea*. Jacobus a Voragine voegt er bij, dat, in tegenspraak met dit apocryphe bericht, in de *Historia scholastica* wordt medegedeeld, dat Pilatus wegens zijn wanbestuur naar Lugdunum is verbannen om daar tot schande van zijn geslacht te sterven. Tot harmonistiek der beide verhalen, zegt de auteur der *gulden legende*: Het kan zijn, dat hij reeds naar Lugdunum verbannen was, voordat Volusianus tot den keizer was weêrgekeerd; maar dat Tiberius, vernomen hebbende, hoe hij Christus had gedood, hem uit zijne ballingschap naar Rome heeft doen komen.

Eene legende omtrent den dood van Pilatus, door Mone

medegedeeld ¹⁾, uit een HS. te Freiburg van het jaar 1468, heeft, in plaats van den naam Vienne, dien van Genève ²⁾).

Eene andere, geheel op de leest der ridderromans geschoeide, legende is te vinden in *De Historie van de deerlijke Destructie en ondergang der stad Jerusalem, door den Keizer Vespasiaan. Met veele en verscheidene geschiedenissen der Joden*. Wij maken van dit werk, dat waarschijnlijk in Vlaanderen in de 16de of 17de eeuw word geschreven, juist hier gewag, omdat het mag geacht worden uit een Fransch volksboek, dat in de 12de of 13de eeuw ontstond, vertaald te zijn ³⁾. De inhoud komt hierop neder. Omstreeks 40 jaar na den dood des Heeren was Vespasianus keizer van Rome. De Heiland, die hem van het heidendom tot het christendom wilde doen overgaan, bezocht hem met melaatschheid. In diën tijd kwam Clemens te Rome prediken, en de seneschal des Keizers was onder zijn gehoor. Deze bekeerde zich en raadde zijn heer aan om iemand naar Jerusalem te zenden, ten einde van daar iets te halen, dat het lichaam van Christus had aangeraakt. De keizer stemde toe. Hij zond zijn seneschal tot dat doel naar Jerusalem, en tevens om van Pilatus den ceins te vorderen, dien hij in 7 jaren niet betaald had. De seneschal brengt Veronica naar Rome, de keizer bekeert zich, beveelt zijn onderdanen zich te laten doopen, maar doet eene gelofte zich-zelven niet eer den doop te laten toedienen, voor hij Christus' dood op de Joden gewroken heeft, waartoe hij te meer geneigd was, daar Pilatus geweigerd had de verschuldigde schatting te betalen. De keizer trekt dus met Titus en een groot

¹⁾ *Schauspiele des Mittelalters*, I. S. 59.

²⁾ Jenff. Ten onrechte beweert dus Mone. a. a. O. S. 60: „Neue Thaten in dieser Sage sind Genf und Lausanne, die in andern Erzählungen nicht stehen“.

³⁾ Zie: L. Ph. C. van den Bergh. *De Nederlandsche volksromans*. Amst. 1837. blz. 65. Ten onrechte beweert echter de schrijver, dat het verhaal evenzoo te vinden is bij Martinus Minorita. Zie hierboven blz. 90

leger naar Jerusalem en sluit het in; Pilatus, aan het hoofd der Joden, verdedigt de stad dapper, maar wordt toehandelijk tot de overgave gedwongen en door den keizer gevangen naar Rome gevoerd. De senaat wordt saamgeroepen en spreekt dit vonnis over den landvoogd uit: „mijn Heere, wij erkennen, dat Pilatus wel een wreede dood verdiend heeft, maar uw Heer vader Augustus Caesar eischte, dat wie tegen den keizer iets misdeed in de stad van Viennen moest gestraft worden, ten ware hij een ingezeten burger van de stad Rome was; dit is Pilatus niet, en daarom moet hij te Viennen gejustificeerd worden, en dat in maniere hierna volgende: te weeten, dat de jugs van Viennen een Pilaar zal doen maaken, drie vademen hoog, en op dien Pilaar een ijsere garde en binden Pilatus al naakt aan de roede.” Dit vonnis werd goedgekeurd. Men zou hem tweeëntwintig dagen lang martelen en hem tot dien tijd eerst in een put en daarna op een toren gevangen houden. Maar toen men hem naar de strafplaats wilde voeren, verschenen plotseling eene menigte duivelen, die onder het geroep: „de man is ons! de man is ons!” rond den toren vlogen. De toren stortte daarop in de Rhône, en toen men later wilde weten of deze diep gezonken was, liet men een scheepje met 400 vademen koord derwaarts drijven, dat in den draaikolk wegzonk en nimmer weder te voorschijn kwam.

Eene, wat den gang van het verhaal betreft, met de *prozasagen* overeenkomende, maar in bijzonderheden sterk afwijkende, legende vinden wij in het Latijnsche gedicht *De vita Pilati*. Titus regeerde als keizer te Rome en was melaatsch. Vespasianus voerde over het westelijk deel des rijks heerschappij, en was evenzeer ongesteld ¹⁾. Beiden hadden van de door Chris-

¹⁾ „Nasus plenus erat vespis.”

tus' wondermacht volbrachte genezingen vernomen, en begeerden, dat Hij ook tot hen komen zou om hen van hunne krankheid te bevrijden. Titus zond aan Pilatus bevel om den grooten geneesheer tot hem te zenden, waarover de landvoogd zeer in verlegenheid geraakte. Deze zond nu terstond geschenken aan den vorst, om daardoor de straf voor zijne onrechtvaardige daad van zich af te wenden. Het schip, dat die geschenken vervoerde, werd wel eerst door tegenwind naar Spanje gedreven, maar kwam toch ten slotte te Rome. Door het afdwalen was het in het gebied van Vespasianus gekomen, en toen deze van Pilatus' euveldaad vernam, zwoer hij, dat de landvoogd den dood verdiend had. Zoodra hij dien eed had uitgesproken, was hij van zijne krankheid bevrijd. Ondertusschen hadden Titus' boden te Jerusalem van Veronica vernomen, dat Pilatus Jezus had laten kruisigen, maar dat zij in het bezit was van eene afbeelding des Heeren, door Hem-zelfen in den doek, dien zij om het hoofd droeg, afgedrukt; zij beloofde, dat de keizer zeker herstellen zou, wanneer hij die beeldtenis aanschouwde. Pilatus werd naar Rome gevoerd, en veroordeeld om den wilden dieren te worden voorgeworpen. Ten einde daaraan te ontkomen, doodde hij zich met een mes. Hem, die zich zoo gedragen had, wachtte echter geene eerlijke begrafenis. Verre van Rome, werd hij in de Rhône geworpen, waar hij een geruimen tijd bleef: maar de bewoners van Vienne, wier schepen telkens door storm vergingen, kwamen naar Lugdunum om naar de oorzaak van hunne rampen onderzoek te doen. De priesters kwamen samen, geestelijkheid en volk werden bij elkander geroepen, de hulpe Gods bij het opsporen der oorzaak van zoo veel onheil werd afgesmeekt, en reliquien van heiligen werden in een schip gebracht, dat men, zonder te roeien, liet varen. Het schip ging voor, geestelijkheid en volk volgden onder het zingen van lof-

liederen aan God, tot dat het schip stil bleef liggen op de plaats, waar het lijk van Pilatus zich bevond. Het werd te voorschijn gebracht en gevoerd naar eene plaats in de Alpen, waar vlammen uit den Tartarus worden waargenomen, opdat Pilatus aldaar, gelijk het paste, door het helsche vuur zou worden verbrand. Daar wordt dikwijls de stem van booze geesten vernomen, die behagen scheppen in den dood en de straf der ellendigen.

Nog wijst men aan den Pilatusberg de sporen van de klauwen des duivels, want jaarlijks, op goeden vrijdag, zoo verhaalt men, sleept de duivel Pilatus met ijzeren ketenen uit het meer, en zet hem op een troon, waar hij zich de handen wast ¹⁾.

---

¹⁾ De Jesuïet Nieremberg verhaalt in L. II C. 28 van zijn *De miris et miraculosis naturis in Europa*, behoorende bij zijne *Historia naturae* Antv. 1635, het volgende. Er is bij den berg Fraemont een meer of liever een moeras, dat den naam Pilatus draagt. Wanneer men het een of ander in dit moeras werpt ontstaat er storm; valt er daarentegen iets bij toeval in, dan blijft alles rustig. Nieremberg heeft zelf met eenige vrienden den berg bezocht. Toen hij de hoogte tot op de helft had bereikt, was het hem door de ongebaandheid van den weg niet meer mogelijk te rijden; hij zag zich dus gedrongen te voet verder te gaan, en kwam eindelijk „non sine sudore” aan den rand van het moeras; hij vond dit in de nabijheid van een woest woud. Geene beek vloeit er in of uit, alles is er dood stil, het water is zwart als dat van den Phlegeton en onbewegelijk. Door de wintersneeuw vermeerdert het niet, door de zomerhitte droogt het niet uit. De herder, die Nieremberg tot gids verstrekte, eischte van hem vooraf de belofte, dat hij niets in het meer zou werpen, en stil zou zijn, alsof het iets heiligs gold. „Quare ut veteri loci famae quidquam tribuerem non parum, fateor, commotus fui”, zegt hij, ofschoon hij het voor „fabulosum” houdt, wat sommigen van Pilatus verhalen, dat hij namelijk jaarlijks, als rechter gekleed, in het meer wordt aanschouwd, en zij, die „magna vanitate” er naar hebben gezien, geen jaar meer leven. Nieremberg voegt er bij, dat Gretserus niet alleen een enkelen steen, maar verscheidenen er in geworpen heeft („non modo unum alterumve lapillum, sed plures etiam grandiores lapides immisit!”), doch dat er volstrekt geen storm ontstond, zoodat, aldus besluit hij, de gewone meening niet zoo zeer op de waarheid, als op de overlevering van de onervaren menigte schijnt te steunen.

Wij hebben nog twee, geheel van de vorige afwijkende, legenden te vermelden; de eene is ons bewaard in een zogenoemd antwoord van Tiberius op een van Pilatus' brieven en het daaraan vastgeknoopt verhaal ¹⁾. De keizer berispt daarin den landvoogd, dat hij Jezus onschuldig ter dood veroordeeld heeft, omgekocht door de Joden. Hij bericht hem, dat hij van Maria Magdalena vernomen heeft van al de wondertekenen, door Jezus verricht ²⁾; en vraagt hem, waarom hij, indien hij Jezus dan al niet als God had aangenomen, ten minste met hem geen medelijden gevoeld had als geneesheer. Voor den bedriegelijken brief zal Pilatus

---

Dezelfde beschrijving, grootendeels met dezelfde woorden, vinden wij in Seb. Münster, *Cosmographiae universalis* I.L.VI. Lib. III C. 67 in fine, en Kircher (even als Nieremberg een Jesuïet) verhaalt in zijn *Mundus Subterraneus*, Amst. 1665, L.V. Sect. IV. C. 6, dat ook van andere bergmeeren b. v. van den Thabor „in Comitatu Toxensi” verteld wordt, dat er storm ontstaat, wanneer men er moedwillig iets in werpt; daarenboven, zegt hij, is juist in den zomertijd, wanneer deze bergen gewoonlijk bezocht worden, meermalen de toestand van de lucht zoodanig, dat onweders zeer veel voorkomen. De paters in Lucern zijn gewoon jaarlijks tot uitspanning den Pilatusberg te beklimmen, en hebben meermalen eene menigte steenen in het meer geworpen, maar nooit hebben zij ondervonden, dat daardoor storm ontstond.

In de 17de eeuw werd door een predikant (een aanhanger der Realiën-methode) van deze legende het volgende, zonderlinge gebruik gemaakt. Eerst verhaalde hij haar, en voegde er toen bij: „Dit moge nu waar zijn of niet, het is nogthans zeker, dat, wanneer wij den steen onzer zonden in de zee van Gods wrekende gerechtigheid werpen, alsdan een vreeselijk donderwêr van zijne rechtvaardige straffen ontstaat, waarvoor de zondaar, die het verwekt heeft, ontvlieden en zich in de wonden van Jezus moet verbergen, ten einde hij er niet in omkome.” Hüffel, *Het Protest. Leeraarsambt*, blz. 186, noot. 2.

¹⁾ Opgenomen door Birch in zijn *Auctarium Codicis Apocryphi* uit den Codex Caesareo-Vindobonensis 246 (14de eeuw), Tischendorf gaf dezen brief niet in zijne *Apocryphe Evangeliën*, „quam pro fabulae ineptiis tum propter sermonis vitiositatem indignum quod repeteremus videbatur”, zegt hij p. LXXIX.

²⁾ Dat Maria Magdalena Pilatus zou hebben aangeklaagd, wordt ook door Nicéphorus Callisti, *Hist. Eccl.* II. 10 vermeld.

zijne straf niet ontgaan; daarom heeft de keizer bevolen, dat hij met al degenen, die Jezus' dood hebben bewerkt, gevangen naar Rome zou worden gevoerd. Door den bode Rachaab ³⁾, die den brief gebracht had en met de noodige krijgsmacht in Palaestina gekomen was, wordt aan dit bevel voldaan, en Pilatus, Archelaüs, Philippus, Annas en Kajaphas met de voornaamsten der Joden worden naar Rome gevoerd. Onderweg, op het eiland Creta, wordt Kajaphas gedood, en later worden ook de andere Joden ter dood verwezen. Pilatus wordt in een hol geworpen, opdat hij niet het gelaat van den keizer zou aanschouwen, daar het bij de oude vorsten eene gewoonte was, dat iemand, die den dood schuldig was, en het aangezicht des keizers had gezien, van de straf was ontheven. Eenmaal was echter Tiberius op de jacht gegaan en vervolgde een ree. Het dier ging staan aan den ingang van de grot, waar Pilatus zich bevond. Deze moest door de hand des keizers worden gedood, en opdat vervuld zou worden wat geschieden moest, bukte hij zich om den keizer te zien, terwijl de ree tegenover hem stond. Toen schoot Tiberius een pijl af, die in plaats van het dier te treffen, door de opening van het hol drong en Pilatus doodde.

De andere, die wij vonden in het werk van Collin de Plancy ⁴⁾, en over wier bron de schrijver het stilzwijgen bewaart, laat Pilatus niet in aanraking komen met Tiberius. Hij werd volgens deze legende naar Vienne verbannen, en vond daar zijn ouden vriend Albinus. De balling was zeer ernstig en treurig, en als zijn slaaf hem een zilveren bekken aanbood om zijne handen te wasschen, werd het gelaat van

¹⁾ Deze naam wordt in Cod. B. van het Evangelie van Nicodemus, Rec. B. C. II. 2 aan een der dienaren van Pilatus gegeven. Zie: Tisch., *Evang. Apocr.* p. 267.

²⁾ *Legendes du N. T.* p. 313 sq.

den grijsaard doodsbleek, en schitterde in zijne oogen een helsche glans. Overal herkende men hem, overal hoorde hij zijn naam noemen. Hij besloot om Vienne te verlaten en eene eenzamer plaats op te zoeken, maar eerst verhaalt hij aan zijn vriend zijne geschiedenis en de gewaarwordingen, die hij ondervond, toen Jezus gekruisigd werd. Hij zegt hem in wat droevigen toestand hij toen verkeerde, hoe zijn hart gebroken was en wroeging zijn boezem vervulde.

Toen hij van Vienne wilde vertrekken met het geheime voornemen om zich te dooden, werd hij door al zijne dienaren verlaten. Slechts één soldaat, Longinus, dezelfde, die Jezus met de speer de zijde had doorstoken, bleef hem getrouw. Na een half uur geloopt te hebben, kwamen de beide mannen aan een berg, die sedert altijd den naam van Mont-Pilate heeft gedragen. Pilatus vestigde zijne blikken op een donkeren draaikolk, omgeven van eene woeste natuur. Hij glimlachte, en zag naar het vroolijke landschap, dat in zoo snijdende tegenspraak was met zijne wanhoop. Hij dacht aan den dood van den Nazarener, aan dien dood, die zoo kalm was te midden van de ontzagwekkendste natuurverschijnselen, en hij weende bitterlijk.

„Longinus,” sprak hij, „steek uw zwaard in de schede; ik heb het niet noodig; ik wil niet, dat uwe handen ook door mijn bloed bezoedeld worden; want daar kleeft nog een ander bloed op u, dat nooit kan worden weggewischt. Ja, Longinus, die wijze van Golgotha was nedergedaald van de hoogere geesten; bewaar dit geloof. Allen, die hunne handen met zijn bloed hebben bevlekt, zijn een ellendigen dood gestorven, denk aan Herodes en Kajaphas... Ik overleef hen nog. Gij zult zien, hoe ik ze zal volgen.”

Daarop wierp hij zich in den afgrond. Longinus vernam nog een laatsten kreet, die door de echo werd herhaald, en

zich vermengde met het gedruisch van het water, waarvan het schuim in den zonneschijn flikkerde.

Met de vermelding, dat Pilatus nog, volgens Hegesippus, het beeld van den keizer in den tempel heeft willen plaatsen ¹⁾; dat hij, naar eene andere overlevering, te Huesca in Spanje zou hebben gestudeerd ²⁾; dat hij, volgens een bericht bij Irenaeus voorkomende ³⁾, een beeld van Jezus zou hebben gemaakt; dat in het door Vermeulen uitgegeven *Van den levende ons Heeren* ⁴⁾, in Vs. 3713 vv., blijkbaar uit verwarring met den Hoofdman (Matth. XXVII: 54) verhaald wordt, hoe Pilatus op het zien der teekenen, die bij Jezus' dood geschiedden, berouw gevoelde en uitriep:

Ay lase, o wach

Men mach wel sien ende kinnen hier

Dat dese man en was niet pantenier;

Wat hebben wi alle kaitive gedaen!

Twi hebben wi desen man verdaen!

terwijl hij tevens beleed:

Men mach wel an dit boken sien,

Dat hi wiste al dat soude gescien

Hi was Gods sone sonder waen.

dat volgens een Latijnsch gedicht ⁵⁾, waarin de legenden van Judas worden behandeld, en het *Passional* ⁶⁾ Judas hem als knecht zou hebben gediend, en dat ons door Nieremberg ⁷⁾ wordt bericht, dat de Andaguilen Pilatus aanbaden

¹⁾ *De bello jud.* II. 3.

²⁾ Zie Leyrer in Herz. *R.E.* Art. *Pilatus*.

³⁾ *Adv. Haereses*, Ed. 1570. p. 81. (De leer van Carpoerates).

⁴⁾ Utrecht, 1843.

⁵⁾ Door Mone, *Anz.* VII. 532 sqq. medegedeeld naar een H.S. der 15de eeuw.

⁶⁾ S. 312. v. 76 ff.

⁷⁾ *Historia Naturae*, L. VIII. C. 19.

en den waren God noemden, omdat hij Christus, den God der Christenen, kon dooden — met de korte vermelding van dit een en ander meenen wij de opgave der legenden te kunnen besluiten.

Voor wij echter tot eene beschouwing der verschillende sagen overgaan, moeten wij nog den blik vestigen op de plaats, die Pilatus in de Middeleeuwsche mysteriespelen inneemt.

---

§ 2.

Pilatus in de Mysteryspelen.

Wij kunnen over dit onderwerp betrekkelijk kort zijn. Bijdragen tot de legenden leveren de mysteriën al zeer weinig, want, terwijl de verhalen van Veronica en Longinus niet zelden door de schrijvers der mysteriespelen zijn opgenomen, ontbreekt het bij hen bijna aan sagen omtrent Pilatus' leven. Toch meenden wij deze oude stukken in ons onderzoek niet te mogen voorbijgaan. Het is immers bekend, dat, waar mysteriën werden opgevoerd, men zich van alle kanten daarheen begaf om die opvoering bij te wonen¹⁾, en wat kon anders daarvan het gevolg zijn, dan dat de indrukken, daardoor ontvangen, het volk bijbleven, en de beoordeeling der bijbelsche personen, zoowel als de opvatting der geschiedenis, voor een groot gedeelte althans, daardoor werden geleid niet alleen, maar zelfs beheerscht. Het is juist de beoordeeling van Pilatus' karakter, die de waarde der mysteriespelen voor ons onderwerp uitmaakt, en zoo vormt deze § de tegenhanger van § 2 in ons eerste Hoofdstuk.

Over het algemeen steunt de voorstelling in de mysterie-

---

¹⁾ Hoevelen zijn nog bij de laatste voorstelling van het Ober-Ammergauerspiel tegenwoordig geweest!

spelen op de berichten in de Evangelien, maar in de uitwerking, die door den dramatischen vorm noodzakelijk gemaakt werd, schemert de meer of minder gunstige beschouwing van den auteur over den rechter des Heeren telkens door. Daarbij komt vaak eene lokaliseering of inmenging van eigenaardigheden uit den tijd, waarin de spelen ontstonden, die eene bepaalde kleur aan de voorstelling geven; en waar de geschiedenis zwijgt, wordt de leemte gewoonlijk door de fantasie van den dichter aangevuld.

In een der oudste Fransche mysteriën, dat uit de 12de of 13de eeuw dagteekent, en de opstanding des Heeren tot onderwerp heeft, waarvan ons echter slechts een fragment bewaard is ¹⁾, komt Joseph van Arimathea tot Pilatus, hem den zegen Gods toewenschende, en wordt door deze aldus toegesproken: „Dat Hercules, die den draak doodde en Geryon overwon, goed en eere schenke aan hem, die mij aldus uit liefde begroet”. Na nog eenige plichtplegingen zegt Joseph, dat hij komt spreken over den zoon van Maria, den gehangene, die een braaf man was, en door wiens ter doodbrenging, waaraan zich de Joden en de landvoogd hadden schuldig gemaakt, groote ongelukken te vreezen waren. Pilatus werpt alle schuld op de Joden. Hij had er in toegestemd uit angst, dat hij anders zijn ambt zou verliezen, en, te Rome aangeklaagd, ook zijn leven. Joseph wijst hem er op, dat hem, als hij zijne misdaad wil erkennen en aan Jezus vergeving vragen, barmhartigheid zal worden bewezen. Maar, zegt hij, ik ben eigenlijk voor iets anders

¹⁾ Dit fragment werd het eerst uitgegeven door Jubinal, Parijs. Techener, 1834, met de vermelding: *Cette pièce n'a été tirée qu'à un très petit nombre d'exemplaires dont dix sur papier de Hollande, dix sur papier de Chine, et dix sur papier de couleur.* Het is ook opgenomen door L. J. N. Monmerqué en Francisque Michel in hun *Théâtre français au moyen-âge*, Parijs, Dellove et Firmin Didot frères, 1839, p. 10 sqq.

hier gekomen; ik wenschte het lichaam van den gekruisigde. Pilatus vraagt hem, wat hij er meê doen wil; of hij denkt den doode weder in het leven terug te brengen. Joseph antwoordt, dat Christus wel is waar zal herleven, maar dat hij Hem wilde begraven. De landvoogd staat het verzoek toe, maar laat eerst onderzoeken, of de Heer wel waarlijk gestorven is ¹⁾. Nu wordt door twee soldaten geld beloofd aan den blinden Longinus, wanneer hij Jezus met eene lans wil doorsteken; deze voldoet aan den wensch der soldaten, en, zoodra het bloed uit de wonde zijn gelaat bevochtigt, is hij van zijne blindheid genezen. De soldaten keeren tot den landvoogd weder met het bericht van dit wonder; Pilatus ontkent de mogelijkheid van het feit, en laat Longinus gevangen nemen, opdat de mare niet verbreid zou worden. Straks komt Kajaphas om eene wacht aan te vragen, die door Pilatus wordt toegestaan. De vier daartoe aangewezen krijgsknechten zweren, naar het bevel van Pilatus, op de wet van Mozes, dat zij getrouw waken zullen.

In den toon, waarop Pilatus zooveel mogelijk de schuld van zich afwerpt, en de genezing van Longinus ontkent, ligt duidelijk merkbaar eene zekere onrust over den dood van Jezus.

Nog sterker wordt die onrust geschilderd in *Le grand mystère de Jésus*, dat in twee deelen — een passie- en een resurrectiespel — verdeeld is ²⁾, en waarschijnlijk omstreeks 1365 werd vervaardigd. De schrijver van dit Bretonsche drama doet telkens krachtig de pogingen van den landvoogd, om Jezus' dood te verhinderen, uitkomen. Vol

---

¹⁾ „Ceo saverum jà par nos serganz”, zegt Pilatus.

²⁾ Uitgegeven door Hersart de la Villemarqué. Paris. Didier et Co. 1866.

medelijden spreekt Pilatus b. v. na de geeseling: „Ziet den mensch! Ziet, hoe hij meer dan iemand ter waereld geleden heeft! Is hij nu nog niet genoeg gekastijd? Ziet hem aan! Zijt gij nu nog niet voldaan? Ziet hem aan!” Zoo spreekt hij, waar hij de keuze tot loslating tusschen Jezus en Barabbas geeft, en den Joden herinnert, dat de gewoonte der bevrijding van een gevangene is ingesteld ter gedachtenis aan de verlossing uit Aegypte: „Wien wilt gij, Barabbas, den dief, den moordenaar, den roover, den befaamden booswicht, den oproermaker, die zeker geen mededoogen waard is, of den beminlijken Jezus, die zoo heerlijke redevoevingen tot u gehouden heeft, om u tot de deugd te brengen. Mij dunkt, gij moest den laatste, daar hij zoo goed is, de vrijheid schenken, indien gij u verstandig gedragen wilt.”

Als de Joden daarop Barabbas boven Jezus verkiezen, en voor den laatste den dood eischen, staat Pilatus verbaasd over zulk eene wreedheid, wast hij zich de handen, en spreekt tot Jezus: „Gij hebt gehoord, waarvan zij u beschuldigd hebben. Ik kan u nu niet loslaten. Dat zijn de vruchten van de volksstem. Waarom hebt gij ook volgehouden in uwe bewering, dat gij een koning en de zoon van God zijt; ik kan nu niets meer voor u doen”. Daarop velst hij aldus het vonnis, dat wij naar de fransehe vertaling van de *Villemarqué* mededeelen: „*Moi Ponce Pilate, constitué en dignité, moi de ma pleine autorité; moi gouverneur sévère et juge suprême de tout homme et de toute chose du monde; moi qui certes tiens la place de César dans cette terre de Jérusalem et de Bethléem, où je suis, et dans tout ce pays soumis aux Romains.*

„*Vu la clameur, et l'accusation, et le témoignage, et l'émotion des Juifs, et tout ce qui a été ébruité de ta vie étrange, par ton procès, ô Jésus, devant moi, au*

milieu de mille plaintes sans cesse renouvelées, lesquelles sont, pour la plupart, suffisamment fondées.

„Je te déclare coupable et te condamne à être crucifié aujourd'hui, avant que la nuit soit venue. Voilà ma sentence; je te condamne à être attaché à une grande croix de bois, chair et peau, sans qu'on craigne de te faire souffrir, les mains et les pieds percés de clous.

„De plus, je te donne pour tribune un lieu très-élevé et par conséquent en vue de tout le monde, d'où tu pourras te faire entendre à ton plaisir. C'est le Calvaire, où tu resteras sous bonne garde jusqu'à ta mort, dans l'angoisse et la peine. Tel est mon ordre et l'effet de ta sentence.”

Hoe weinig de schrijver den landvoogd wil laten sympathiseeren met den wensch der Joden, blijkt ook, waar hij Pilatus, bij zijne weigering om het opschrift boven het kruis te veranderen, de woorden in den mond legt: ik heb geen hoofd, dat met alle winden waait.

De onrust en wroeging over Pilatus' deelneming aan het ter dood brengen van den Heer, waarvan wij zoo straks spraken, komt sterk uit in zijne woorden tot de Joden, waar die van hem eene wacht hebben geëischt, en hij van Gamaliël heeft vernomen, dat Christus volgens de Schriften moest opstaan. Zij luiden naar de vertaling van de Villemarqué aldus: „Malédiction de Dieu sur l'heure où je vous ai écoutés! Quand j'y songe, je m'étonne de ne pas enrager de fureur; la pensée de ce que j'ai fait, croyez-moi, me jette dans un état de malaise extraordinaire.” Daarbij zegt hij: plaats tot bewaking, wie gij wilt, maar meng mij niet meer in uwe zaken; ik heb reeds te veel aan uw wensch gehoor gegeven; ik bekommer mij niet meer om uwe boosaardige gewoonten.

Het allerkrachtigst is echter die onrust in het resurrectiespel geschilderd. Pilatus is samen met Kajaphas, Annas,

Nicodemus en den door Jezus uit zijne gevangenis verlost Joseph van Arimathea. De laatste verhaalt, hoe hij uit den donkeren kerker is bevrijd ¹⁾, en daarop geeft de landvoogd aldus aan zijn gemoed lucht, waarbij zich de invloed van den tijd, waarin het mysterie vervaardigd werd, niet laat miskennen. „Nu begrijp ik uwe boosheid, o Annas! en die van Kajaphas, en dat bij u, wier haren reeds vergrijsd zijn! Helaas! wee mij! wee mij, dat ik de dwaasheid heb gehad om met u in te stemmen! Toen ik aan u toegaf, had ik mijn verstand verloren, en ik had onrecht met niet meer weêrstand te bieden aan uwe eischen. O mannen, die door niets beter wordt! ja het is eene schandelijke en verfoeilijke daad, eene daad, die niet kan worden hersteld, hoe gaarne men het ook zou willen, eene ongehoorde daad, die ik koelbloedig op uw verlangen heb verricht; ik zeg het u met diep berouw. En nooit, geloof mij, zal ik kunnen zeggen, welk verdriet, welke smart, welke wroeging mij het hart als uit den boezem rukken. Wanneer ik er aan denk, ontsteek ik in woede, en het is een wonder, dat ik niet mijne gezondheid verlies. O ellendig, boosaardig, in boosheid geboren volk, hatelijk en onrechtvaardig volk; die u ophing zou niets meer dan zijn plicht doen! Op mijn woord van eer, te eeniger tijd zal ik, wat het ook koste, u straffen; ik weet, hoe men in zulk een geval moet handelen.

„Bedenkt gij niet het kwade, zijt gij niet kwaadwillig, kwaad doende, vol ondengden, dwalingen, onverstand, roof, en groote boosheid? Zijt gij niet erger dan honden, eene ware type van ruwheid, een vervloekt, stijfhoofdig, nijdig volk, met schuldige begeerten; een lichtzinnig, tot het kwade

---

¹⁾ De gevangenneming en wonderbare bevrijding van Joseph v. Arimathaea worden ook verhaald: *Evang. v. Nicod.* XV. 5 en *Narratio Josephi* IV. 2 bij Tisch. *Ev. Apocr.* p. 444.

geneigd, bedorven, half waanzinnig, door duizend zonden verstrikt volk? Ziet gij dan niet, wanneer gij uwe wet onderzoekt, dat hetgeen in uwe boeken, in uwe prophetiën, in uwe schriften is aangewezen, zich nu begint te vervullen? Zoudt gij er geene enkele vermelding in vinden, geen enkel getuigenis, dat duidelijk op den Messias betrekking heeft?

„De zaak is nu helder voor een ieder; wij hebben eene groote misdaad bedreven, eene hatelijke misdaad; wij hebben een man veroordeeld tot den wreedsten dood, die zich denken laat, zonder zeker te zijn, dat hij schuldig was.

„Vervloekt zij uw voedsel! dat duizend ziekten en duizend kwellingen, dat ongeluk en ramspoed uw deel zijn! Zoo word ik niet moede u toe te wenschen. Wat mij betreft, zoolang ik u zie, zal niemand, hoe aangenaam hij mij ook bejegene, mij meer kunnen verheugen; en ik geloof vast, dat ik niet lang meer leven zal”.

Is dus in *Le grand mystère* Pilatus geteekend als de man, die uit zwakheid aan der Joden eisch heeft voldaan, maar daarover later berouw gevoelt; in een *Passiespel* uit de 15de eeuw ¹⁾ wordt het karakter van den landvoogd voorgesteld als eene mengeling van zwakheid en wreedheid, waarvan de eerste den boventoon voert ²⁾. Hij wil Jezus niet veroordeelen ³⁾, overtuigd als hij is van diens onschuld, en toch, tegen den zin der Joden te handelen is hem ook

¹⁾ Le Roy, *Études sur les mystères*. Paris. 1837. p. 166 sqq. wordt de inhoud van dit mysteriespel medegedeeld, hier en daar met stukken van den tekst, beoordeelingen en vergelijkingen.

²⁾ Pilate voudrait rester dans ce juste milieu qui, entre des passions opposées, est la sagesse même et souvent le courage, mais qui change de nom entre l'innocence et le crime.

³⁾ „A le juger y a grant doute” zegt, hij.

te moeielijk. Nog meer wordt hij aan het wijfelen gebracht, als er — de schrijver volgt hier het *Evangelie van Nicodemus* — woorden ten gunste van den beschuldigde worden vernomen. Eindelijk geeft hij toch toe, uit vreeze van zijn ambt te zullen verliezen. Jezus wordt dan naar Calvarië geleid, maar de krijgsknechten, die hem voortdrijven, klagen er over, dat de weenende vrouwen zoo hinderlijk zijn voor het spoedig voortgaan, en Pilatus spreekt: „Que ne les chasscz vous arriere” ¹⁾. Een is er echter, die medelijden heeft met Jezus; het is de centurio, die later bekeerd werd. Hij geeft den raad aan den landvoogd, om door een ander voor eene wijle het kruis te laten dragen, en Pilatus stemt toe ²⁾:

Vous dietes bien, centurion,
S'il porte charge et pesans fais,
Se ne sais-je pas qui le fais;
Mais ces mauvais Juifs très félons.

Meesterlijk is in dit stuk het wijfelend karakter van Pilatus weérgegeven, beter dan in *La Passion de Notre Seigneur*, dat ongeveer uit denzelfden tijd dagteekent, en door Jubinal is bekend gemaakt ³⁾. Hoewel de rol, die Pilatus in dit stuk speelt, ook met de verhalen in de Evangelien overeenkomt, schrijft de dichter hem eene groote onverschilligheid toe, als hij b. v. op de vraag des Heeren „zegt gij dit van u-zelven, of hebben anderen het u gezegd,” hem deze woorden in den mond legt:

¹⁾ „Voilà l'homme faible à l'unisson des plus vils scélérats.” Le Roy

²⁾ „Toujour de l'avis du dernier interlocuteur.” Le Roy.

³⁾ A ch. Jubinal. *Mystères inédits du 15ème siècle*. Paris. 1837. II. p. 189—312.

Pour te faire souffrir martire
 Tous ces Juifz t'ont à moy livré,
 . . . . .
 Mais j'aïmeroie mieux que je fusse
 Bien endormy.

Als, niet door anderen opgenomen, toevoegselen in dit stuk verdienen nog vermelding, dat Annas Jezus beschuldigt van meer dan twintig duizend Galilaeërs te hebben verleid en dat Pilatus' vrouw zelve, met haar zoon en dochter, de waarschuwing gaat brengen, om Jezus toch niet ter dood te veroordeelen. Dat Pilatus heiden was, zou men uit verschillende zijner uitspraken niet opmaken. Hij spreekt van „Dieu, de qui tout bien abonde” ¹⁾, en begroet Annas, waar deze eene wacht komt vragen, met de woorden:

Dieu qui fist la terre et la mer
 Vous vueille de tous maulz deffendre! ²⁾

In *La Resurrection de notre Seigneur* ³⁾ komt Pilatus slechts ter loops voor; toch is het ook weder de zwakke man, die hier wordt te aanschouwen gegeven, als hij op de vraag van Annas om eene wacht bij het graf te plaatsen, eerst weigert met de bewering, dat hij genoeg gedaan had, wat hij door het wasschen zijner handen had duidelijk gemaakt, maar eindigt met toe te geven.

Van nog een Fransch mysteriespel willen wij hier verslag geven. Het is zeer zeldzaam, en de inhoud is door Le Roy medegedeeld ⁴⁾. De titel luidt: *La Vengeance et*

¹⁾ Jubinal a. w. p. 226.

²⁾ Jubinal a. w. p. 280.

³⁾ Jubinal a. w. p. 312—379.

⁴⁾ a. w. p. 261 sqq. Wij spreken over dit stuk in de laatste plaats, omdat Le Roy, de éénige, bij wien wij het vonden, niet opgeeft in welken tijd het vervaardigd werd.

destruction de Hierusalem, exécutée par Vespasien et son fils Titus. Pilatus is nog altijd landvoogd, maar verkeert in voortdurende vreeze, dat hem zijn ambt zal worden ontnomen. Aan een zijner vrienden belijdt hij zijne bezorgdheid voor het verlies zijner betrekking. Gij weet, zegt hij, hoe ik eerst weigerde, en zooveel mogelijk de zaak heb tegengehouden :

Mais toutefois
Les Juifs crioient à plaine voix
Contre moy, se ne le jugoye
Ennemi de César seroye.

Daarom heb ik, ofschoon ik wist, dat hij onschuldig was, hem overgegeven.

Maar nu was een ander keizer van Rome geworden, en ook voor zijne vrouw verbergt hij zijne vreeze niet, dat de nieuwe vorst zijne onrechtvaardige daad zou afkeuren. Zij maant hem aan om niet zoo bezorgd te zijn; er waren toch wel vele anderen door hem ter dood gebracht; gemakkelijk zou hij zich bij den keizer kunnen verontschuldigen. Pilatus wil echter van die bemoediging en geruststelling niets weten, want

Bien seay que j'en seray deffaict (= mis à mort);
Et en perdray ma seigneurie.

Die twee laatste regels karakteriseeren op voortreffelijke wijze den man, die voor niets zoo angstig is als voor het verlies van zijn ambt. Door den *Meneur du jeu*, den persoon die in de *Mysteriën* optrad om te moraliseeren, wordt Pilatus dan ook onverbiddelijk veroordeeld.

Wij kunnen nu van de Fransche mysteriespelen afscheid nemen om ons tot de Duitsche te wenden.

Van het fragmentarisch tot ons gekomen *Paaschspel* uit

de 13de eeuw (uit het klooster Muri) ¹⁾ kunnen wij slechts mededeelen, dat Pilatus daarin wordt voorgesteld, als op raad der Joden het stilzwijgen der wachters omtrent Jezus' opstanding koopende; een trek, dien wij straks ook in een Engelsch mysteriespel zullen ontmoeten.

Meer hebben wij te zeggen van een *Osterspiel*, naar een Handschrift der 14de eeuw, door Mone uitgegeven ²⁾, waarvan het dialect op de streken van Coblenz, Trier en Mainz wijst. Zoo bij één, dan is hier telkens het verhaal der Evangelisten gevolgd. Als woordvoerder der Joden treedt Rufus op, en het is blijkbaar het doel van den dichter geweest om tegen elkander over te stellen: het wijfelend karakter van Pilatus, en den door niets te verminderen energischen haat van Rufus tegen Jezus. Daarvan getuigt o. a., dat Rufus twintig mark aan de soldaten belooft als zij zoo hard mogelijk Jezus geeselen, waar Pilatus eerst noode tot de geeseling overgaat, ook al gebiedt deze, om den Joden genoeg te doen, Jezus niet te sparen, en dat, waar Pilatus ook door de tijding zijner vrouw in verlegenheid en onzekerheid geraakt, Rufus dadelijk antwoordt:

Herre, des alten wibes draum,
Salt du niet nemen grozen gaum.

Sterk is de blijdschap geschilderd, die de landvoogd ondervond, toen hij met Herodes weder bevriend was geworden. Tot den bode, die hem deze tijding brengt, spreekt hij:

Herre, ir sint ein guder bode,
Ir sollent han zu bodenbrode
Hundert marg und ein vil gut pert,
Noch dannc sint ir bezers wert.

¹⁾ Dr. E. Wilken. *Geschichte der geistlichen Spiele*, Göttingen, 1872.

²⁾ Mone, *Schauspiele des Mittelalters*. Karlsruhe. 1846. I. S. 72—128.

Eindelijk ziet Pilatus zich genoodzaakt om aan den wensch der Joden gehoor te geven, al' bekent hij, dat hem

Sin dot is harte leit.

Hij velt dus het vonnis, dat aldus luidt:

Ich sprechen ein ordeil, als ich kan
 Uber Jhesum, den guden man,
 Min urteil sal nit wenken;
 An daz cruze sal man in henken
 Und zwen schacker auch bi in;
 Ir rehter, vurent si dort hin!

Wanneer men dit vonnis met dat in het vroeger behandelde Bretonsche drama vergelijkt, moet men erkennen, dat de Duitsche dichter zich-zelfen meer gelijk blijft in zijn oordeel over den landvoogd, dan de Bretonsche, die, al zeer vreemd, Pilatus voorstelt als Jezus volkomen voor schuldig verklarend, nadat hij juist van zijne onschuld getuigenis heeft afgelegd.

Slechts ter loops komt Pilatus voor in twee spelen *De Resurrectione* ¹⁾. In het eene komen de Joden, na vooraf te hebben beraadslaagd met Kajaphas, tot den landvoogd om eene wacht aan te vragen. Pilatus weigert, omdat hij het denkbeeld van de herleving eens gestorvenen te dwaas vindt:

Wane begynne gy nu to reven?
 Love gy, dat en dot man werde leven?

zoo vraagt hij; doch als de Joden hem hebben gezegd, dat

¹⁾ Beiden door M o n e uitgegeven in zijne *Schausp. des Mittelalters* II. S. 33—107 en 131—150. Het eerste naar een HS. van 1464; het tweede naar een van 1494.

zij daarvoor niet bezorgd zijn, maar vreezen, dat het lichaam zal worden gestolen, geeft Pilatus aan hunne wenschen gehoor, en beveelt vier soldaten aan de vier verschillende hemelstreken de wacht te gaan houden ¹⁾. De wachters vallen echter in slaap, en Christus staat op. Kajaphas belooft den soldaten veel geld, als zij zwijgen van hetgeen is geschied, en Pilatus wil hen niet langer in zijn dienst houden ;

myt schanden mote gy mynen hof rûmen,

zegt hij tot hen; eerst door een brief van Annas en Kajaphas wordt hij bewogen om hen weder in vrede aan te nemen.

In het andere staat Pilatus het lijk des Heeren toe aan Joseph van Arimathea, nadat hij eerst, door zijn knecht Gervasius, den Centurio ontboden had, om van hem te vragen, of Christus wel zeker gestorven was. Verder wil hij volstrekt den Joden geene wacht geven, maar hen zelve daarvoor laten zorgen, als hij zegt :

Er werd verhiet oder verstorlen

Die sorg sij euch empfolchen.

Om onze beschouwing over de Duitsche mysteriespelen te besluiten, staan wij nog even stil bij een *Passiespel*, naar een Handschrift van de helft der 15de eeuw door Mone uitgegeven ²⁾, dat eene groote overeenkomst heeft met het

¹⁾ „Eine Satire der allergrössten Art. Denn diese vier Wächter sind nicht undeutlich ein Gegenstück der vier Engel, welche am jüngsten Tage durch den Posaunenschall nach den vier Weltgegenden die Todten erwecken.“ Mone (*Schausp.* d.M. II. S. 9).

²⁾ Mone, *Schausp.* d. M. II. S. 185—350.

door Jubinal gedrukte *La Passion de notre Seigneur* ¹⁾, en dus een bewijs levert voor de verwantschap der dramatische dichtkunst van beide volken ²⁾. Reeds voordat Pilatus met het verhoor aanvangt spreekt Yesse, die de beschuldiging tegen Jezus heeft ingebracht:

Du solt in rätlich examinieren
Der Juden huld wirstu sunst verlieren,

en daarin geeft dus de schrijver reeds voor te gevoelen, wat later volgen zal. Als de landvoogd van de onschuld des Heeren getuigenis aflegt, zegt dan ook Annas:

Du süchest gern glimpf und fûg,
Daz du in behieltist by dem leben,
Du müsst ein andry urteil geben.

De pogingen door Pilatus aangewend om Jezus' dood te verhinderen zijn, evenals die in de andere spelen, aan de Evangelische berichten ontleend; eindelijk geeft hij toe, want zegt hij:

Lasz mich den Juden gehorsam sin,
So blib ich by dem ampte min.

Dit woord wordt door de Joden met welgevallen vernomen, en Kajaphas spoort hen aan om den landvoogd voor zijne goede gezindheid te danken, waarna Pilatus zich op den rechterstoel plaatst en op deze wijze het vonnis uitspreekt:

¹⁾ a. w. II. p. 139 sqq. Zie boven blz. 107.

²⁾ Mone. *Schausp.* d. M. II. S. 164.

Jhesus sol nit langer leben
 Sunder an dem erütz ersterben
 Und als ein übeltäter daran verderben.
 Fürend in uss mit spot und hass,
 Ir Juden merckend eben das,
 Henckent in zwischen die beiden wicht,
 Die hand ouch veracht des keizers gericht.
 Dar umb so nümet ir den man,
 Wann ich kein schuld dar an wil han.

Als eene bijzonderheid in dit mysteriespel moeten wij er nog bijvoegen, dat een der krijgsknechten den rok zonder naad aan Pilatus ten geschenke geeft, niet onwaarschijnlijk in aansluiting aan de legende, die den landvoogd in dat kleed voor den keizer laat verschijnen.

Wenden wij nu nog ten slotte den blik naar Engeland. Onder de door Marriot uitgegeven *Miracle-plays* ¹⁾, is er slechts één, waarin Pilatus voorkomt: de *Crucifixio* ²⁾. In den aanvang wordt de landvoogd voorgesteld als stilte gebiedende aan het volk, op het oogenblik dat de Heer wordt weggeleid naar Calvarië. Hij bedreigt hen, die niet aan zijn bevel gehoor geven „bij Mahownys bloode” met de zwaarste straffen en

To helle the dwille shalle draw you
 Body, bak, and bone;

want tegen hem, den machtige, zich te verzetten is eene zware misdaad. I am, zegt hij,

I am a lord that mekylle ³⁾ is of myght
 Prynce of alle Jury, sir Pilate I highte,
 Next kynz Herode gryttyst of alle,
 Bowys to my byddyng bothe great and smalle,
 Or else be ye shentt ⁴⁾;

¹⁾ Dr. William Marriot, *A Collection of English Miracle-plays or mysteries*. Basel. 1838. (12 stukken.)

²⁾ a. w. p. 136.

³⁾ = much.

⁴⁾ = ruined, destroyed.

Therefore sterc youre tonges, I warn you alle,
And unto us take tent ¹⁾.

Aan het einde van het stuk komt Pilatus nog eenmaal voor, als hij aan Joseph het lichaam van Jezus afstaat, dat deze hem op grond van zijn „long servyee” had gevraagd.

Van 1534 tot 1580 werd door het gilde der *Cappers* geregeld een *Pageant* ²⁾ opgevoerd, dat tot onderwerp had: de opstanding en nederdaling ter helle, en waarin Pilatus de voornaamste rol bekleedde. Dit blijkt reeds daaruit, dat deggen, die den landvoogd voorstelde, meer betaling ontving dan een der andere spelers ³⁾. De woorden in dit mysteriespel door Pilatus gesproken geven getrouw terug, wat in de Evangeliën als zoodanig wordt gelezen, tot op den tijd, dat een der wachters de opstanding des Heeren aan Pilatus gaat berichten. Bij het vernemen dier tijding roept hij uit:

What! what! what! what!
Out upon the why sayst thou that?
Fy upon the harlat.
How darst thou so say;
Thou dosh my' herte ryght grett greff
Thou lvest upon hym fals theff
How xulde hy rysyn a geyn to lyff
That lay deed in clay?

Dit is de éénige plaats in het geheele stuk, die toorn

¹⁾ = heed.

²⁾ Zie over de Etymologie van dit woord, dat eerst voor den wagen, waarop de vertooning plaats had, later voor de vertooning-zelve gebruikt werd: Thomas Sharp, *A dissertation on the pageants or dramatic mysteries anciently performed at Coventry*. Coventry. Merrideor and Son, 1825.

³⁾ Hem werden 4 sh. uitbetaald. Zie de lijst der verschillende onkosten bij dit drama: Sharp, a. w. p. 49.

of woede verraad^t 1). Pilatus weet niet, wat hij doen moet, en wacht tot zijn raad bij elkander gekomen is. Annas en Kajaphas achten het het best, dat de wachters met goud worden omgekocht „this wondrous tale to hede” 2). De landvoogd stemt daarmede in; hij geeft hun eene beurs met goud en tevens het bevel: „Sey he was with his dyscyplis fett” 3).

Het schijnt, dat men dezen laatsten trek er in heeft gevoegd om Pilatus duidelijk als een „odious character” voor te stellen 4).

Aldus hebben wij in het kort medegedeeld, hoe de door ons gebruikte mysteriespelen den rechter des Heeren voorstellen, en wanneer wij ze nu nog eenmaal te zamen vatten, dan kunnen wij het oordeel van Collier 5): „Profane and terrible, indeed, were these mistaken teachings,” niet onvoorwaardelijk toestemmen. Daar is zeker in meer dan één stuk hier en daar iets te vinden, dat ons minder aangenaam aandoet, maar wanneer men deze stukken in „de lijst van hun tijd” beschouwt, en men ze niet toetst aan de eischen van den tegenwoordigen smaak, die zooveel hooger gesteld zijn, dan kan over het algemeen het oordeel niet ongunstig wezen. Al erkennen wij met dankbaarheid ons voorrecht, dat wij geene mysteriespelen meer noodig heb-

---

1) Daar wij het stuk-zelf niet hebben kunnen zien, geven wij hier, wat Sharp a. w. ons mededeelt.

2) = hide, conceal.

3) Deze voorstelling wordt ook gevonden in een Duitsch Paaschspel. Zie blz. 110.

4) Misschien was het ook wel, om dat nog meer te doen uitkomen, een vereischte, dat hij, die in de rol van den landvoogd optrad, met eene ruwe, onaangename stem sprak; zoo althans meent Tyrwhitt, Chaucer's woorden in the *Miller*: „But in *Pilates vois* he gan to crie” te moeten verklaren.

5) *A history of English literature*. Londen 1864. p. 101.

ben om ons eene voorstelling te geven van wat b. v. voor Pilatus' rechterstoel is geschied, wij kunnen daarom het nut niet voorbijzien, dat zij voor de Middeleeuwen bij het gebrek aan zuiverder kenbron moesten bezitten, en wij staan verbaasd over het betrekkelijk getrouw terugggeven van wat de Evangeliën berichten. In de dagen toen het *Evangelië van Nicodemus* bij de kerk in zoo hooge eere stond, zou men verwachten, dat niet weinig van de overleveringen, dáarin vervat, ook in de mysteriespelen, die het lijden des Heeren tot onderwerp hebben, was overgegaan, en toch, wij hebben het gezien, is daarvan bijna niets te bespeuren. Eerst waar de Evangelische verhalen zwijgen laat de dichter aan zijne fantasie den vrijen teugel, of sluit hij zich aan de overlevering aan.

---

§ 3.

Beschouwing der legenden.

Wij kunnen na dezen uitstap op het gebied der middeleeuwsche dramatiek, overgaan tot de beschouwing en waardeering der legenden, die wij in hare verschillende vormen hebben leeren kennen. Tot verduidelijking van hetgeen wij daarover zeggen zullen, geven wij hier een chronologisch overzicht van den (voor een groot deel vermoedelijken) tijd, waarin de geschriften, die ons de verschillende sagen mededeelen, ontstonden.

2e Eeuw.	De oorspronkelijke vorm van den brief aan Claudius. Het bericht bij Irenaeus, dat Pilatus een beeld van Jezus zou hebben gemaakt.
4e Eeuw.	De berichten van Eusebius.
5e Eeuw.	Het Evangelie van Nicodemus. De brief aan Tiberius. De gevangenneming van Pilatus. Het verslag van Pilatus.
7e Eeuw.	De Vindicta Salvatoris.
8e Eeuw.	Het additament van het Evangelie van Nicodemus, door Thilo gevonden.
11e Eeuw.	Het bericht bij Cedrenus. De dood van Pilatus.
12e Eeuw.	Petrus Comestor, Historia Scholastica. Otto van Freysingen, kroniek, De Proza-sagen, De Pilatus.
13e Eeuw.	Vincentius Bellovacensis, Speculum Historiale. Het Fransche geschrift, waarnaar de Historie van de heerlijke Destructie en ondergang van Jerusalem vervaardigd werd. Het Passional. De Legenda aurea.
14e Eeuw.	Martinus Minorita, Chronicon. Het antwoord van Tiberius aan Pilatus.
15e Eeuw.	De Vita Pilati. Van den levens ons Heeren, door Vermeulen uitgegeven. De door Mone, Schauspiele des Mittelalters, I. S. 59 medegedeelde legende.
16e Eeuw.	Het vonnis bij Adrichomius.

Wij hebben met voordacht hier den tijd opgegeven, waarin de geschriften vervaardigd werden; voor eene opgave van den tijd, waarin de Sagen-zelve opkwamen, ontbreekt het voor als nog aan genoegzame gegevens. Hoogst waarschijnlijk is het, dat nog hier en daar voor de Pilatus-sagen be-

langrijke handschriften verborgen zijn, die eene bepaalde filiatie der legenden mogelijk zouden maken ¹⁾; nu zien wij ons gedrongen om eenvoudig na te gaan, wat er uit de getuigenissen der verschillende eeuwen blijkt over den landvoogd gefabeld te zijn, terwijl wij slechts hier en daar de afhankelijkheid der schrijvers van elkander, of het denkbeeld, waaruit de sagen haar oorsprong waarschijnlijk ontleend hebben, kunnen aanwijzen.

In de eerste eeuwen schijnt het oordeel over Pilatus niet ongunstig geweest te zijn. De uitspraak van Tertulianus, dat hij „jam pro sua conscientia Christianus” was ²⁾, drukte wel het gevoel van velen in dien tijd uit, en de brief aan Claudius, die in zijn oorspronkelijken vorm — al is de redactie, die wij bezitten, ook van lateren tijd — misschien wel in de eerste helft der 2^e eeuw werd vervaardigd ³⁾, legt daarvan getuigenis af.

Het bericht van Irenaeus, omtrent het bewerken der Karpokratianen, dat Pilatus een beeld van Jezus zou hebben gemaakt, gaan wij, daar dit geheel op zich-zelf schijnt te staan, met stilzwijgen voorbij, om op de overige oude apocryphe stukken het oog te slaan, en wel het eerst op het *Evangelie van Nicodemus*, welks schrijver zeker niet te hard over Pilatus dacht. Reeds in den aanvang is de verhouding des landvoogds tegenover Jezus niet ongunstig — hij behandelt den Heer met eerbied, en leidt zelf de genezingen niet van eene daemonische, maar van eene goddelijke kracht af — terwijl de Joden zich-zelve telkens in het nauw brengen ⁴⁾.

¹⁾ Reeds hebben de door Mone gevonden en in zijn *Anzeiger* afgedrukte legenden eenig licht verspreid.

²⁾ *Apolog.* XXI.

³⁾ Zie Lipsius, *Die Pilatus-Akten kritisch untersucht*, S. 18. Hij plantst de tegenwoordige redactie in de 5e eeuw.

⁴⁾ Zie over het *Ev. v. Nicod.*: Hofmann, *Das Leben Jesu nach den Apocryphen*, Leipsig, 1851, S. 334 ff.

Wat den auteur van het *Nicodemus-Evangelie* betreft, hij heeft voor zijne verhalen gebruik gemaakt van de vier kanonieke Evangelieën, en ook iets opgenomen uit de *Acta Petri et Pauli*. Voor het overige schijnt hij te hebben gefantaseerd, misschien wel zich hier en daar aansluitend aan de reeds bestaande overleveringen; dat zijn geschrift in den smaak zijner lezers viel, blijkt uit den grooten en langdurigen opgang, dien het maakte ¹⁾. En geen wonder; de legendarische uitwerking der geschiedenis heeft veel goeds, en staat o. i. oncindig hooger dan de middeleeuwsche sagen over Pilatus uit lateren tijd. Bepaald schoon mogen wij het verhaal noemen van het zich buigen der vanen. Is daarin niet duidelijk het denkbeeld uitgedrukt, dat alles Jezus cere moet bewijzen, en dat dit ook door den haat zijner vijanden niet kan worden verhinderd?

Gelijk wij gezien hebben, laat de schrijver van het *Nicodemus-Evangelie* verschillende verdedigers van Jezus optreden, eene bijzonderheid, die de auteur wel aan den gewonen gang der rechtszaken, zoo als hij dien uit zijn tijd kende, zal hebben ontleend.

Dat Pilatus de zon tot getuige neemt, als hij den Heer voor onschuldig verklaart, en later ἀπέναντι τοῦ ἡλίου de handen wast, blijkt eene niet ongewone daad geweest te zijn. In de *Constitutiones Apostolicae* ²⁾ heet het: Θεάσασθε δὲ καὶ τὰ κοσμικὰ δικαστήρια . . . . τελευταῖον ὄρον καὶ ψῆφον θανάτου ὁ μέλλον

¹⁾ Een zestigtal HSS. zijn bekend, en niet alleen bestaan eene Koptische en Latijnsche vertaling van vrij oude dagteekening, maar ook overzettingen van lateren tijd in verschillende talen. Ten onzent werd het door Jan Boendale in zijn *Leken-Spieghel* opgenomen II. 36. Vs. 17—2091 in de uitgave van Dr. M. de Vries.

²⁾ L. II. C. 52.

ἐκφέρειν κατ' αὐτοῦ, πρὸς τὸν ἥλιον ἐπάρας τὰς χεῖρας, διαμαρτύρεται ἄθῶος ὑπάρχειν τοῦ αἵματος τοῦ ἀνθρώπου. Iets dergelijks wordt door Aurelius Victor ¹⁾, in de 4^e eeuw, van Valerius vermeld, die „solem intuens” eene plechtige verklaring aflegde.

Terwijl de kanonieke Evangelien ons volstrekt niet vermelden, dat de landvoogd een vormelijk vonnis heeft uitgesproken, is het ons gebleken, dat het *Evangelie van Nicodemus* er een mededeelt, en in lateren tijd verschillende vormen werden verlicht. Twee bijzonderheden in het eerste verdienen onze aandacht, namelijk, dat geeseling en kruisiging worden verbonden, en als strafplaats wordt aangewezen de hof, waarin Jezus gevangen genomen was, beiden in tegenspraak met de Evangelische berichten. Wel is het waar, dat Matthaeus en Marcus de twee straffen als in één adem noemen, daar zij hetgeen Johannes tusschen de geeseling en het toegeven van Pilatus aan den eisch der Joden verhaalt missen, maar toch is het blijkbaar aan een misverstand van den apocryphen auteur toe te schrijven, als hij de zaak aldus voorstelt, dat beide straffen bij elkander behooren ²⁾. De andere afwijking zal wel uit eene verwarring van Joh. XIX: 41 met XVIII: 1 zijn te verklaren.

Den tijd te bepalen, waarin het vonnis vervaardigd werd, dat door Adrichomius is medegedeeld en volgens hem uit oude annalen geput, is niet mogelijk. In dezelfde onzekerheid verkeeren wij omtrent den tijd van het ontstaan der overige vormen. Twee daarvan zijn, gelijk wij reeds gezegd hebben, nagenoeg gelijkkluidend. De verschillen be-

¹⁾ *De Caesaribus*. C. 39.

²⁾ Dit tegen Hofmann a. a. O. S. 364, die zegt: „So stimmt er darin mit Matth. XXI: 26 und Marc. XV: 15 überein.”

treffen kleinigheden, als daar zijn andere jaartallen, een andere naam voor den Centurio (die hier Cornelius Franciscus heet), andere woorden voor het opschrift aan het kruis (Hebr. JESU ATIOY OLISANDIN Gr. *Ἰησοῦς Ναζαρηθὸς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων*), en voor een deel andere onderteekenaars, benevens hier en daar een andere zinsbouw; maar hoe klein deze verschillen ook zijn, zij wijzen duidelijk op eene andere redactie. Ziedaar alles wat wij er van kunnen zeggen; er wordt beweerd, dat het vonnis (welk der twee?) in 1580 te Aquila werd gevonden; hoe het daar gekomen is, wordt echter niet verhaald. Toch staat dit vonnis niet alleen — daar de overlevering nog een dergelijk stuk van den Joodschen raad heeft bewaard, dat „uit dezelfde fabriek schijnt te zijn voortgekomen” ¹⁾.

Meer hebben wij te zeggen van het kortere vonnis, dat door *Le Commerce* van 22 April 1839 uit het *Journal de Droit* was overgenomen, en uit het eerste dagblad door van der Schaaff is medegedeeld, met het volgende bijvoegsel: „Elle a été trouvée dans un vase antique de marbre blanc, en faisant des fouilles en la ville d'Aquila au Royaume de Naples en 1280 (?) et a été découverte par les Commissaires des arts, à la suite des armées Françaises. Lors de l'expédition de Naples elle était dans la Sacristie des Chartreux, près Naples, renfermée dans une boîte d'ébène. Le vase est dans la chapelle de Caserte.

„La traduction, qu'on vient de lire, à été faite par les membres de la Commission des arts. L'original est en Hébreu.

¹⁾ Hofmann a. a. O. S. 366. Zie het vonnis van den Joodschen raad: Fabricius, *Cod. Apocr.* III. p. 488 en Hofmann a. a. O. S. 331.

„ Les Chartreux par leurs prières obtinrent que cette lame ne leur fût pas enlevée on leur tint compte ainsi des grands sacrifices, qu'ils avaient faits pour l'armée.

„ M. Denon avait fait faire une lame du même modèle, sur laquelle il avait fait graver cette sentence. A la vente de son cabinet elle a été achetée par Lord Howard, moyennant 2890 fr. ¹⁾.

Van der Schaaff, wien dit bericht zeer verdacht voorkwam, en die niet kon begrijpen, „ dat de kloosterbroeders met zulk een relik, als den Christus onteerende, zeer in hun schik zouden zijn, ” heeft op officieele wijze naar het bestaan van het document onderzoek gedaan, en van den consul van Zweden te Napels het bericht ontvangen, dat „ van dusdanig iets te Caserta volstrekt niets aanwezig is ” en het onderzoek met behulp van alle bisschoppen van Napels geheel en al vruchteloos was geweest, zoodat men verzekerd kan zijn, dat er in het koninkrijk Napels van dien aard niets bestaat ²⁾.

Wij kunnen dus gerust de vervaardiging van het vonnis als een literarisch bedrog aanmerken, misschien wel van eene den christenen vijandige zijde ³⁾, en wij gelooven niet te ver te gaan, als wij ook over het hier voorafgaande vonnis een zelfde oordeel nitspreken. Ten allen tijde toch heeft men getracht apocryphe geschriften als zeer oud voor te stellen, om ze aldus beter ingang te doen vinden en ze meer waar te doen schijnen.

¹⁾ Volgens Hofmann S. 369 heeft Dr. Thesmar in de *Neue preussische Zeitung* van 28 Sept. 1849, dit bericht bekend gemaakt.

²⁾ Hofmann bleef geheel onkundig van het onderzoek van Mr. van der Schaaff, en schijnt dus de zaak nog als waarheid te beschouwen.

³⁾ *De apocryfe Evangelien* vertaald door L. van Cleeff en Dr. C. P. Hofstede de Groot. Amst. 1867. blz. 377.

Wat het door ons in de laatste plaats medegedeelde vonnis aangaat, het bevat niets, dat het van de anderen kenmerkend onderscheidt, dan de zeer onhandige dateering.

Na deze anticipatie keeren wij tot de oudere apocryphe geschriften terug, en dan vragen het *Verslag van Pilatus*, de *Gevangenneming*, de *brief aan Tiberius*, de *Vindicta Salvatoris* en het door Thilo gevonden *Additament van het Evangelie van Nicodemus* onze aandacht.

Wat het verslag van Pilatus betreft, wij kunnen het vermoeden niet deelen van de Nederduitsche vertalers der Apocryphe Evangelien, dat wij dit stuk eene eeuw ouder moeten achten, dan het *Evangelie van Nicodemus* (eerste deel). Om niet van de door Tischendorf uitgegeven recensie B te spreken, die uit den veel uitgebreider' vorm, en de vele toevoegsels jonger blijkt te zijn dan recensie A, komt ons het gevoel van Lipsius ¹⁾, dat wij hierin een op het *Evangelie van Nicodemus* gegrond geschrift bezitten — gelijk het zich, zooals wij reeds gezegd hebben, dan ook voor een, dat Evangelie begleidend schrijven, uitceft — waarschijnlijk voor.

Dezelfde hoofdbeschuldiging toch, het schenden van den sabbath, komt in beiden voor, en in de meeste handschriften is het verslag aan het *Evangelie van Nicodemus* toegevoegd ²⁾. Het doel van dit en dergelijke geschriften, die ongeveer uit dezen tijd dagteekenen, schijnt wel geweest te zijn, om

¹⁾ a. a. O. S. 16 f.

²⁾ Dat de bloedvloeiende vrouw, volgens recensie A te Kapernaüm en niet te Paneas woonde, is den Nederd. vertalers een grond geweest om te beveren, dat het geschrift vóór Eusebius' H. E. zou zijn vervaardigd; maar hoe licht kan zich nog eenigen tijd de oude opvatting naast de nieuwe hebben staande gehouden, om eerst in de latere redactie daarvoor plaats te maken! De geheele vorm van het geschrift schijnt althans meer te moeten wegen dan die ene bijzonderheid.

door het getuigenis van den Romcinschen en (ten minste oorspronkelijk) heidenschen landvoogd, de waarheid der Evangelische berichten omtrent Jezus' wondermacht en zijne opstanding nader aan te dringen; maar hoe zeer verschillen deze overbrengselen der fantasie van de eenvoudige verhalen der Evangelisten! Een enkele blik op de beschrijving der teekenen, bij Jezus' opstanding geschied, en het hemelsbreed onderscheid is ons duidelijk.

Van den brief aan Tiberius hebben wij niets anders te zeggen, dan dat ook hij getuigenis aflegt van de gunstige beschouwing over den landvoogd; misschien is wel de korte brief, door Hieronymus Xaverius ¹⁾ medegedeeld, als daaruit voortgekomen te beschouwen, en de door Collin de Plancy opgenomene ver dicht naar diens aanvang, waar de landvoogd vermeldt, dat hij reeds vroeger over Jezus geschreven had.

Hebben wij in de tot nu toe behandelde Apocryphe geschriften telkens een zich aansluiten aan de Evangelische geschiedenis bespeurd, wij wenden ons nu tot een geschrift, dat het gebied der vrije legende betreedt. De schrijver van de *Gevangenneming* was aan geene geschiedenis gebonden, en schijnt op het legendarisch bericht van Tertullianus, dat Tiberius door het lezen van Pilatus' brieven over Jezus' dood was getroffen geworden, te hebben voortgebouwd. In verschillende handschriften volgt het terstond op het verslag, dikwijls zelfs zonder titel er onmiddellijk aangehecht.

Daar is veel schoons in dit geschrift; wij hebben slechts te wijzen op de zinrijke legende, dat bij het nocmen van den naam van Christus alle godenbeelden in het Pantheon ineenstortten, en op het berouw van Pilatus, door de stem

²⁾ Deze brief vertoont veel overeenkomst met de quaestieuse plaats uit Josephus, *Antiqq.* XVIII. 3. 3.

uit den hemel gevolgd, ook al is hetgeen die stem zou gesproken hebben in tegenspraak met 's Heeren oordeel over zijn rechter, ons Joh. XIX: 11 vermeld.

Maar naast al deze geschriften, die van de gunstige beschouwing over Pilatus getuigenis afleggen, bezitten wij ook berichten, die er op wijzen, dat anderen minder gunstig over den landvoogd dachten. Reeds bij Eusebius vinden wij het bericht, dat hij zich-zelfen zal hebben gedood ¹⁾, welk verhaal wij in verschillende volgende kronieken weder ontmoeten, en dat ook door den schrijver van het door Thilo gevonden additament van het *Evangelie van Nicodemus* is opgenomen, al plaatst deze het feit ook, in afwijking van Eusebius, onder de regeering van Nero, terwijl de auteur der *Vindicta Salvatoris* niet van Pilatus' dood spreekt, maar verhaalt dat hij *in de gevangenis te Damascus* geworpen was. Langzamerhand cochter (wij vonden dit het eerst bij Cedrenus) werd het, misschien historische, bericht van Eusebius met allerlei onhistorische bijzonderheden vermeerderd. Men begreep, dat iemand, die de zware misdaad begaan had van Jezus ter dood te veroordeelen, ook zélf een ellendigen dood gestorven moest zijn ²⁾, en daaruit meenen wij al wat over zijne verbanning, de wijze van zijn sterven, en zijne lotgevallen na zijn dood is gefabeld, te moeten verklaren. Het eene bericht bij Cedrenus is blijkbaar aan de te Rome gebruikelijke straf voor vader-

¹⁾ *Hist. Eccl.* II. 7. τῆς θείας, ὡς εἰπὺς, δίκης οὐκ εἰς μακρὸν αὐτὸν μετελθοῦσης, zegt Eusebius, en voegt daarbij, dat hij dit bericht geput heeft uit de τὰς Ὀλυμπιάδας ἅμα τοῖς κατὰ χρόνους πεπραγμένοις ἀναγράψαντες.

²⁾ Wij herinneren hier aan het op naam van Lactantius staande werk: *De morte persecutorum*, waar ook het levenseinde van alle christenvervolgers als ongelukkig wordt beschreven.

moorders ontleend; het andere komt ons voor eenvoudig te zijn uitgedacht om Pilatus door eene zeer wreede straf te laten sterven. Weldra voegde zich bij het bericht van zijn dood ook dat zijner verbanning, mede eene van ouds zeer gebruikelijke straf, en als oord zijner ballingschap werd dan afwisselend Lugdunum of Vienne aangewezen; wij hebben reeds gezien, hoe door Jacobus a Voragine eene harmonistiek tusschen 's landvoogds verbanning en dood werd beproefd.

Zien wij op de verschillende legendarische voorstellingen van Pilatus' dood, dan bemerken wij, dat die, op ééne bijzonderheid na — namelijk de (aan het door Tiberius uitspreken van het vonnis voorafgaande) sage van den rok zonder naad, waarin de landvoogd voor den keizer zou zijn verschenen, welke sage uit de door Tischendorf uitgegeven *Mors Pilati* in het *Passional* en de *Legenda Aurea* schijnt te zijn overgegaan, — in de *Mors Pilati*, de beide proza-sagen, het *Passional*, de *Legenda Aurea*, in de kroniek van Martinus Minorita en het bij Mone, *Schauspiele* I. 60, te vinden bericht, ongeveer op dezelfde wijze wordt verhaald; terwijl een enigszins andere gang voorkomt in het Latijnsche gedicht *de Vita Pilati*, en geheel daarvan afwijkende legenden worden gevonden in de door Birch medegedeelde *Rescripta Tiberii Caesaris ad Pilatum*, in de *Historie van de deerlijke Destructie en Ondergang der stad Jerusalem*, en in de *legende* door Collin de Plancy opgenomen.

Het komt ons waarschijnlijk voor — wij zullen er later de bewijzen voor leveren — dat Jacobus a Voragine zijn verhaal uit de grootere proza-sage heeft samengesteld, of ten minste met deze uit eene zelfde bron geput, en daarbij de *Mors Pilati* heeft ingewerkt, terwijl dat in het *Passional* — wanneer althans dit werk zoo oud is, als Mone meent — misschien eveneens naar de proza-sagen en de *Mors Pilati*, mis-

schien naar andere ons onbekende bronnen bewerkt is ¹⁾.

Wat de legenden-zelve betreft, *Mone* heeft in de door de *Proza-sagen*, enz. medegedeelde, een drievoudig karakter meenen op te merken; van Romeinschen oorsprong zou zijn het werpen van het lijk in den Tiber, van Gallische het nederlaten in de Rhône, en van Duitsche het vervoeren naar den Pilatusberg. Het is echter zeer moeielijk te beslissen, of de legenden ontstaan zijn op den bodem, waar zij, hetgeen zij verhalen, laten geschieden. Daarbij komt, dat wij met ééne uitzondering — en dat nog wel, waar door *Otto van Freysingen* de zoogenaamde Gallische sage wordt medegedeeld — ze telkens bij elkander vinden, en liever dus dan eenige hypothese voor te dragen omtrent de nationaliteit der sagen, voor welke zekere bepaling ons genoegzame gegevens ontbreken, willen wij op hetgeen zij ons verhalen het oog slaan.

Bijna bij allen vinden wij het verhaal van Pilatus' zelfmoord, om zich aan de uitvoering van het vonnis des keizers te onttrekken, weder, als ook de opgave van den Tiber als eerste plaats, waarin zijn lijk werd geworpen. Het lag natuurlijk voor de hand, om die handeling zich te denken als geschied op de plaats, waar hij een einde aan zijn leven had gemaakt, en hebben wij reeds bij *Cedrenus* eene straf gevonden, grootendeels met die op het parricidium overeenkomende, wij hebben misschien hier eene uit dát bericht voortgekomen legende. Moeielijk echter is het te beslissen, waaraan de overlevering, dat zich allerlei werkingen der daemonen vertoonden, haar oorsprong te danken heeft. Is het waar, dat de verschillende deelen der legende eerst afzonderlijk hebben bestaan, dan is zij misschien daaruit te

---

¹⁾ Het laatste achten wij, om straks aan te voeren redenen, waarschijnlijker.

verklaren, dat zij van den Pilatusberg op de andere plaatsen is overgegaan. Wat het overbrengen naar de Rhône bij Vienne betreft, het gebied dezer rivier speelt eene groote rol in de legendenwaereld. Longinus is daar begraven ¹⁾, de duivel belette aan Willem den Heilige het bouwen van eene brug over de Rhône, en andere dergelijke sagen zijn aan deze streek vastgeknoopt ²⁾.

Het is bekend, dat de Rhône een der wildste stroomen van Europa is en door zijne overstromingen menigmaal verwoestingen aaricht; hoe licht kon men die in de Middeleeuwen aan eene daemonische werking toeschrijven! en daaruit zal dan ook wel de legende van de stormen en onweders, toen Pilatus' lijk zich daar bevond, moeten worden verklaard; wij meenen daarvoor grond te vinden in hetgeen én Otto van Freysingen én de auteur van het Latijnsche gedicht ons verhalen van de gevaren voor schepen, welke langs dien weg voeren ³⁾. Voor het overbrengen van Pilatus naar Lausanne hebben wij geene analogie kunnen vinden, evenmin als voor de variant bij Mone. Was het misschien om zich niet al te ver van de Rhône te verwijderen, of wel eene lokaliseering der sage in Zwitserland?

Is de etymologie door Leyrer gegeven juist ⁴⁾, dat de

¹⁾ In de kapel van Maria bij Lyon wordt (of werd) dit grafschrift gevonden: „Qui Salvatoris latus in cruce cuspidē fixit, Longinus hic jacet” Thilo, *Cod. Apos.* I. p. 586. — Verg. de sage bij Collin de Plancy, die Longinus Pilatus laat vergezellen.

²⁾ Mone, *Anzeiger* IV. 423.

³⁾ Merkwaardig is, dat, gelijk wij gezien hebben, meermalen bij den naam van Vienne in parenthesi gevoegd wordt: „quasi via Gehonnae”, en in de kortere proza-sage, voor Vienne, Gehenna staat. Heeft misschien deze naamsverklaring haar oorsprong te danken aan het woeste der landstreek en het gevaarlijke der Rhône; of heeft deze echt middeleeuwsche etymologie, het ontstaan der overlevering, dat Pilatus' lijk daarheen zou zijn gebracht, veroorzaakt?

⁴⁾ Herzog, *Real Enc.* i. v. Pilatus.

naam Pilatusberg eigenlijk Pileatusberg luidt, en daaruit is samengetrokken ¹⁾, dan is het duidelijk, dat zich allicht eene legende omtrent den landvoogd daaraan kon vastknoopen. Daarbij kwam de heilige vreeze voor hoog gelegen, stille wateren, een overblijfsel van den ouden godsdienst, waarvan de invloed nog langen tijd in het bijgeloof der Middeleeuwen op allerlei punten merkbaar bleef, en het verhaal, dat de Pilatusberg vroeger tot de vuurspuwende bergen behoorde, terwijl er nog in lateren tijd telkens zware onwe- ders plaats hadden. De schrijver van het Latijnsche ge- dicht spreekt van „tartareae flammae”, en het is niet onwaar- schijnlijk, dat ook de oude mythen, volgens welke Typhon onder de Etna en de Titanen in den Tartarus begraven zijn, het hunne hebben bijgebracht tot de vorming der legende omtrent Pilatus ²⁾.

Zooals wij gezien hebben, laat het Latijnsche gedicht het werpen van het lijk in den Tiber weg: de reden dier weg- lating geeft de schrijver zelf op, als hij zegt:

Sed tamen extinctum non sinerunt tumulari,
Sed procul a patria jusserunt praecipitari.

Wij hebben nu nog een enkel woord te zeggen over de legenden, die geheel van de tot nu toe behandelden afwij- ken. In den *Vlaamschen roman*, die zijn geheelen in- houd in den vorm van de oude ridderromans geeft, komt de zelfmoord niet voor, maar wordt de toren, waarin Pila- tus bewaakt wordt, door de duivelen in de Rhône ge- worpen. Het is dus ook hier weder het gebied dezer rivier,

¹⁾ Hiervoor schijnt ook een spreekwoord te pleiten, dat bij het Zwitser- sche landvolk bestaat, met het oog op eene wolk, die men wil, dat zich bij weersverbetering gewoonlijk boven den Pilatus vertoont:

„Wenn Pilatus trägt sein Hut
„Dann wird das Wetter gut.“

²⁾ Mone, *Anz.* IV. 423.

waarop de legende speelt, en ter verklaring wijzen wij op hetgeen wij hierboven hebben gezegd.

In de *Rescripta Tiberii* wordt duidelijk gemaakt, dat Pilatus de voor hem bestemde straf niet kon ontgaan, en in de legende bij Collin de Plancy schijnt het hoofddoel te zijn om Pilatus' wroeging te schilderen over het ter dood veroordeelen des Heeren.

Waar men in den oudsten tijd niet anders kende dan Pilatus' terugroeping uit Palaestina en zijn zelfmoord, de laatste misschien gepleegd om de uitvoering van het doodvonnis te ontgaan, daar begon men later allerlei bijomstandigheden te verdenken, waarmede zijne afzetting zou zijn gepaard gegaan, en een geheel verhaal samen te stellen van wat er tusschen den dood van Jezus en dien van Pilatus was voorgevallen, en het zijn deze sagen, die wij nu nader willen beschouwen.

Wanneer wij boven al wat daarover werd gefantaseerd een titel moesten schrijven, wij zouden geen beteren weten, dan het woord van Hegesippus: „Pilatus, de bewerker van al het den Joden overkomen ongeluk” ¹⁾. Op de ergste wijze wordt daarin de geschiedenis verdorven en te niet gedaan, en bijna door allen het lot van den landvoogd met de verwoesting van Jerusalem in verband gebracht; terwijl bij de meesten de legende van Veronica is opgenomen. Het is blijkbaar de bedoeling geweest om de groote kracht van het geloof in Jezus duidelijk te doen uitkomen, en aan den oorlog der Romeinen tegen de Joden eene zekere christelijke kleur te geven. Tot eene nadere bepaling van den oorsprong dezer sagen te komen is ons niet mogen gelukken. De kleine verschillen ²⁾ wijzen wel op verschil-

¹⁾ a. w. II. 3.

²⁾ Zoo is er ook b. v. verschil in den naam van den door Tiberius gezonden bode, dien de *proza-sagen*, en Martinus Minorita Albinus, het door Thilo gevonden stuk, *de Mors Pilati*, het *Passional*, de *Legenda aurea* en

lende bronnen, maar zijn niet voldoende om over het ontstaan meer licht te verspreiden.

Wat den inhoud aangaat, is zeker de legende in de *Destructie en ondergang van Jeruzalem* wel de minst, die bij Collin de Plancy wel de meest poëtische. Schoon is in de laatste de wroeging geschilderd, die Pilatus telkens ondervindt, wanneer hem het bekken wordt aangeboden om zijne handen te wasschen.

Na deze behandeling der sagen, welke betrekking hebben op het leven van Pilatus na den dood van Jezus, en die wij het eerst hebben behandeld, omdat de kiem daarvan reeds zeer vroeg te vinden is, kunnen wij overgaan tot de beschouwing van de legenden, die over den daaraan voorafgaanden tijd handelen, en die niet, gelijk Mone beweert, „ohne allen Zusammenhang” met de door ons behandelden zijn vereenigd. Meenden wij den dood van Pilatus en de daarmee gepaard gaande omstandigheden uit het denkbeeld, dat een zoo groot misdadiger niet anders dan een zeer ellendigen dood sterven kon, te moeten verklaren; wij houden het er voor, dat eene dergelijke gedachte den oorsprong ook aan déze sagen gegeven heeft. Hij, die zich er toe kon laten bewegen om den Heer te veroordeelen, moest ook reeds van zijne jeugd af boos zijn geweest, eene voorstelling, die wij b. v. ook in de legendarische berichten over Judas vinden.

Wanneer wij de verschillende sagen omtrent Pilatus' geboorte lezen, dan zien wij, dat door de meesten als woonplaats van Pilatus' vader Mainz of eene plaats in die streek wordt genoemd. Vragen wij, hoe juist aan deze stad de

---

de *Vindicta Salvatoris* Volusianus noemen, terwijl de overige bronnen den naam verzwijgen, en dergelijken meer, die wij reeds hierboven hebben aangegeven.

verhalen konden worden vastgeknoopt, Mone ¹⁾ heeft daarvoor eene reden meenen te vinden in het feit, dat het 22ste Romeinsche legioen, dat ten tijde van Jeruzalems verwoesting in Judaea lag, spoedig daarop naar Mainz kwam en daar vele jaren bleef. Zoo waren de eerste Christenen aan den Rhijn gekomen, en op hunne verhalen zouden de legenden zijn gebouwd. Het gebrek aan bronnen, ouder dan de 12^e eeuw, belet ons echter, iets met zekerheid te beslissen over het allengs ontstaan van hetgeen wij slechts geheel gereed en afgewerkt bezitten.

Gelijk wij reeds vroeger hebben medegedeeld, wordt door de *grootere proza-sage* Berleick als woonplaats van Pilatus' vader aangegeven. Mone vermoedt ²⁾, dat dit Berneck bij Bayreuth zal zijn; deze stad toch bezit een zeer ouden burg, die misschien reeds ten tijde van het vervaardigen der *sage* bestond. Bij allen, met uitzondering van het *Latijnsche* gedicht, wordt de vader van Pilatus (Tyros of Cyrus) genoemd, zijne moeder Pila, en zijn grootvader, van moederszijde, Atus. Het verhaal zijner geboorte schijnt eene dubbele strekking te hebben; het is duidelijk, dat wij hier te doen hebben met eene dier talloos voorkomende verdichtingen, om den naam van een beroemd of berucht persoon te verklaren, maar bovendien komt het ons voor — en wij worden in dit gevoelen versterkt door wat ons van de verhouding tusschen Pilatus en den echten zoon des konings, en van die tusschen hem en den Franschen prins wordt verhaald —, dat men reeds dadelijk door de wijze zijner geboorte hem in een minder gunstig daglicht wilde stellen.

De afwijking in het *Latijnsche gedicht*, waar de koning zelf Atus heet, en er geen sprake is van Pila's vader, wijst,

¹⁾ *Anz.* IV. 424.

²⁾ *Anz.* VII. 526.

onzes inziens, alleen op eene andere bron, maar heeft op den bouw der verdere legende geen invloed uitgeoefend.

Wat de verschillende plaatsen aangaat, die als Pilatus' geboorteplaats worden genoemd, het is duidelijk, dat deze voor het meerendeel zijn voortgekomen uit de overlevering, dat hij te Lugdunum het eerste levenslicht zal hebben aanschouwd; de meesten der opgegeven steden droegen in den ouden tijd dien naam.

Van Pilatus' eerste levensjaren zwijgen de legenden bijna geheel; alleen vermelden zij ons, dat hij aan het hof zijns vaders kwam, en daar met zijn bijna even ouden halfbroeder werd opgevoed; maar toen zij „de jaren des ondersheids” bereikten, werd hij, gelijk ons al onze bronnen, behalve het oud-Duitsche gedicht, verhalen, door den wettigen zoon des konings in allerlei spelen overtroffen; het denkbeeld dat aan deze overlevering het aanzijn gaf, wordt ons door den auteur der grootere *proza-sagen* en *Jacobus a Voragine* — en wij hebben hierin reeds éen bewijs voor den samenhang van beide geschriften ¹⁾ — voor een deel met dezelfde woorden medegedeeld: het was het „nobilior” zijn, dat 's prinses meerderheid in allerlei spelen veroorzaakte ²⁾.

Niet alleen echter moest Pilatus voor zijn broeder onderdoen naar de voorstelling der legendarissen, hij moest niet alleen als fysiek zwakker, hij moest ook als zeer slecht worden afgeschilderd. Dat overtroffen worden moest in hem jaloerschheid en nijd verwekken, en zijne Kainsnatuur zich openbaren in een moord aan zijn broeder gepleegd ³⁾.

¹⁾ Wij zullen er in de volgende noten nog eenigen bijvoegen.

²⁾ *Proza-sage*: ut erat nobilior sic in omni joco, palaestra, disco vel quocunque ludorum certamine nobilior et aptior Pilato praeeminebat. *Leg. Aurea*: ut genere erat nobilior sic in omni loco Pylato inveniebatur strenuior et omni genere certaminis aptior.

³⁾ Hier is weder samenhang tusschen de beide geschriften te bespeuren.

Door dien moord was nu ook de overgang tot zijne betrekking met de Romeinen gemakkelijk. Op een werkelijk meermalen voorkomend feit, dat Duitsche vorstenzonen als gijzelaars naar Rome gezonden werden, steunende, werd nu ook van Pilatus verhaald, dat hij als zoodanig het hof moest verlaten ¹⁾.

Wat te Rome met den Franschen of Engelschen vorstenzoon geschiedde heeft veel overeenkomst met het vroegere verhaal aangaande Pilatus' vernouding tot zijn broeder, en de gedachte, waaruit deze overlevering haar oorsprong nam, zal wel dezelfde geweest zijn, als die wij hierboven hebben aangegeven.

Voor den tijd, waarin deze legende ontstond, hebben wij eene aanwijzing in het bericht, dat door den keizer de Duitsche koning meer wordt gevreesd, dan die uit het geslacht der Karolingers; wij weten dus, dat deze overlevering niet ouder kan zijn dan de 9de eeuw, indien wij ten minste daarin geene wijziging van eene vroegere hebben aan te nemen.

Proza-sage: unde dolens et felle doloris commotus fratrem suum latenter occidit Pilatus.

Leg. Aurea: Ob hoc Pylatus invidiae livore commotus et felleo dolore stimulatulus fratrem suum latenter occidit.

¹⁾ *Prozasage:* Rex ad se reversus iniquitatem noluit iniquitate duplicare sed anni sui tributū, quod debebat Romanis, cum misit in obsidem, tum volens ab occisione filii sui innoxius esse tum a tributo, quod debebat Romanis liberari.

Leg. Aurea: Rex autem ad se reversus iniquitatem noluit iniquitate duplicare sed ipsum pro tributo, quod annuatim debebat Romanis, obsidem misit, tum volens innoxius esse ab occisione filii, tum a tributo Romanorum cupiens liberari. — Dat het *Passional* uit andere bronnen geput heeft, die wel grootendeels hetzelfde berichten, komt ons het waarschijnlijkst voor, daar de auteur van dit gedicht niet verhaalt, over welk land Cyrus koning was; de wijze, waarop Pyla tot den koning gebracht werd, anders voorstelt en meer dergelijke afwijkingen heeft, zooals wij die hier boven hebben medegedeeld. Ook het oud-Duitsche gedicht schijnt niet in dadelijken samenhang met de andere door ons gebruikte bronnen te staan.

In de zending van Pilatus naar Pontus hebben wij weder eene verduistering te zien, geschied met het doel om van den naam Pontius eene verklaring te geven.

Te Pontus kon hij echter niet blijven. Hij moest naar Palaestina trekken, en door een verkeerd begrip omtrent de regeering van Herodes en zijne verhouding tot het Romeinsche rijk, maakte men van Herodes een koning der Joden, die Pilatus als onderkoning benoemde.

Voor de vijandschap tussehen Herodes en den Romeinschen landvoogd vond men in de Schrift geen enkel gegeven, en dus had hier de fantasie vrij spel. Daardoor werd de legende uitgedacht, dat Pilatus zich van de ondergeschikte rol, die hij tot nog toe had waargenomen, tot eene meer zelfstandige regeering wilde opwerken, en daarvoor aan keizer Tiberius geschenken bracht of zond. De daarvoor door Comestor opgegeven reden is blijkbaar uit het bericht bij Josephus *Antiqq.* XVIII. 4. 2. ontstaan. In overeenstemming met de Schrift laten ook de auteurs der legenden de vijandschap opgeheven worden bij de rechtspraak over den Heer.

Zoo hebben wij dus, voor zoover dat ons mogelijk was, de verhouding der verschillende legenden tot elkander, en de denkbeelden, waaraan zij haar oorsprong verschuldigd zijn, aangewezen. Veel is nog, uit gebrek aan de noodige bronnen, met een dichten sluier bedekt. Wanneer men in het bezit zal zijn van wat nu misschien in menige kloosterbibliotheek is verborgen, zal men ook over de wording der legenden een beter oordeel kunnen uitspreken. Van eene juistere kennis van den oorsprong en samenhang der voortbrengselen uit de Middeleeuwen zal eene betere waardeering het gevolg zijn, en tot de verklaring van den gang der denkbeelden over godsdienstige zaken zal die kennis niet weinig bijdra-

gen. „In 't verleden ligt het heden"; nog vele denkbeelden, die wij om ons heen ontmoeten zijn gegrond op wat men vroeger dacht en geloofde, en de schijnbaar onbeteekende, maar dikwijls eene heerlijk schoone gedachte bevattende overleveringen, geven ons niet zelden het middel aan de hand om de ware beteekenis daarvan te leeren kennen.

Een betrekkelijk vasteren bodem betreden wij, wanneer wij, na het gezegde, thans de aandacht vestigen op de zoo-genaamde *Acten van Pilatus*; eene overlevering der Christelijke oudheid, die, in eene Monographie over dezen landvoogd, niet onopgemerkt mag voorbij gegaan worden.

HOOFDSTUK III.

DE PILATUS-ACTEN.

Reeds van zeer oude tijden af vinden wij bij kerkelijke schrijvers gewag gemaakt van *Acten*, die ten tijde van, of door Pilatus, geschreven en aan den keizer gezonden zouden zijn. Zien wij wat die verschillende uitspraken ons zeggen, en welke waarde er aan moet worden toegekend, om daarna de gevoelens te toetsen van hen, die in de tot ons gekomen geschriften, vooral in het eerste deel van *het Evangelie van Nicodemus* (C. I—XVI), de vermelde Acten meenen teruggevonden te hebben.

In de eerste plaats hebben wij te letten op de woorden van Justinus Martyr. Hij wijst er op hoe bij de kruisiging van Christus de woorden uit Psalm XXII: „Zij hebben mijne handen en mijne voeten doorgraven; zij hebben het lot geworpen over mijn gewaad” in vervulling zijn gegaan, en tevens de voorspelling van Jesaja LXIII: 2: „Zij

eischen van mij een oordeel" ¹⁾), daardoor is verwezenlijkt, dat de Joden den Heer op den rechtstoel geplaatst en tot Hem gesproken hebben: „Oordeel ons" ²⁾); en hij voegt er ten slotte bij: „dat dit geschied is, kunt gij zien uit de *Acten*, die ten tijde van Pontius Pilatus zijn geschreven" ³⁾). Op eene andere plaats in hetzelfde geschrift zegt Justinus, dat het door Jesaja geprofeteerd was, dat Christus allerlei ziekten zou genezen en dooden opwekken, en hoe Hij dit werkelijk heeft gedaan, kan wederom uit de onder Pilatus geschreven *Acten* blijken ⁴⁾).

Vervolgens bezitten wij een dergelijk getuigenis van Tertullianus. In zijn *Apologeticus* C. XXI schrijft hij, dat de Joden Jezus aan Pilatus overgegeven en zijne kruisiging geëischt hebben; dat Hij gestorven is „*praevento carnificis officio,*” terwijl op het oogenblik van Zijn dood het daglicht verduisterd werd; dat daarna de Joden met eene militaire macht ijverig het graf hebben bewaakt, opdat zijne discipelen het lichaam niet zouden stelen, maar dat hun dit niet gebaat heeft, daar Christus is opgestaan zonder de aanwezigheid der discipelen; dat echter de Oversten toch de opstanding bleven ontkennen, en het gestolen zijn door de discipelen volhielden; maar dat de Heer „*apud Galilaeam Judaeae regionem*” veertig dagen met eenige discipelen heeft doorgebracht, hun leerende, wat zij verder te onderwijzen zouden hebben, en dat Hij eindelijk, toen deze taak

¹⁾ LXX: αἰτοῦσιν με νῦν κρίσιν (δικαίαν).

²⁾ κρίνον ἡμῖν.

³⁾ καὶ ταῦτα ὅτι γέγονε, δύνασθε μαθεῖν ἐκ τῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου γενομένων ἄχτων. *Apolog. ad Antoninum Pium*. Ed. 1598 p. 69.

⁴⁾ ὅτι δὲ ταῦτα ἐποίησεν, ἐκ τῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου γενομένων ἄχτων μαθεῖν δύνασθε. p. 66.

was voleindigd, door eene wolk omgeven, ten hemel was opgenomen, al hetwelk Pilatus aan keizer Tiberius heeft gemeld ¹⁾).

Na deze berichten uit de 2de en 3de eeuw komen wij tot dat van Eusebius ²⁾ in den aanvang der 4de. Hij verhaalt, dat Pilatus na Jezus' opstanding en hemelvaart, die overal bekend waren en besproken werden, naar de gewoonte dier tijden, aan keizer Tiberius had gemeld, wat daar geschied was. Over de opstanding des Heeren, diens wonderen, waarvan hij gehoord had, en het feit, dat velen meenden, dat Christus een God was, had de landvoogd den keizer geschreven. Hierop laat Eusebius volgen hetgeen Tertullianus, *Apologeticus* C. V. verhaalt van Tiberius' voorstel aan den senaat, om Christus onder de goden op te nemen.

Uit de 2de helft der 4de eeuw is ons ook nog een bericht omtrent de Acten bewaard. Epiphanius in zijn *Panarium*, over de Quartodecimanen sprekende ³⁾, zegt, dat dezen zich beroepen op de *Acta Pilati*, waarin vermeld wordt, dat Jezus op den 25^{en} Maart is gestorven, ofschoon in andere exemplaren, die hij zelf had gezien, voor den sterfdag des Heeren, de 18^e Maart was aangegeven ⁴⁾.

Verder wordt nog door Orosius en Gregorius van Tours naar de *Acta of Gesta Pilati* verwezen, wanneer zij over bijzonderheden in de lijdensgeschiedenis spreken.

Wanneer wij nu vragen, welke waarde aan deze oude getuigenissen moet worden toegekend, dan willen wij aller-

¹⁾ Ea omnia super Christo Pilatus, et ipse jam pro sua conscientia Christianus, Caesari tum Tiberio nuntiavit.

²⁾ *Hist. Eccl.* II. 2.

³⁾ *Haeresis* L. I. Par. Ed. 1622. p. 420.

⁴⁾ Epiphanius-zelf stelt dien op den 20sten Maart.

eerst letten op de antwoorden, die op deze vraag zijn gegeven.

In vroegere tijden twijfelde men er niet aan, of er hadden werkelijk Acten van Pilatus bestaan. Men wees er op, dat Justinus Martyr en Tertullianus beiden als zeer geloofwaardige schrijvers bekend stonden ¹⁾, en tevens op de gewoonte, dat de landvoogden verslagen tot den keizer zonden van hetgeen geschied was onder hun bestuur. Ten bewijze daarvan beriep men zich op den door Plinius aan Trajanus geschreven brief en op het bericht van Philo, dat aan Caligula acten van Alexandrië gezonden werden ²⁾.

Sedert echter Tischendorf ³⁾ optrad met de bewering, dat wij in het eerste deel van het *Nicodemus-Evangelie* de reeds door Justinus aangehaalde *Pilatus-Acten* bezitten, al zijn zij dan ook niet van den landvoogd-zelfen afkomstig, maar door een Christen uit de Joden samengesteld, en in dit Apocryphe geschrift gewijzigd en geïnterpoleerd, hebben zich verschillende stemmen doen hooren tegen de juistheid van de getuigenissen der oude kerkelijke schrijvers.

De Hoogleeraar Scholten deelt, in zijn werk: *De oudste getuigenissen aangaande de Schriften des Nieuwen Testaments*, als het resultaat van zijn onderzoek mede, dat „het bestaan der *Acta* waarvan Justinus, Tertullianus en Eusebius spreken, hetzij als een authentiek, het zij als een verduikt stuk, eene legende is” ⁴⁾. Hij komt daartoe door de volgende

¹⁾ In the first place, I observe that Justin Martyr and Tertullian are early writers of good repute. Lardner, *Works* VI. 608. (*Of the Acts of Pilate and his letter to Tiberius*).

²⁾ *De Legatione ad Cajum* p. 1016 A.

³⁾ *De Evangeliorum apocryphorum origine et usu*. Hag. Com. 1851 p. 63 sqq., en *Evang. Apocr.* p. LXV. Deze bewering werd door Tischendorf herhaald in zijn geschrift: *Pilati circa Christum judicio quid lucis afferatur ex Actis Pilati* p. 4 sqq.

⁴⁾ Scholten, a. w. blz. 181.

redeneering. Noch Justinus, noch Tertullianus, noch Eusebius beweren zelve de *Acta* gezien te hebben; uit het *μαθεῖν δύνασθε* bij den eerste blijkt veeleer, dat hij het officieele rapport in bezit van den Romeinschen keizer achtte, waarin hij meende, dat gevonden zou worden hetgeen hij-zelf uit het O. T. als profetische bron en uit de *ἀπομνημονεύματα* had samengesteld. Ook Tertullianus heeft hetgeen hij vermeldt blijkbaar uit de Evangelien geput, terwijl zijn bericht op één punt met Hand I: 3 samenstemt. Het bestaan van een officieel verslag van den landvoogd zal hij wel op dezelfde gronden aangenomen hebben, als waarop zijne bewering rust, dat Pilatus reeds in zijn hart Christen geworden was. En eindelijk wat Eusebius aangaat, hem heeft het bericht van Tertullianus tot bron gestrekt. Wanneer men daarbij voegt, dat Justinus om de geboorte des Heeren te Bethlehem te bewijzen zich beroept op de census-tabellen, die ten tijde van Quirinus gemaakt waren, terwijl aan het bestaan van zulke registers door niemand geloofd wordt, dan klimt volgens Scholten „de waarschijnlijkheid, dat aan de berichten van Justinus en Tertullianus niets anders dan eene sage ten grondslag ligt, tot zekerheid.”

Lipsius ¹⁾ deelt, voor zoover Justinus betreft, Scholten's vermoeden. Verder beweert hij, dat er ten tijde van Tertullianus zulke *Acten* bestaan hebben, al heeft ook deze kerkvader het stuk niet voor zich gehad, maar het alleen naar wat er van verhaald werd, beoordeeld. Eusebius heeft van de *Acta Petri et Pauli* melding gemaakt (*Hist. Eccl.* III. 3. 25), en dus ook den daarin opgenomen brief van Pilatus aan keizer Claudius gekend.

---

¹⁾ *Die Pilatus-Acten kritisch untersucht* S. 18 ff.

De mogelijkheid, dat Pilatus aan Tiberius een verslag heeft gezonden over het rechtsgeding van Jezus wordt noch door Scholten, noch door Lipius ontkend, al acht de eerste het betwijfelbaar, daar die rechtspraak, „uit een politiek oogpunt beschouwd, te onbelangrijk was om den inhoud uit te maken van een afzonderlijk rapport.”

Wanneer wij nu deze betoogen wat nader bezien, dan komt het ons voor, om met het laatste te beginnen, dat Pilatus zeker over de merkwaardige gebeurtenis van Jezus' rechtsgeding aan den keizer eenig bericht heeft gezonden. Al bekommerde zich de landvoogd ook weinig over de godsdienstige meeningen van het volk, waarover hij gebod, de mare van 's Heeren daden zal ook zeker tot in zijn paleis zijn doorgedrongen, en de houding, die wij naar de Evangeliën Pilatus tegenover den Heer zien aannemen, getuigt van te veel belangstelling in de zaak, dan dat hij die als onbeteekenend zou hebben beschouwd; juist de beschuldiging, dat Jezus zich koning had gemaakt, was van politiek gewicht. Bestond er dus, onzes inziens, een door Pilatus aan den keizer gezonden verslag, iets anders is het, of daarin vermeld werd, wat Justinus beweert, en of deze schrijver het stuk zelf heeft gezien. Uit de wijze waarop Justinus deze *Acta* noemt (*τὰ ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου γεγόμενα ἄκτα*) heeft Tischendorf het besluit willen trekken, dat hij ze niet aan den landvoogd-zelven toeschrijft, wat Tertullianus het eerst zou hebben gedaan. Naar onze meening blijkt echter daaruit, dat hij ze ook in het oog der keizers geldend acht, voldoende, dat hij er ten minste een van wege Pilatus geschreven stuk in zag. Wel moeten wij het toestemmen, dat zich uit zijne woorden niet met zekerheid laat opmaken, dat hij-zélf het heeft gezien, maar toch zouden wij geneigd zijn, om aan te nemen, dat zijn bericht niet op eene sage steunt; wij meenen, dat deze

ernstig naar waarheid zoekende man, op een enkel gerucht, dat er wel iets van dien aard zou bestaan, niet aldus zou vertrouwd hebben, dat hij den keizer er op wees tot bevestiging van hetgeen hij had gezegd. Wat daartegen is aangevoerd, dat hij zich ook wel op de census-tabellen van Quirinus beriep om de geboorte des Heeren te Bethlehem te bewijzen, doet hier toch weinig af; wij hebben daarin slechts een anachronisme te zien; want, al is het waar, dat de census eerst tien jaren na Jezus' geboorte plaats had, de tabellen van dien census waren zeker te Rome, en het lag voor de hand, om wanneer men eenmaal op het bericht bij Lucas vertrouwde, te gelooven, dat op die tabellen ook de namen van de moeder des Heeren en van Joseph niet zullen zijn gemist. Wij achten dus het bestaan van *Acten*, hetzij authentieke, hetzij verdichte, maar die dan toch veel gezag hadden in den tijd van Justinus, en waarvan deze sprak in zijne *Apologie*, voor geenszins onwaarschijnlijk.

En nu het getuigenis van Tertullianus. Zou werkelijk zijn vermelden van een door Pilatus aan den keizer gezonden bericht steunen op dezelfde gronden als zijn beweren, dat Pilatus reeds in zijn hart Christen was, zooals Scholten wil? Het komt ons voor, dat veelmeer de overtuiging omtrent Pilatus' christelijke gezindheid gewekt was door het lezen van een of ander geschrift, dat op naam van den landvoogd stond, en hiermede stemt zeer goed samen, dat, volgens Origenes, den Christenen door Heidensche schrijvers verweten werd, dat zij van vervalschte stukken van Pilatus ten hunnen voordeele misbruik maakten ¹⁾. Ook

¹⁾ Zie *de Apokryphe Evangelien*, Amst. 1867 blz. 302, waar dit werd overgenomen uit *de Apokryphe Ecangelien*, 's Gravenhage 1849 blz. 360. De plaats van Origenes is daar echter niet aangegeven. Leyrer in Herzog's R. E. art Pilatus noemt: Origenes *c. Celsum*, zonder nadere aanduiding.

de voorstelling van Scholten ¹⁾, „dat Justinus nog alleen verhaalt, dat de *Acta* bestonden; Tertullianus reeds weet te zeggen, dat Pilatus ze in den vorm van een Rapport aan Tiberius gezonden had, en zelf in zijn hart een Christen was, terwijl Eusebius er bij voegt: dat Tiberius van dit ontvangen rapport aan den senaat kennis gaf, en, toen deze dit bericht versmaadde, bij zijne meening volhardde en niets kwaads tegen de christelijke leer ondernam,“ — is niet volkomen juist. Behalve uit het reeds hierboven opgemerkte feit, dat Justinus de Acten, waarvan hij spreekt, ook voor den keizer geldend acht, blijkt ook nog uit het gebruik van het woord *Acta*, dat hij ze als een officieel geschrift beschouwde ²⁾, en al vermeldt Tertullianus den voorslag van Tiberius aan den senaat niet ter zelfder plaats, waar hij spreekt over het door Pilatus aan den keizer geschrevene, wij zoeken bij hem het verhaal daarvan niet te vergeefs. In C. V. van hetzelfde geschrift verhaalt deze kerkvader, dat Tiberius een uit Syria Palaestina ontvangen bericht aan den senaat mededeelde, en het is juist dit hoofdstuk van den *Apologeticus*, waarop Eusebius zich beroept.

Dat hetgeen Eusebius omtrent den inhoud der *Acta* geeft, niets meer is dan wat Tertullianus daarvan vermeldt (Lipsius), meenen wij ook te moeten ontkennen. Waar hij van Jezus' wonderen spreekt, die door Pilatus in zijn verslag zouden zijn opgenomen, wijkt hij ten minste van Tertullianus af, en deze strekt hem, naar zijn eigen betuiging, alleen tot bron voor het verhaal van Tiberius' voorslag aan den Senaat.

Wij meenen dus te moeten aannemen, dat er van vóór

¹⁾ a. w. blz. 173.

²⁾ Ook Scholten erkent dit zelf, a. w. blz. 173.

Justinus een geschrift bestond onder den naam van *Acta Pilati*, waarvan hij, zoowel als Tertullianus en Eusebius, kennis droegen. Op het bericht bij Epiphanius komen wij straks terug. Hier voegen wij nog slechts bij, dat Eusebius ook melding maakt van pas opgekomen verdichte *Acta Pilati*, wier onwaarheid al dadclijk duidclijk is door eene verkeerde tijdsopgave ¹⁾. Het lijden des Heeren toch werd daarin voorgesteld als geschied onder het 7de jaar van Tiberius (zijn 4de consulaat), terwijl Pilatus eerst in diens 12de jaar tot landvoogd over Judaea werd aangesteld ²⁾.

Zoo zijn wij nu genaderd tot het onderzoek, of wij in een der tot ons gekomen, op naam van Pilatus staande geschriften de reeds in oude tijden vermelde *Pilatus-Acten* nog bezitten. Nicolas ³⁾ vermoedde, dat in het *Verslag van Pilatus* ons het oude stuk was bewaard gebleven. Dit vermoeden is echter blijkbaar onjuist. Wel geeft zich dit verslag voor een officieel schrijven van den landvoogd uit, maar behalve dat het niet op alle punten overeenkomt met wat als de inhoud der *Acten* door Justinus en Tertullianus wordt opgegeven — er wordt niet gesproken van het doornagelen der handen en voeten, van de vraag der Joden: „Oordeel ons,” van het veertigdaagsche samenzijn des Heeren met zijne discipelen — wil het ook volstrekt niet als een afzonderlijk verslag, maar als een de acten begelcidend schrijven worden aangemerkt.

¹⁾ ἐν οἷς πρῶτος αὐτὸς ὁ τῆς παρασημείωσης χρόνος τῶν πεπλάκων ἀπελέγχει τὸ ψεῦδος, Euseb., *Hist. Eccl.* I. 9.

²⁾ De identiteit dezer *Acten* met de bij het Martelaarschap van Tarachus, Probus en Andronikus (*Acta SS.* II October V. p. 560 sqq.) vermelde acht Lipsius zeer waarschijnlijk.

³⁾ *Études sur les Évangiles Apocryphes* p. 355 sqq.

Lipsius vermoedt, dat Justinus en Tertullianus den brief aan keizer Claudius zullen hebben gekend en daaruit hebben geput, omdat deze met hetgeen zij berichten vrij wel overeenkomt. Daarbij zal, naar zijne meening, gelijk wij reeds vroeger gezegd hebben, de oorspronkelijke redactie van den brief uit de 2de eeuw dagteekenen, en kan deze oorspronkelijke vorm nog meer gelijk geweest zijn aan hetgeen zij berichten. Daar Tertullianus niet uitdrukkelijk van *Acten* spreekt, maar eenvoudig zegt: „Ea omnia... nunciavit”, zou Lipsius’ vermoeden voor dezen kerkvader zijn toe te laten; maar, wat Justinus betreft, hij zal toch dien brief wel niet voor τὰ ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου ἅγια gehouden hebben.

Eindelijk hebben wij nog de bewering van Tischendorf, die in het *Evangelie van Nicodemus* de bewuste *Acten* meende teruggevonden te hebben. Het eerste gedeelte van dit Evangelie is ons in eene tweevoudige Grieksche recensie, eene Latijnsche en eene Koptische vertaling bewaard gebleven. Verschillend zijn de titels, die in de Handschriften aan dit stuk zijn gegeven, als: τὰ ὑπομνήματα τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πραχθέντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, τὰ ὑπομνήματα τοῦ κυρίου καὶ θεοῦ καὶ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ en dergelijken in de eene, διήγησις περὶ τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἁγίας αὐτοῦ ἠναστάσεως in de andere recensie; terwijl de Koptische vertaling tot opschrift heeft: *Commentarii Salvatoris conscripti sub Pontio Pilato praeside*, en de Latijnsche nu eens den titel van *Gesta Pilati*, dan dien van *Evangelium Nazaraeorum* (en al of niet daarbij *secundum Nicodemum*), of wel dien van *Acta de passione et resurrectione Christi* draagt ¹⁾.

¹⁾ Wij hebben voor ons onderwerp alleen te doen met het eerste gedeelte

Tischendorf meende én op grond van deze titels, die allen met dien bij Justinus verwantschap toonen¹⁾, én uit het voorkomen der door de eerste kerkelijke schrijvers medegedeelde bijzonderheden in dit apocryphe geschrift tot zijne bewering vrijheid te hebben. Zien wij in hoeverre Tischendorf recht had met te zeggen, dat wij in de *ὑπομνήματα* het door Justinus e. a. vermelde terugvinden.

Voor het eerste getuigenis van Justinus verwijst Tischendorf naar Rec. A. C. X. 1 en Rec. B. C. X. 3, maar hoewel daar van eene verdeling der kleederen wordt gesproken, is er van het werpen van het lot volstrekt geen sprake²⁾. Evenmin is er iets in *het Nicodemus-Evangelie* te vinden van het door de Joden gesproken „Oordeel ons” en van de doorboring der handen en voeten — waarover Tischendorf zwijgt. Voor het tweede verwijst hij naar C. V—VIII, waar verhaald wordt, dat verschillende personen, door Jezus van hunne ziekten genezen, ten Zijnen gunste het woord voeren.

Wat de woorden van Tertullianus betreft, ook daar

---

van het *Nicodemus-Evangelie*, en niet met den in de jongere recensie daaraan toegevoegden *Descensus Christi ad inferos*. Dat men het geschrift in deze twee deelen moet scheiden, daar zij blijkbaar van eene verschillende hand zijn, is door Tischendorf, *Evang. Apoc.* p. LV. sqq. en Lipsius a. a. O. S. 4 ff. overtuigend bewezen. Daarbij heeft de laatste geleerde duidelijk gemaakt, dat dit nauhaansel in Tisch. Recensie B. van denzelfden auteur afkomstig is als de eerste Hoofdstukken in Recensie B., terwijl hij het hoogst waarschijnlijk acht, dat daarin eene nieuwe bearbeiding van een reeds vroeger bestaand stuk gevonden wordt (a. a. O. S. 7). Zie over den oorsprong van den *Descensus*: Lipsius a. a. O. S. 40—45. De naam *Evangelie van Nicodemus* is, van lateren tijd; volgens Grässe (*Lehrbuch einer Literaturgeschichte*) komt die het eerst voor in de *Synaxaria Graecorum*.

¹⁾ Acta Senatus vocabant commentarios, Graece *ὑπομνήματα*. Lipsii *Excurs. ad Tacit. Annal.* V, 4.

²⁾ Slechts Cod. C. der jongere Recensie, in welchen codex vele toevoegselen zijn, heeft dit bijvoegsel met dezelfde woorden als Joh. XIX: 23 en 24,

valt het onderzoek niet gunstiger uit. Noch van zijn bericht, dat Jezus gestorven is „*praevento carnificis officio*,” wat duidelijk op de beenbreking betrekking heeft, noch van 's Heeren veertigdaagsch samenzijn met zijne discipelen wordt met een enkel woord gerept. De laatste bijzonderheid toch kan bezwaarlijk ontleend zijn aan het slot van C. XV, waar Joseph van Arimathaea verhaalt, hoe hij na zijne bevrijding uit de gevangenis, door den Heer naar zijn huis was geleid, en deze hem bevolen had, om gedurende veertig dagen zijn huis niet te verlaten.

Evenzoo laat zich ook uit Eusebius' woorden niet afleiden, dat hij het *Nicodemus-Evangelie* heeft gekend.

Iets anders is het echter, naar sommiger meening, met hetgeen Epiphanius omtrent de Quartodecimanen schrijft. De sterfdag des Heeren wordt in de Hypomnemata ook op den achtste voor de Kalenden van April gesteld, en bovendien vermeldt Epiphanius afschriften der *Acten* gezien te hebben. Dat deze Acta dezelfden zijn als onze Hypomnemata, wordt door bijna allen waarschijnlijk geacht.

Vragen wij naar het verband tusschen de vroeger gememoreerde *Acta* en de tot ons gekomenen, dan meenen wij, dat deze vraag samenhangt met die naar de door den Apocryphen schrijver gebruikte bronnen. Naar het ons voorkomt, moeten als zoodanig worden aangemerkt de vier kanonieke Evangelien, de vroeger vermelde Acta, die wel niet spoorloos zullen zijn verdwenen, en, zoo niet de fantasie van den auteur, de reeds in omloop zijnde sagen.

Zien wij nu, in welken tijd het geschrift vermoedelijk ontstond. Wanneer wij letten op den vorm, waarin het door beide Recensiën tot ons gekomen is, merken wij al aanstonds op, dat de Proloog van Rec. A slechts in één Codex gevonden wordt, terwijl aan Rec. B geen proloog voorafgaat. In dien van Rec. A noemt zich *Ananias* de

Gricksche vertaler uit het Hebreeuwsch, terwijl straks Nicodemus de schrijver wordt genoemd; in Rec. B wordt bij den titel gevoegd, dat het geschreven is door een Jood, met name Aeneas, en uit het Hebreeuwsch vertaald werd door den Romeinschen toparch Nicodemus. Verder volgt in beide recensien het geschrift naar denzelfden gang, waarbij B als eene vrije paraphrase tot A staat en den *Descensus* laat volgen.

Lipsius neemt op grond van de verhouding der verschillende tekstrecensien tot elkander aan:

- 1°. Het oorspronkelijke geschrift, beginnende met de woorden *ἐν ἔτει πεντεκαιδεκάτῳ*, dat minstens de eerste 11, zoo niet 16 Hoofdstukken bevatte.
- 2°. De omwerking van Ananias of Aeneas, die er den proloog, en misschien C. XII—XVI bijvoegde ¹⁾.
- 3°. Eene tweede omwerking, die het vroegst in de 2de helft der 5de eeuw kan worden gesteld en ons in Rec. B bewaard is ²⁾.

Voor de zoogenaamde omwerking van Ananias vinden wij dan in den proloog-zelfen den tijd aangegeven. Ananias beweert zijne vertaling uit het Hebreeuwsch te hebben vervaardigd onder de regering van Flavius Theodosius, in diens zeventiende, en van Flavius Valentinianus in diens zesde jaar, in de negende indictie; de Koptische vertaling heeft ook het 17de jaar van Theodosius, maar het 5de voor Valentinianus; terwijl de Latijnsche voor Theodosius het 18de jaar, voor Valentinianus geen jaar geeft. Volgens Tischendorf ³⁾ heeft deze tijdsbepaling betrekking op de regering

¹⁾ Wij komen later op deze onderscheiding tusschen 1 en 2 terug.

²⁾ Over het verband tusschen den *Descensus* en de eerste 16 Hoofdstukken spreken wij niet, als niet tot ons onderwerp behoorende.

³⁾ *Evang. Apocr.* p. LXVI.

van Theodosius II en Valentinianus III; volgens Scholten ¹⁾ op die van Theodosius I (en Valentinianus II).

Lipsius raadpleegde Gutschmid, die als uitkomsten zijner berekeningen mededeelde ²⁾, dat de getallen aldus moeten gelezen worden: voor Theodosius het 18de, voor Valentinianus het 5de. De tijdsbepaling past dan alleen op den tijd van 1 September tot 23 October 425, en dus op de regeering van Theodosius II en Valentinianus III.

Het geschrift zelf wordt echter door Lipsius ouder geacht; ook Scholten noemt het waarschijnlijk, dat Epiphanius het bedoelt, als hij van de *Acta Pilati* spreekt, maar maakt geen verschil tusschen den proloog en het stuk-zelf, wat den tijd der vervaardiging betreft. Doch wanneer het, gelijk hij meent, geschreven werd onder Theodosius den Groote, kon Epiphanius het in zijn boek moeijelijk aanhalen, en nog veel minder beweren, dat de Quartodecimanen zich daarop beriepen. Naar het gewone gevoelen werd het *Panarium* omstreeks 375 à 376 geschreven, Scholten geeft als den tijd, waarin Epiphanius leefde het jaar 400, en schijnt daardoor tot zijne stelling gekomen te zijn ³⁾.

Lipsius maakt echter, gelijk wij gezegd hebben, wel onderscheid tusschen den tijd, waarin de proloog, en dien, waarin het geschrift-zelf ontstond, en komt tot het besluit,

¹⁾ *Oudste getuigenissen* blz. 188.

²⁾ Zie de berekeningen Lipsius, a. a. O. S. 12 f.

³⁾ Men zou uit deze opgave allicht tot het vermoeden komen, dat daarmede de bloeitijd van den Cyprischen bisschop werd bedoeld; dit is echter geenszins het geval. Omstreeks 310 werd hij geboren, en in 403 overleed hij. Zijn *Panarium* schreef hij op een tot hem gekomen verzoek om de door hem in zijn *Ancoratus* genoemde ketterijen te beschrijven en te wederleggen. Vgl. F. C. Magou, *Handbuch der Patrologie und der kirchlichen Litteraturgeschichte*. Regensburg, 1864. S. 576.

dat het laatste vervaardigd werd na Eusebius en voor Epiphanius.

Het eerste bewijs trekt Lipsius ¹⁾ uit de tijdsopgave aan het hoofd van het boek, waar de sterfdag des Heeren wordt opgegeven, als „de achtste dag voor de Kalenden van April, dat is de 25ste Maart, in het 15de regeeringsjaar van Tiberius Caesar, den koning der Romeinen, en in het 19de van Herodes, den koning van Galilaea, onder het consulaat van Rufus en Rubellio, in het 4de jaar der 202de Olympiade, toen Joseph Kajaphas Joodsch hoogepriester was”, waarop slechts twee beteekenende varianten voorkomen, waarvan de eene het 18de jaar van Tiberius (Cod. D. E.) en de andere het 19de (Copt., voor nono schijnt decimo uitgevallen te zijn) leest.

Onder deze data zijn er, die op den tijd na Eusebius wijzen, en wel het 4de jaar der 202de Olympiade en het 19de jaar van Herodes. Eerst deze schrijver toch stelt de door Phlegon vermelde zonsverduistering, die in het 4de jaar der 202de Olympiade plaats had, gelijk aan die, welke bij den dood des Heeren werd waargenomen ²⁾, en ook voor het 19de jaar van Herodes moet bij hem de oorsprong worden gezocht, daar hij diens regeeringsjaren begint te tellen van af Archelaüs' afzetting. (Het eerste jaar viel in 14 naar Eusebius berekening). Iets anders is het echter met de overige tijdsopgaven. Het 19de jaar van Herodes stemt al dadelijk niet met het 15de jaar van Tiberius overeen, wel echter gaat met het laatste het consulaat van Rufus en Rubellio samen. Het 15de jaar van Tiberius (Augustus 28 — 29 v. C.), was het van ouds aangenomen

¹⁾ a. a. O. S. 21 ff.

²⁾ Zie over het aanhalen van Phlegons bericht bij Origenes en Julius Africanus: Lipsius a. a. O. S. 23 ff.

sterfjaar des Heeren ¹⁾. Men grondde dit op Luc. III: 1, in verband met Luc. IV: 19, m. a. w. men nam aan, dat Jezus slechts één jaar had geleerd, en dus in hetzelfde jaar van Tiberius, waarin hij was opgetreden, ook gestorven was ²⁾. Bij Eusebius komt het eerst het 19de jaar van Tiberius als zoodanig voor (Olymp 203. 1, terwijl hij in zijn *Armenisch Chronicon* 202. 4 heeft, daar hij ruim 3 jaren voor 's Heeren openlijke werkzaamheid stelt; deze opgave wordt met eene kleine wijziging door Hieronymus overgenomen, die voor *19' 17'* las, evenals Cedrenus; en door Epiphanius wordt eveneens de dood van Jezus in diens drie en dertigste jaar gesteld, hoewel deze als consuls in dat jaar Vinicius en Cassius Longinus noemt ³⁾. Wat de vermelding van den VIII Kal. April. betreft, wij vinden die bij vele schrijvers der 3de eeuw en later, terwijl door anderen de dood van Jezus op den X, XII, XIII Kal. April of wel op nog andere data wordt gesteld ⁴⁾. Dat de schrijver Kajaphas Joseph-Kajaphas noemt, meent Lipsius ook uit het gebruik van Eusebius (*Hist. Eccl.* I. 10) te moeten verklaren, terwijl hij het ontstaan van het toevoegsel *ἡγίς ἐστὶν εἰς αὐτὴν πέμνη Μαρτίου* en van de uit-

¹⁾ Clemens Alexandrinus, *Stromata* I. p. 147. Tert. *adv. Jud.* 8. „Passio perfecta est sub Tiberio Caesare, consulibus Rubellio Gemino et Rufio Gemino mense Martio, temporibus Paschae, die VIII Calendarum Aprilium. Lact. *Instit.* IV. 10., „ejus (Tiberii Caesaris) anno quintodecimo, id est duobus Geminis consulibus ante diem decimum Kalendarum Aprilium Judaei Christum cruci affixerant” e. a.

²⁾ Thilo *Cod. Apocr.* I. p. 494. Lipsius a. a. O. S. 22. Anderen als Julius Africanus (bij Syncellus Ed. Bonn. p. 612) namen het 16de jaar van Tiberius aan, daar zij er het jaar van 's Heeren prediking bijtelden.

³⁾ *Haeresis Alogorum* LI. 23.

⁴⁾ o. a. door Lact. *Instit.* IV. 10. Andere afschriften der *Acta Pilati* bij Epiphanius t. a. p. Epiphanius zelf t. a. p.

drukking *Τιβεριίου Καίσαρος βασιλέως Ῥωμαίων* eerst mogelijk acht omstreeks het midden der 4de eeuw.

Wij hebben dus in de tijdsopgave twee bestanddeelen; aan de eene zijde staat het 15de jaar van Tiberius en het consulaat van Rufus en Rubellio, terwijl aan de andere zijde het 19de jaar van Herodes en het 4de der 202de Olympiade genoemd wordt; het hooge priesterschap van Kajaphas komt met beiden overeen.

Hoe nu het bestaan dier voor- en na-Eusebiaansche opgaven naast elkander, te verklaren? Lipsius wil niets weten van eene interpolatie van een oorspronkelijken tekst, die aldus zou hebben geluid: »in het 15de jaar van Tiberius Caesar, op den 8sten dag voor de Kalenden van April, onder het consulaat van Rufus en Rubellio.» Hij acht het veel waarschijnlijker, dat een der varianten, hetzij die van Cod. D, hetzij die van Cod. E, voor de oorspronkelijk ware lezing moet worden gehouden; en wat het consulaat van Rufus en Rubellio aangaat, hij beroept zich op Epiphanius ¹⁾, die ook blijkbaar onjuist hun consulaat van dat der Gemini onderscheidt.

Maar, vragen wij, is het waarschijnlijk, dat eene met de overigen overeenkomende tijdsopgave werd veranderd in eene, die daarmede niet overeen kwam? Veeleer toch laat zich het omgekeerde vermoeden; en is het zoo zeker, dat Epiphanius ons geschrift heeft gekend, en daaruit zijn bericht putte? Het éenige argument, dat daarvoor wordt bijgebracht, is de hierboven genoemde plaats.

Het komt ons voor, dat de schrijver, die na Eusebius zijn boek vervaardigde, in eene zijner bronnen, en wel in het geschrift, dat vroeger onder den naam van *Acta Pilati*

¹⁾ *Haeretic* II. 23.

in omloop was, de eerste tijdsopgave heeft gevonden, en daarna, zonder na te rekenen, of deze wel daarmede sloot, de andere, hem door Eusebius bekende, er heeft naast geplaatst; dat echter een latere overschrijver de disharmonie, die er tusschen het 15de jaar van Tiberius en het 19de van Herodes bestond, heeft bemerkt, of wel heeft bevonden, dat die niet overeenkwam met de opgave van Eusebius, waar deze het 19de jaar van Tiberius noemt, en den tekst dientengevolge heeft veranderd. Dat het consulaat van Rufus en Rubellio bleef staan, behoeft geene verwondering te baren. Eusebius geeft in zijn bericht geene consuls op, en hoe men ten aanzien van die consul-lijsten niet juist op de hoogte was, daarvoor levert de ook door Lipsius aangehaalde plaats uit Epiphanius het bewijs.

Voor een verschil van tijd in de vervaardiging van het geschrift-zelf en van den proloog laat zich dus o. i. uit den aanhef van de *Hypomnemata* niets opmaken; alleen blijkt daaruit, dat het boek na Eusebius moet geschreven zijn, en dus ook daardoor Tischendorf's meening niet wordt bevestigd.

Voor de na-Eusebiaansche vervaardiging pleit ook, dat C. VII. de *αιμοροοοῦσα* Veronica genoemd wordt. Wel laat Tischendorf den naam in Rec. A weg, maar door Scholten ¹⁾ en Lipsius ²⁾ is op voldoende gronden aangetoond, dat dit ten onrechte door hem is gedaan.

Wanneer wij den gang der legende van Veronica nagaan, is het duidelijk, dat hare vermelding in den tekst der *Hypomnemata* eerst van den tijd na Eusebius kan dagteekenen. In de oorspronkelijk Joodsch-Christelijke legende wordt aan de dochter der Syrophoenicische vrouw (Matth.

¹⁾ a. w. blz. 183.

²⁾ a. a. O. S. 34.

XV: 22) de naam *Βεργίση* gegeven ¹⁾), maar nog geenszins aan de bloedvloeiende vrouw (Matth. IX: 20). Pseudo-Ambrosius ²⁾) houdt de laatste voor Martha, de zuster van Lazarus. Eusebius kent haar naam nog niet, maar spreekt van eene vrouw uit Paneas, zonder haar naam te noemen, als hij in zijne *Historia Ecclesiastica* ³⁾) eene beelden-groep beschrijft, welke een in een wijden mantel gewikkelden man voorstelde, die naar eene voor hem nederknielende en hem om hulp vragende vrouw helpend de hand uitstrekke ⁴⁾). Het eerst komt in de *Hypomnemata* de naam van Veronica voor, als toegekend aan de vrouw uit Matth IX: 20. Maar hoe kwam de schrijver er toe om haar onder dezen naam te laten optreden? Wij vinden daarvan den sleutel in eene opvatting der Gnostieken, waarop door Réville de aandaacht is gevestigd ⁵⁾). De Valentinianen en Ophiten toch vonden, naar hunne allegorische verklaring, in de bloedvloeiende vrouw hun aeon *Ἡγούνησις* afgebeeld, en van hen ging waarschijnlijk de naam Veronica in het Apocryphe geschrift over ⁶⁾); voor dat dit echter geschieden kon, moest er een

¹⁾ Clem. *Homil.* III. 73, IV. 1, 4, 6.

²⁾ Sermo XLVI. in Appenl. Opp. ed. Bened. 454.

³⁾ VII. 18.

⁴⁾ Dit beeld werd volgens sommigen door Maximinus, volgens anderen door Julianus weggenomen en gebroken, maar door de geloovigen weder gerestaureerd en in de kerk te Paneas gesteld.

⁵⁾ *Le Lien* 1863 n°. 28. *La Véronique une sainte Gnostique.*

⁶⁾ Bij Malalas komt een brief voor van Bernice aan Herodes Antipas, waardoor zij deze om zijne toestemming tot het oprichten van het gedenkteeken vraagt. De legende van den doek, waarop de Heer zijn gelaat zou hebben afgedrukt, is van lateren tijd, ofschoon ook daarin nog eene aansluiting aan de oude sage van de dochter der Syrophenicische vrouw is op te merken. Volgens het door Thilo a. w. p. CXXXVIII gegeven fragment uit den codex van Halle, woonde ook zij te Tyrus. De legende van den doek schijnt ontstaan te zijn uit eene verbinding met de Edesense van Abgarus. Cf Lipsius a. a. O. S. 36.

zekere tijd verloopcn, en daar, zoo als wij gezegd hebben, Eusebius den naam nog niet kent, is het duidelijk, dat Tischendorf's meening ook door C. VII van het *Evangelie van Nicodemus* wordt wederlegd.

Maar daar is meer. Dat de andere namen aan verschillende personen gegeven, zooals aan de vrouw van Pilatus ¹⁾, aan den soldaat, die de zijde van Jezus doorstak ²⁾, en aan de twee met Jezus gekruisigde misdadigers ³⁾, op een lateren tijd wijzen, beweert Lipsius, zonder daarvoor echter grondige bewijzen bij te brengen. Evenzeer is het de vraag, of het door Scholten aangevoerde ⁴⁾ omtrent de beschuldiging van Jezus' onwettige geboorte als bewijs voor de latere vervaardiging mag gelden. Al komt ook deze beschuldiging het eerst bij Celsus voor, het zou altijd nog de vraag blijven, of zij niet vroeger is bekend geweest, te meer daar zij bij dezen schrijver reeds met den naam van Panthera verbonden is, iets waarvan de Joden, die den Heer volgens de *Hypomnemata* aanklagen, niet spreken.

¹⁾ De naam van Proela is echter misschien later ingevoegd. In slechts, één codex van Rec. A. komt hij voor, en ook in verschillende codices der Latijnsehe vertaling ontbreekt hij. Bij Rec. B. komt hij in alle HSS. voor.

²⁾ De naam van Longinus, die hier aan een soldaat wordt gegeven komt in andere legenden voor, als die van den hoofdman uit Matth. XXVII: 54, die volgens Gregorius van Nyssa (hoewel deze den naam Longinus niet noemt) bisschop van Cappadocië geweest is. Zie verder *Acta SS.* 15 Maart II. p. 383 sqq. Thilo *Cod. Apoc.* I. p. 586 sq. en Lipsius a. a. O. S. 38. Ook een blinde Jood, die den Heer den lanssteek zou hebben toegebracht, en door het spatten van Jezus' bloed op zijne oogen het gezicht had teruggekregen, wordt Longinus genoemd. Zie o. a. Collin de Planey a. w. p. 287.

³⁾ Zie over de verschillende namen, aan de roovers gegeven (hier Dysmas en Gestas, *Evang. Inf. Arab.*: Titus en Dumachus; bij *Beda*: Matha en Joca; bij *Xaverius*: Zustin en Visimus enz.): Hofmann a. a. O. S. 178. Thilo a. w. p. 580 sq.

⁴⁾ a. w. blz. 182.

Van anderen aard is echter het feit, dat verschillende woorden en uitdrukkingen gebruikt worden, die eerst van lateren tijd dan dien vóór Justinus dagteekenen, en waarop door Scholten en Lipsius beiden gewezen is.

Wat die in den proloog aangaat, als *προτίκτωρ ἀπὸ ἐπάρχων* (de titel van het hoofd der keizerlijke lijfwacht sedert Constantijn) en het rekenen bij *Iudictiones*, wat ook eerst van dezen keizer dagteekent, men kon dit niet anders verwachten van den schrijver, die (naar zijn eigen getuigenis) onder de regeering van Theodosius II en Valentinianus III schreef.

In het geschrift-zelf echter vinden wij ze ook van den zelfden aard. *Τὸ σὸν μέγεθος*, noemen de Joden Pilatus in C. II. Eerst sedert Constantijns regeering begon men met zoo wijsche titels de mannen der regeering en der kerk aan te spreken, en onder Theodosius den Groote heette een praefectus praetorio of urbi: *illustris et magnifica auctoritas tua, celsitudo tua, excellentia tua, gravitas tua* of *magnitudo tua*, ¹⁾ waarvan de laatste titel juist met dien in de *Hypomnemata* overeenkomt. Werd hij misschien door den schrijver van den praefectus op Pilatus overgebracht, en is daarin ook een bewijs te zien voor de vervaardiging in het begin der 5de eeuw?

Het gebruik der woorden *καθ' ἀπλωμα* en *φρακῶλιον*, de mantel en het hoofddeksel van den cursor, die Jezus binnenbracht, wijzen eveneens op een lateren tijd, zoo ook de naam *κούρσορ* zelf.

Zoo is ons dan gebleken, dat de meening van Tischendorf en die van Nicolas ²⁾, als zouden de *Hypomne-*

¹⁾ Cf. Brissonius, *De Formulis* uit den Cod. Theod. p. 298 bij Scholten a. w. blz. 186.

²⁾ Les Actes de Pilate remontent fort haut, pour le moins au milieu du second siècle a. w. p. 368.

mata van het begin of de helft der 2de eeuw dagteekenen, onhoudbaar zijn. Ook die van Scholten, volgens welke zij onder Theodosius I zouden zijn vervaardigd, schijnt door de berekening van Gutschmid voldoende weêrlogd te wezen; zoo blijft ons nog over iets omtrent het gevoelen van Lipsius te zeggen, die, als den vermoedelijken tijd van het ontstaan, de regeering van Juliaan noemt.

Zooals wij vroeger hebben gezegd, maakt hij onderscheid tusschen den proloog en het geschrift-zelf, wat den tijd der vervaardiging betreft. Hij meent dat dezelfde, die den proloog schreef, reeds vroeger bestaande Acten eenigszins heeft omgewerkt, en daaraan den *Descensus* heeft toegevoegd. Ons komen de gronden, waarop deze bewering steunt, vrij zwak voor, en reeds daardoor weêrlegd, dat vele Codices wel den proloog en niet den *Descensus* bezitten ¹⁾; van de Grieksche HSS heeft slechts Cod. C, den proloog, maar deze mist den *Descensus*.

De stelling, dat het geschrift nog vóór Epiphanius moet gemaakt zijn, omdat een daar voorkomend citaat uit *Acta Pilati* ook in de *Hypomnemata* te vinden is, hebben wij ook reeds als gansch niet zeker afgewezen.

Wij hebben geen enkel bewijs ontdekt, dat de proloog van een anderen tijd moet zijn, dan het geschrift-zelf; en wij meenen, dat het vermoeden niet geheel ongegrond is, dat onder Theodosius II en Valentinianus III de *Hypomnemata* werden saamgesteld, terwijl onder de bronnen, die de schrijver raadpleegde, ook de van ouds bekende en door Epiphanius in afschrift aanschouwde Acta behoorden.

Welk het doel van dit geschrift mag geweest zijn, daarover zijn de denkbeelden verschillend. Tischendorf ²⁾

¹⁾ Zie Tischendorf *Evang. Apocr.* p. LXI. sq.

²⁾ Tischendorf *Evang. Apocr.* p. LXV.

meent, dat het door een Christen uit de Joden is geschreven om door het gezag der Joden van Jezus' tijd, die hunne vijandschap hadden laten varen en tot geloof waren gedrongen, ook zijne volksgenooten voor Christus te winnen. Nicolas ¹⁾, die ontkent, dat een Christen uit de Joden de auteur kan zijn, ziet er eene opsiering der Evangelische berichten in zonder bepaalde bedoeling. Lipsius ²⁾ eindelijk beschouwt ze als bewerkt om te dienen als tegengif tegen de valsche acten, die op last van Maximinus werden verspreid en op de scholen gelezen, en welke men daardoor hoopte te verdringen.

Uit den aard van het geschrift komt ons de meening van Nicolas het aannemelijkst voor. Op geen enkel punt in de *Hypomnemata* blijkt het, dat zij tot een polemisch doel zijn geschreven, en de bekeering van die Joden welke Jezus' tijdgenooten waren, is eene zoo colossale verdraaiing der Evangelische geschiedenis, dat des schrijvers doel wel niet zal geweest zijn om de Joden van zijn tijd daardoor voor het Evangelie te winnen.

Wij hebben dus, naar onze meening, in de tot ons gekomen *Hypomnemata* te zien: een werk, waartoe de vroeger door verschillende kerkelijke schrijvers aangehaalde *Acta Pilati* onder anderen tot bron hebben gediend, in de eerste helft der 5de eeuw geschreven, noch met een polemisch, noch met een halieutisch doel, maar enkel om het hier en daar minder uitgebreid en niet alle bijzonderheden verhalende Evangelische bericht aan te vullen; de oude Acten zijn echter, als zelfstandig werk, verdwenen, evenals de Heidensche.

¹⁾ Nicolas a. w. p. 374. „Son ambition n'allait pas plus loin que d'embellir le récit qu'en avaient fait les Évangiles canoniques, des traits nouveaux qu'y avait ajoutés la légende.”

²⁾ Lipsius a. a. O. S. 28. „Ihre Tendenz ist die, die heidnischen Pilatus-Acten zu verdrängen.”

HOOFDSTUK IV.

DE PILATUS-LITERATUUR.

Wij moeten hier herhalen, wat wij in onze Inleiding gezegd hebben, dat het ons vaak onmogelijk was om boeken, wier titels wij kenden, te zien. Welke door ons zijn gebruikt bij de bewerking van ons geschrift, kan uit de noten aan den voet der bladzijden blijken.

Van eene klassificering der bronnen als primaire en secundaire, kan uit den aard der zaak hier geen sprake zijn. Wij achtten het daarom het geschiktst, ze zooveel mogelijk naar den gang van ons proefschrift te laten volgen. De werken, die wij niet hebben gezien, zullen wij, voor zoo ver de titels het aangeven, brengen onder de rubrieken, waartoe zij behooren, en de overigen stellen op de plaats, die hun het meest waarschijnlijk toekomt; terwijl wij die, waarin bijdragen geleverd worden van verschillenden aard, plaatsen zullen onder de rubriek, waarvoor zij het belangrijkst zijn.

Nauwelijks behoeven wij te zeggen, dat verscheidene Encyclopaediën, voornamelijk :

A. L. C. COQUEREL, Biographie Sacrée. Amsterdam, 1825/6.

Dr. G. B. WINER, Biblisches Realwörterbuch. Leipzig, 1847.

Dr. HERZOG, Real-Encyclopädie u. s. w.,

benevens :

A. H. NIEMEIJER, Bijbelsche karakterkunde, vertaald door A. G. Romswinkel. Leyden, 1831.

en verschillende „Levens van Jezus,” als van Dr. K. HASE,

Dr. J. J. VAN OOSTERZEE, Dr. L. S. P. MEIJBOOM e. a. alsook onderscheidene Commentaren, als :

Dr. W. M. L. DE WETTE, op de Evangelien.

Dr. H. A. W. MEIJER, op de Evangelien.

Dr. J. J. VAN OOSTERZEE, op Lucas (in LANGE's Bibelwerk).

Dr. F. LÜCKE, op het Evangelie van Johannes.

en anderen door ons zijn geraadpleegd.

I. *Het Leven van Pilatus naar de historische bronnen.*

Behalve hetgeen ons omtrent den landvoogd in de Evangelien wordt vermeld: Lucas XIII: 1; Matthaeus XXVII: 2, 11—26, 58, 65; Marcus XV: 1—15, 43—45; Lucas XXIII: 1—7, 11—25, 52; Johannes XVIII: 28—XIX: 16, 21, 22, 38:

FLAVIUS JOSEPHUS, Ed. Havercamp. 1726. Antiquitatum Judaicarum, L. XVIII. C. 2. 2; C. 3. 1, 2; C. 4.

De bello Judaico. L. II. C. 9. 2, 3 en 4.

PHILO JUDAEUS, de Legatione ad Cajum. (Opera omnia. Frankf. 1691. p. 992).

J. HERMANSSON, de Pontio Pilato. Upsala, 1624.

BUDDEUS, de Pontio Pilato, Evang. veritatis teste. Jena, 1717.

- F. A. BÜRGER, de Pontio Pilato. Misen, 1782.
 J. C. S. GERMAR, Pr. docetur ad loca e Josepho et Philone
 collecta P. Pilati facinora etc. Thorun., 1785.
 M. A. T. HOFKUNTZ, de ἀνδροποδοῦσία Pilati. Lips., 1721.

Ook in IKEN, Novus thesaurus. Ed. 1732. p. 443 sqq.

Dit geschrift handelt over het feit, Luc. XIII: 1
 vermeld. Eerst worden de verschillende meeningen
 daaromtrent opgegeven, en daarna het gevoelen van
 den schrijver-zelven. Welk dit is, hebben wij reeds
 gezegd (blz. 17). Ook hebben wij reeds er op ge-
 wezen, hoe donker zijne beschouwing over Pilatus ge-
 kleurd is (blz. 17 en 44), en hoe weinig het hem gelukt
 is, iets met zekerheid over de gebeurtenis te bepalen.

GUSTAVUS GEORGIUS ZELTNERUS, de Horologio Pilati, von
 Pilati Hof-Uhr. -- Dissertatio στοχαστική. Altorphii
 Noric., typis Jod. Guil Kohlesii, 1720. 16 blz. 4°.

Ofschoon dit geschrift niet dadelijk tot de Pilatus-
 literatuur behoort, meenden wij het toch te moeten
 opnemen om den titel, dien het draagt. Het bevat
 eene proeve tot harmonistiek tusschen Marc. XV:
 25 en Joh. XIX: 14. Verschillende wegen, door
 anderen daartoe ingeslagen, worden door den schrijver
 vermeld. Hij-zelf verklaart het verschil tusschen de
 Evangelisten uit het verschil in tijdrekening tusschen
 Romeinen en Joden.

J. F. POLACK, de Praetorio Pilati. Frankf., 1756.

CHRISTIANUS THOMASIVS, de injusto Pontii Pilati judicio,
 ad illustrandum Matth. XXVII: 2 sqq.; Marc. XV: 1
 sqq.; Luc. XXIII: 1 sqq.; Joh. XVIII: 29 sqq.
 Lipsiae, 1675.

Ook in IKEN, Novus thesaurus. II. p. 343 sqq.

Thomasius heeft deze Verhandeling geschreven te-
 gen Steller's verdediging van Pilatus. Hij weêrlegt

eerst het bericht van Tert., dat Pilatus procurator van Syrië zou geweest zijn. Hij was procurator, geen praeses, van Judaea. Ook, zegt hij, is het gevoelen van Cujacius, dat hij tot de *equites* zou behoord hebben, voor onzeker te houden, daar de procuratuur niet alleen door *equites*, maar ook door *liberti* kon worden waargenomen. Om het karakter van den landvoogd te leeren kennen, verwijst hij naar Philo. Na deze inleiding gaat hij tot de behandeling van het proces over, die hij in 2 deelen — een *pars historica* en een *pars juridica* — splitst. In het eerste geeft hij eene beschrijving van het rechtsgeding naar de Evangelien, in het tweede wijst hij op de onrechtvaardigheden, die in de cognitie en in de dijudicatie der zaak voorkomen, waarvan wij reeds ter geschikter plaatse hebben melding gemaakt. Hij meent uit het bericht, dat Romeinsche soldaten de straf volvoerden, en uit het opschrift aan het kruis te moeten opmaken, dat door den landvoogd een vormelijk vonnis is geveld.

Hoewel hij zeker niet zacht oordeelt over Pilatus, is de verhandeling in vrij gematigden geest geschreven.

J. M. MÜLLER, de enixissimo Pilati Christum servandi studio. Hamb., 1751.

G. REISIGER, De jurisdictione Pilati. Hard., 1759.

LUD. MONTALTUS, Tractatus reprobationis sententiae Pilati.

Aan het einde staat: Impressum Parisiis per Johannem Trepperel commorantem supra pontem nostrae Dominae ad intersignium Divi Laurentii anno salutis MCCCC.XCVIII, die vero XV mensis Novembris. 58 pag.

WILELMUS GOESIUS, Pilatus Judex. Hagae Comit. Johannes

Tongerloo. 1681. (Het door ons gebruikte exemplaar toebehoorende aan de Doopsgezinde bibliotheek, heeft ook een titelblad van 1677, en tweemaal dezelfde voorrede), met

Theologi in Pilatum Judicem stricturae cum Wilelmi Goesii animadversionibus, (in het exemplaar der Doopsgezinde bibliotheek is als naam van dien theoloog er bij geschreven Fr. Burman)

Na eerst over de houding van den Joodschen raad ten opzichte van den Heer te hebben gesproken, gaat Goesius over tot de behandeling van het rechtsgeding voor Pilatus. Hij doet dat, telkens de Romeinsche wetten vergelijkende, om aldus na te gaan, in hoeverre de landvoogd daaraan getrouw gebleven, in hoeverre hij daarvan afgeweken is, waardoor hij tot het resultaat komt, dat Pilatus zich aan vele onjuistheden in den vorm heeft schuldig gemaakt. Gelijk wij reeds hebben opgemerkt, is het echter onmogelijk om nauwkeurig te bepalen, hoe de gewone gang der rechtspleging, vooral die in de provinciën, was; en leidt dus een onderzoek, als Goesius ingesteld heeft, niet tot vaste resultaten.

Behalve nit een juridisch, beschouwt de schrijver het rechtsgeding ook uit een theologisch oogpunt. Vooral wijst hij op de profetiën, die door het lijden des Heeren vervuld zijn geworden. Het doel van zijn schrijven geeft hij in de voorrede aldus: „si dixero ea mente me ad describendum hoc Pilati iudicium accessisse, ut memet exercerem et si quid utilitatis inde redundaret, id mihi liberisque meis privatim proficeret, omnem instituti mei rationem sic explicavero abunde.”

De Animadversiones op de Stricturae bevatten

meestal eene toelichting op het in het werk geschrevene.

Dr. P. J. J. MOUNIER, Specimen academicum de Pontii Pilati in causa Servatoris agendi ratione. Lugd. Bat., H. W. Hazenberg Jr. 1825.

Het is den schrijver dezer dissertatie te doen om over Pilatus een juist oordeel te vellen dan tot nog toe geschied was, waartoe hij een onderzoek instelt naar Pilatus' ambt en rechtsmacht, zoowel als naar den toestand des lands waarover en den tijd, waarin hij regeerde, om daardoor licht te verspreiden over de handelwijze van Pilatus jegens Jezus, en tevens den laatsten tijd van 's Heeren leven duidelijker en begrijpelijker te maken. In de „Pars prior, praeparatio ad Pilati agendi rationem in causa Servatoris explicandam,” welk deel 38 blz. beslaat, behandelt hij Pilatus' ambt — eene § waaraan blijkbaar veel zorg en moeite is besteed — en diens uit Josephus, Philo en Luc. XIII ons bekende daden, waaruit hij het karakter van den landvoogd opmaakt, evenwel, gelijk wij reeds gezegd hebben, naar onze meening wel wat al te gunstig. — Pars altera, waarin de rechtzaak behandeld wordt, en dat verre weg het grootste gedeelte van het werk uitmaakt (het loopt van pag. 45—133), bevat, na eenige algemeene opmerkingen en eene opgave van de volgorde der bijzonderheden, in 2 Hoofdstukken, waarvan het eerste handelt over hetgeen vóór de geseling, het tweede over wat daarna geschied is, eene uitgebreide beschouwing over Pilatus' handelwijze in het rechtsgeding. In een epiloog tracht Mounier aan te toonen, dat de juistheid zijner vroeger gegeven beschouwing over 's landvoogds

den karakter door die handelwijze wordt bevestigd. Zeven „Annotations” zijn aan dit werk door den schrijver toegevoegd. (I. De jure gladii Judaeis tempore Servatoris ablato. II. De auctoritate summi Synedrii. III. De Pilati Actis et Epistolis ad Tiberium et de Evangelio Nicodemi. IV. De crinine laesae Majestatis Tiberii imprimis aetate. V. De assessoribus a Pilato in Judicio adhibitis. VI. De vocis ἀληθεία (Joan. XVIII: 33—38^a) significatione. VII. Ad ea, quae refert Joannes Cap. XIX: 13—16.), waardoor de belangrijkheid van het werk niet weinig vermeerderd is.

M. DUPIN, Jésus devant Caïphe et Pilate ou procès de Jésus-Christ. Paris, F. H. Barba (Op den titel staat de naam van Henri Aniéré, als uitgever). Août 1864. De eerste uitgave is van 1828 en er bestaan Spaansche en Engelsche vertalingen.

Dit werk is gericht tegen het hoofdstuk: „Jugement et condamnation de Jésus” in Salvador’s *Institutions de Moïse*. De schrijver komt op tegen de bewering van Salvador, dat het Sanhedrin, oordeelende, dat Jezus den naam van God had ontheiligd door dien zich-zelfen aan te matigen, juist had toegepast de wet op de blasphemie, zoowel als wet 5, Hoofdst. XIII v. Deuteronomium en art. 20 van Hoofdst. XVIII. Verre van rechtvaardig te zijn, was, zegt Dupin, de geheele rechtzaak „marquée, dans toutes ses phases, des souillures de la violence et de la perfidie” (p. 29). Dat de gevangenneming en veroordeeling des Heeren toe te schrijven zijn aan den haat der Phariseën en Schriftgeleerden, en daarbij volstrekt niet wettelijk of rechtvaardig gehandeld is, bewijst hij 1e uit de zending van „agents provoca-

teurs," Luc. XX: 20; 2^e uit het omkooopen van Judas en diens verraad; 3^e uit de wijze der gevangenneming; 4^e uit verschillende feilen tegen den vorm in de rechtzaak-zelve, zoowel voor Kajaphas, als Pilatus. Het voornaamste, door hem over het verhoor bij den landvoogd geschreven, hebben wij reeds in ons eerste Hoofdstuk vermeld.

Dupin bestrijdt zijn tegenstander met gematigdheid, terwijl hij aan diens geleerdheid recht laat wedervaren (p. 23); uit zijn werk spreekt een goeddelijk religieuse geest.

Mr. J. VAN DER SCHAAFF, Proeve van een juridisch theologisch onderzoek, naar de veroordeeling van Jezus Christus, zoo voor den Joodschen raad als later voor den Romeinschen landvoogd Pontius Pilatus. Amsterdam, Gebroeders Diederichs. 1849.

Met „Aanhangsel” ter verdediging zijner „proeve” tegen eenige recensenten. Amst. 1850.

De schrijver heeft, even als Dupin, dit werk vooral ondernomen om aan te toonen, dat het gevoelen van Salvador was „zeer gezocht, partijdig en ongegrond.” Hij wilde het voetspoor volgen van Dr. Roemer, die in 1820 eene Proeve eener rechtsgeleerde verdediging van de onschuld onzes Heeren en Zaligmakers Jezus Christus had uitgegeven, maar in zijn boek „meer den rechtskundigen vorm en kleur doen uitkomen met minder omslag of aanhaling van Romeinsche wetten” (blz. 5). Na in § 1 der tweede Afdeeling het oog te hebben geslagen op den toestand van Judaca ten tijde van Jezus, en in § 2 over Pilatus en zijn ambt te hebben gesproken, gaat hij in § 3 tot de behandeling der rechtzaak voor den Romeinschen landvoogd over, waarmede hij tot

en met § 13 voortgaat. Het meest merkwaardige is reeds door ons, waar het noodig was, medegedeeld.

De 82jarige schrijver heeft zijn betoog niet in een droog-juridischen vorm gegoten. Het is niet alleen een juridisch, het is ook een theologisch onderzoek, en op menige bladzijde hoort men den geloovigen Christen spreken.

J. STELLERUS, *Defensum Pontium Pilatum exponit*. Lipsiae, 1675.

Dit werk, dat door Maphanasus in zijne *Confutatio* van Stellers geschrift eene „dissertatio perquam scandalosa” genoemd werd, is, gelijk de titel reeds aanwijst, geschreven om Pilatus van alle schuld aan den dood des Heeren vrij te pleiten. Na 3 pagina's *Praeliminaria*, waarin hij opkomt tegen de legende, dat Pilatus zijn broeder en den Franschen prins gedood zou hebben, daar de Romeinen door zulke misdadigers geene waardigheid lieten bekleeden, en spreekt over de afkomst en het ambt van den landvoogd, tracht hij in 3 Hoofdstukken, van welke ieder voorzien is van een zeer uitgebreiden *Conspectus*, Pilatus te verdedigen. In het eerste, waar hij over de „*αὐτονομία* Judaeorum” spreekt, en daarbij in wijdloopige vergelijkingen met het Saksische recht treedt, toont hij aan, dat door Pilatus geen vonnis is geveld, maar dat dit door het Sanhedrin geschied was; dit toch bezat naar Steller's meening het recht en den plicht om een onderzoek in te stellen, terwijl alleen de executie door den landvoogd geschieden mocht. In Hoofdstuk II handelt hij over de gewoonte der Joden om op het feest een gevangene gratie te verleenen, en beweert, dat de keuze te geven tusschen Jezus en Barabbas het éénige was, wat Pilatus voor de bevrijding van den Heer doen

kon, hoewel hij in zijne hoop werd teleurgesteld. Zoo komt hij eindelijk tot zijn 3e Hoofdstuk, waarin hij beweert, dat Pilatus niets meer gedaan heeft dan eenvoudig het door de Joden geslagen vonnis uit te voeren. Tot welke gewrongen verklaringen hij dikwijls de toevlucht moet nemen is ons reeds gebleken op blz 28²). Aan het einde zegt hij, dat er eigenlijk nog een caput zou moeten worden bijgevoegd, „over den wil van God”, maar zegt hij „ne falcem in alienam messem misisse videamur, filum abrumpimus laudes Jesu solventes.”

Men moet zich verbazen over de moeite door den schrijver besteed aan zulk een hopeloos pogen.

WALCH, Dissertatio de quaestione Pilati quid est veritas. (in Obs. I. 42 sqq.)

KARL GEORG SCHUSTER, Pilatus. (zur erläuterung des N. T. Joh. XVIII: 28 — XIX: 22) in Eichhorn's Allgemeine Bibliothek der biblischen Literatur. Leipzig, 1801. Band X. Stück 5, S. 823—845.

Wanneer men eene der ongunstigste beschouwingen over Pilatus wenscht te lezen, dan neme men deze verhandeling van Schuster ter hand. Wij hebben zijn resultaat reeds blz. 43¹) medegedeeld.

In zijne exegese wijkt hij hier en daar zeer van de gewone opvatting af. Hij begint b. v. met te beweren, dat Johannes midden in het rechtsgeding zijn verhaal aanvangt. Volgens hem zou het eerste *summarische* verhoor reeds hebben plaats gehad, en hij verklaart XVIII: 29 aldus: „Was habt ihr doch für eine (nichtswürdige) Klage gegen diesen Menschen!” Het *ὃν λέγετε* vs. 37 vat hij niet als bevestigend antwoord op, maar op deze wijze: gij kunt nog er van spreken, dat ik koning zou willen

zijn? Neen, dat ben ik niet. Veeleer ben ik daartoe in de waereld gekomen, opdat ik een leeraar der waarheid zijn zou. Onder de macht van boven gegeven (XIX: 11) verstaat Schuster de macht aan den landvoogd door den Romeinschen Senaat opgedragen.

Het geheele stuk draagt het kenmerk van eene poging te zijn om iets anders, iets nieuws te geven, iets waartegen zich niet zelden de duidelijke zin der woorden verzet.

J. C. LAVATER, Pontius Pilatus, of de bijbel in 't klein en de mensch in 't groot. Uit het Hoogduitsch. Hoorn, J. Breebaart 1804. 2 Dll.

Zoo staat te lezen op het titelblad van een der zonderlingste boeken, waarmede wij kennis maakten. Zonderling is het werk in de hoogste mate, want de hierboven opgegeven titel is eigenlijk nog de ware niet. Deze is te vinden op blz. 16 na opdracht en voorrede en het oordeel des schrijvers over deze beiden, die 15 bladzijden beslaan. Hij luidt aldus:

Pontius Pilatus

of

De mensch in allerlei gedaanten

of

Verhevenheid en laagheid der menschheid

of

De bijbel in het klein, en de mensch in het groot

of

een algemeen — ecce homo!

of

alles in eens.

Maar hoe vreemd dit geschrift van Lavater ook moge zijn ingericht, onbillijk is het oordeel van den

recensent in de algemeene Duitsche bibliotheek, wien „het leed doet, dat de Heer Lavater zich van zulk eene ongunstige zijde vertoond heeft, en die wenscht dat hij zich door het voortzetten van deze ellendige schrijverij (de recensie verscheen na de uitgave van het 1ste Deel), of door andere geschriften van soortgelijken aard, niet geheel en al van de achting van het verstandig gedeelte der lezende waereld zal be-rooven.” Neen, daar is werkelijk ook in dit boek van Lavater, zooals men het van hem verwachten kan, menige paerel te vinden; wij wijzen b. v. op het 3de boek van het 1ste Deel, dat handelt over de vraag „zijt gij de koning der Joden?” het 2de Deel 1ste Boek 7de Hoofdst. over „zoo zijt gij dan een koning?” het 2de Deel 2de Boek over „wat is waarheid?” Maar al dat waarlijk, soms dichterlijk schoone is gemengd met aardigheden, die, hoe goed zij ook bedoeld zijn, dikwijls eene zeer vreemde figuur maken. Herhaalde malen geeft de schrijver, na een grooter of kleiner aantal bladen, zijn eigen oordeel over het door hem geschrevene, dat met geringe variatiën telkens hierop nederkomt: „Ik heb ook dit gedeelte woord voor woord doorgelezen, en er niets in gevonden, dat met het oogmerk van het geschrift of met de waarheid niet zou overeenkomstig zijn.”

Zoo wordt hij door Pilatus' vraag: „Zijt gij de koning der Joden” er toe gebracht om niet minder dan 75 seriën bijbelsche vragen, onder rubrieken gebracht, af te schrijven, nu eens met, dan eens zonder antwoord of beschouwing. Daaronder vindt men „vragen van onbeschaamdheid,” „listige schurkenvragen” „duivelsche vragen” „goddelijke vragen,”

„Apostolische vragen,” „vragen van Engelen,” kortom vragen van allerlei soort.

Lavater's oordeel over Pilatus blijkt uit Dl. I blz. 21 waar hij van den landvoogd zegt: „Was hij de Mond niet van alle Geesten, en van den vader aller Geesten? De mond niet van alle Satanskinderen en van alle Godskinderen? Sprak de hel niet uit zijne lippen: *„Hij worde gekruisigd!”* En de hemel: *„Ik vind geene schuld in dezen mensch!”* Was hij niet alles in een? *Licht en duisternis.*

Tot waardeering van Pilatus' karakter brengt hij al de vragen, door den landvoogd in de rechtszaak over den Heer gedaan, bij elkander, en schrijft dan daaronder: „Wie Pilatus uit deze vragen niet leert kennen, — waardoor zal die hem kunnen leeren kennen?”

Wanneer men zich echter eenmaal met den zonderlingen vorm verzoend heeft, dan, wij herhalen het, wordt men vaak getroffen door al het heerlijk schoone, in dit boek te vinden.

TOBLER, Rhapsodiën über Pilatus, in Pfenninger's Magazin. III. 2.

J. AB UTRECHT DRESSELHUIS, Pontius Pilatus. (in Krom's Nieuw Christelijk Magazijn Amsterdam, G. van Dijk. 1823. Deel III. blz. 413).

Tegenover de verschillende ongunstige oordeelvelingen over Pilatus van Lavater, Ewald, van der Palm, de la Saussaye e. a. wil de schrijver aantoonen, dat wij in hem hebben te zien „den man, die in weerwil van zijne menigvuldige gebreken, nogtans in eene hooge mate onze achting verdient, en allezins gunstig afsteekt bij de overige vijanden van Jezus, welke wij uit de Evangelie-geschiedenis

leeren kennen." Zelfs het oordeel van Niemeijer komt hem te hard voor.

Hij meent, dat men de berichten uit de profane schrijvers niet in rekening mag brengen, maar die als partijdig ter zijde moeten zetten, om zich alleen te houden aan wat in de Evangelien omtrent de rechtspraak over den Heer wordt verhaald. Hoe hij daaruit naar onze meening wel wat al te gunstige gevolgtrekkingen maakt, hebben wij reeds gezegd.

L. C. BLOM, De auctoritate Pontii Pilati Jesum Christum Servatorem generis humani Judaeorum voto ad crucem tradentis. Gron. 1773.

Verder zijn nog bijdragen te vinden in:

EUSEBIUS, *Historia Ecclesiastica*. II. 6, 7.

MALALAS, *Chronicon*.

OROSIUS, *Chronicon*. VII. 5.

FRECVLPHIUS, *Chronicon*. II. 1, 12.

Dr. N. LARDNER, *Works*. London, Westley and Davis. 1835. I. 80, 90, 97, 150, 151, 154, 155, 157—161, 389, 392, 393, 395.

Dr. H. GERLACH, *Die Römischen Statthalter in Syrien und Judaea, von 69 v. C. bis 69 n. C.* Berlin, Schlawitz. 1865. S. 53—60, 62.

Dr. M. SCHNECKENBURGER, *Geschiedenis van den tijd des Nieuwen Verbonds*, (vert. door Dr. J. G. R. Acquoy). Amsterdam, Mooy. 1863. blz. 244—246.

A. HAUSRATH, *Neutestamentliche Zeitgeschichte*. Heidelberg, Bassermann. 1868. I. S. 312—315.

A. B. WALTHERUS, *Juristisch-Historische Betrachtungen über die Geschichte vom Leiden und Sterben J. C.* 2^e Ausg. Breslau, 1777.

KINDERVATER, *Pragmatische Darstellung der Leidensgeschichte Jesu*. Leipzig, 1797. S. 179—213.

- J. H. FRIEDLIEB, Archacologic der Leidensgeschichte unsers Herrn Jesu Christi. Bonn, Henry und Cohen 1843. S. 101—106, 110—127.
- F. L. STEINMEYER, Die Leidensgeschichte des Herrn. (Apologetische Beiträge II.) Berlin, Wiegandt und Grieben. 1868. S. 129—165.
- Dr. R. STIER, Die Reden des Herrn Jesu. Barmen, Lange-wiesche. 1848. S. 395—474.
- Dr. J. P. LANGE, P. Pilatus, ein Skeptiker an Wahrheit. CORNELIUS VAN BYNKERSHOEK, Observationum Juris Romani. LL.IV. Lugd Bat. van Kerckhem. 1735. L.II. C.XXI.

II. *Het leven van Pilatus naar de Iegendarische bronnen.*

Wij behoeven van de hier te noemen werken over het algemeen niet zooveel te zeggen, als van die in onze vorige Afdeeling. De meesten toch zijn reeds in ons Tweede Hoofdstuk besproken.

Twee PROZA-SAGEN.

I. De meer uitvoerige maakt een deel uit van een perkamenten Handschrift der 12de eeuw te Munchen. (Codex ignot. 86) in 12°. bl. 44 vv.

II. De kortere is te vinden in een Handschrift te Linz (A. I. 11), eveneens uit de 12de eeuw.

Beiden zijn in uittreksel, hier en daar met de eigen woorden der manuscripten, door Mone medege-deeld: Anzeiger VII. 1838. p. 526—530.

Voor den inhoud verwijzen wij naar ons 2de Hoofdstuk.

De PILATUS.

Dit oud-Duitsche gedicht uit de 12de eeuw berust in handschrift te Straatsburg ? ¹⁾ C. V. 16, 6. 4°. bl 29, uit Molsheim), en werd door Mone in zijn Anzeiger IV. 1835, p. 434—446, als ook door Maszman, Gedichte des 12^{en} Jahrh. Quedlinburg, 1837, afgedrukt. Een fragment en inhoudsopgave zijn door Goedeke, Deutsche Dichtung im Mittelalter. Dresden. 1871, S. 99, medegedeeld.

Volgens het vermoeden van Diemer is het eene latere omwerking van een door Hartmann † 1114 vervaardigd gedicht. Naar Mone's meening heeft misschien Lamprecht, de dichter van den Alexander, het geschreven, en zou het blijkens het dialect in de Rijnstreek zijn ontstaan. Goedeke wil, dat het „in die Zeit des ersten Aufblühens gelehrter Dichtung im Südosten fällt.“ Door deskundigen wordt de vorm zeer geprezen.

De inhoud is door ons reeds medegedeeld. Het gedicht loopt tot de komst van Pilatus in Palaestina en telt 621 regels. Hier zij nog vermeld, dat aan de beschrijving van Pilatus' leven een proloog voorafgaat, waarin de dichter de beschuldiging tegen de Duitse taal ingebracht, alsof die te hard en te ongeschikt zou zijn (siu si unbetwungen, ze uogene herte) als onjuist verwerpt, en beweert, dat zij, als men haar slechts hamert als staal op een aambeeld

---

¹⁾ Op welke bibliotheek het berustte, wordt door geen der ons geraadpleegde schrijvers opgegeven. Is het misschien ook in den brand bij den laatsten oorlog verloren gegaan?

wel buigzaam wordt. Met de hulpe Gods en van
Maria, die

von judischen kunne
alse von dorne geborn
eine rechte rosa an dorn

wil hij zijn werk ondernemen.

DAS ALTE PASSIONAL, herausgegeben von K. A. Hahn.
Frankfurt a/M. Ludwig Brönnner, 1857. Neue Ausgabe.
(De eerste editie verscheen in 1845).

Hahn heeft dit werk, dat naar Mone's meening ¹⁾ uit de 15de eeuw dagteekent, uitgegeven naar een Handschrift uit de 14de eeuw, dat te Heidelberg bewaard wordt (N°. 352); bovendien bestaan er nog verschillende manuscripten uit de 14de en 15de eeuw. De schrijver is onbekend; hij-zelf heeft zijn naam zorgvuldig verborgen.

Ine wil vch nicht bedatē
..... wer ich bin

zegt hij. (p. 333. Vs. 81 en 82.)

Hij heeft de verschillende legenden, die in omloop waren omtrent hen, aan wie feestdagen waren gewijd, in poëtischen vorm gekleed, in een stijl, die doet denken, dat zij tot voordrachten op den kansel bestemd waren. Op vele plaatsen verheft hij zich tot het lyrische, en misschien is dit wel de reden, zoo althans meent Goedeke ²⁾, dat hij kon klagen:

¹⁾ *Anz.* VI. 145.

²⁾ Goedeke: *Deutsche Dichtung im Mittelalter*. S. 208, die eene inhoudsopgave, en eenige fragmenten mededeelt benevens eene lijst der verschillende Handschriften.

daz ich so maniges nide
muz umme dit buch lidē

(p. 333 Vs. 66 en 87).

Het geheele werk bestaat uit minstens 100,000 verzen, en is naar 's schrijvers eigen getuigenis geput uit de Evangeliën, Gregorius, Hiëronymus, Josephus, de Handelingen der Apostelen en andere boeken. Van de verschillende episodē, waaraan het niet ontbreekt, is die over Pilatus, welks inhoud reeds door ons is opgenomen in ons 2de Hoofdstuk, een der merkwaardigsten.

Het boek wordt door Goedeke ten hoogste geroemd, en Hahn zegt in zijne voorrede: „Die geschickte Art, womit der Verfasser seine Gegenstände vorträgt, bleibt sich beinahe überall gleich, und man folgt ihm nicht ungern, wenn auch das was er sagt nicht so aufmunternd ist.”

JACOBUS A VORAGINE, *Legenda aurea*. Ed. Graesse 2^e Ed.
Lips. 1850. C. LIII. De Passione Domini p. 231—235.
DE VITA PILATI.

Van dit Latijnsche gedicht uit de 15de eeuw bestaan twee Handschriften te Straatsburg (Johan C. N°. 102 en Joh. C. N°. 105) ¹⁾, een te Helmstädt en twee te Weenen. Afgedrukt werd het door Mone, *Anzeiger* IV. 1835. p. 425—433. De varianten der Weener HSS. werden door hem in den *Anz.* VII. p. 530—532 medegedeeld.

Voor den inhoud zie men ons tweede Hoofdstuk. De schrijver wil zaken verhalen, die tot nog toe velen onbekend bleven. Of het waar of onwaar is,

¹⁾ Zie de Noot, blz. 176.

wat hij schrijft, daarover bekreunt hij zich niet; hij zegt:

Sic memoratur

Sic referunt homines, ut scribo, sic teneatur.

Als het blijkt, dat wat hij bericht onjuist is, dan vraagt hij den lezer om dit niet hem te wijten, maar dengeen, aan wien het verhaal zijn oorsprong te danken heeft. Met eene bede om bijstand aan God, tot wiens eere dit werk werd ondernomen, eindigt de schrijver zijne voorrede. Het geheele gedicht bestaat uit 369 verzen, en in een der Straatsburger HSS. (N°. 105) wordt als jaar, waarin het werk werd afgeschreven, 1470 genoemd; in een der Weener: 1453 in octavo epiphaniae.

EENE APOCRYPHE GESCHIEDENIS VAN PILATUS, in het Arabisch geschreven, in een Codex der Bibliotheca Reg. Par. Syriaci N°. 133 (vermeld door Thilo Cod. Apocr. I. p. 522).

De vita et origine perfidi ac miserrimi proditoris Pilati 10 pag. 4°. Avec figures en bois.

HET EVANGELIE VAN NICODEMUS. C. I—XVI (de Hypomnemata) en XXVIII.

LE TRÉSOR ADMIRABLE de la sentence prononcée par Ponce Pilate contre notre Sauveur Jésus-Christ trouvée miraculeusement écrite sur parchemin en lettres hébraïques dans un vase de marbre, enclos de deux autres vases de fer et de pierre, en la ville d'Aquila au royaume de Naples sur la fin de l'année 1580, traduit d'Italien en Français, tant pour l'utilité publique et l'exaltation de notre sainte foi, que pour la louange de ladite ville. Paris. 1581.

Een facsimile is door Techener uitgegeven. Parijs. 1839. PILATUS' brief aan Keizer Claudius (Appendix van het Evang. van Nicodemus).

- HET VERSLAG van Pilatus. (*ἀναφορά Πιλάτου*, o. a., bij Tischendorf, *Evang. Apocr.* p. 413—419).
- PILATUS' brief aan Tiberius, door Xaverius in zijne *Historia Christi* medegedeeld, (bij Fabricius, *Codex Apocr. N. T.* p. 301*).
- PILATUS' brief aan Keizer Tiberius, (o. a. bij Tischendorf, *Evang. Apocr.* p. 411).
- TIBERIUS' antwoord aan Pilatus. (Rescripta Tiberii Caesaris ad Pilatum, bij A. Birch *Auctarium Codicis apocryphi N. T. Fabriciani*. I. p. 172—175).
- DE GEVANGENNEMING van Pilatus (*παράδοσις Πιλάτου*, o. a. bij Tischendorf, *Evang. Apocr.* p. 426—431).
- VINDICTA SALVATORIS, (bij Tischendorf, *Evang. Apocr.* p. 448—463).
- JOH. ANTIOCHENUS, over den dood van Pilatus, (bij Fabricius, *Cod. Apocr.* III. 504).
- HET ADDITAMENT VAN HET EVANGELIE VAN NICODEMUS, door Thilo gevonden, (bij Thilo, *Cod. Apocr.* I. p. CXXXVIII).
- DE DOOD VAN PILATUS (Mors Pilati, bij Tischendorf, *Evang. Apocr.* p. 432—435).
- DE HISTORIE VAN DE DEERLIJKE DESTRUCTIE EN ONDERGANG der stad Jerusalem, door den Keizer Vespasiaan. Met veel en verscheidene Geschiedenissen der Joden. Van nieuws overzien, gecorrigeerd en verbeterd. Amst. B. Koene. 4°.
De inhoud is medegedeeld in *de Nederlandsche Volksromans* door Mr. L. Ph. C. van den Bergh. Amst. Schonekat. 1837.
- ALTMANN, De Epistola Pilati ad Tiberium. Bern. 1755.
- HORNIUS, Dissertatio contra fabulam de Pilato Christiano. Grypsw. 1692.
- DR. R. HOFMANN, Das Leben Jesu, nach den Apokryphen im Zusammenhange aus den Quellen erzählt und wissenschaftlich untersucht. Leipzig, Fridrich Vogel. 1851.

De schrijver heeft in dit boek, gelijk de titel aanduidt, de verschillende sagen, die reeds in de oude christenheid omtrent het leven des Heeren in omloop waren, bij elkander gebracht en naar den gang van Jezus' leven gerangschikt: natuurlijk heeft hij ook het Evangelie van Nicodemus opgenomen. Tevens heeft hij, zooals hij dat ook bij de andere Apocryphe geschriften deed, telkens den zooveel mogelijk letterlijk wedergegeven tekst afgewisseld door zeer wetenschappelijke, en over veel wat in den tekst verhaald wordt een helder licht verspreidende aanmerkingen. Behalve het Nicodemus-Evangelie I. (S. 334—411) en het hierboven (blz. 79) vermelde Hoofdstuk (S. 466), bevat het werk nog als bijdragen voor ons onderwerp den brief aan Keizer Claudius, dien aan Tiberius, het verslag van Pilatus (S. 470—474) en twee legendarische vonnissen (S. 366 ff—369), waarvan wij op blz. 75 vv. gesproken hebben.

J. COLLIN DE PLANCY, *Légendes du Nouveau Testament*. Paris. Henry Plon, zonder jaartal.

In 388 blzz. geeft de schrijver verschillende legenden over personen, die in het N. T. voorkomen en daaronder ook over Pilatus. Hij schijnt meestal niet uit de bronnen te hebben geput, en meldt dikwijls niet, van waar hij zijne verhalen heeft. De sterk Roomsch-Catholieke schrijver (het werk is goedgekeurd door Pierre-Louis Parisis, bisschop van Atrecht, Boulogne en St. Omer) ijvert in zijne voorrede tegen de tegenwoordige beschouwing der geschiedenis: „On regardait autrefois l'histoire comme une muse; on la réduit aujourd'hui au personnage d'un greffier qui arrange ses récits en procès-verbaux, et les

dépouille de tout ce qui en faisait la vie et la parure." Daarom wil hij de overlevering meer bekend maken, en daartoe moet zijn boek strekken. Het werk bevat meer eene opgave dan eene waardeering der legenden, zooals zich dit van het standpunt des schrijvers verwachten laat.

Voorts leveren nog bijdragen:

HEGESIPPUS, De bello Judaico. L. II. C. 3.

ADRIKHOMIUS, Theatrum Terrae sanctae. Col. 1593. p. 163.
n°. 25.

CEDRENUS, Chronicon. Ed. 1566. p. 261.

OTTO VAN FREYSINGEN, De rerum mundanarum mutatione.
III. 13.

VINCENTIUS BELLOVACENSIS, Speculum Historiale. VIII. 124.

MARTINUS MINORITA, Chronicon. (bij Eccard. Corpus Hist.
med. aevi. Lips. 1723. I. p. 1507 sqq.).

NICEPHORUS KALLISTI, Hist. Eccl. L. I. C. 16, L. II. C. 10.

MASSAEUS, Chronicorum multiplicis historiae utriusque testa-
menti. LL. XX. Antv. 1540. p. 99.

MONE, Schauspiele des Mittelalters. Karlsruhe. 1846. I. 59.

AEGIDIUS, Chronicon. (bij Leibnitz, script rer. Brunsv. III.
558 sqq.).

CONR. GESNER, descriptio Montis Pilati. Zürich. 1555.

NIEREMBERG, de miris et miraculosis naturis in Europa.
Antv. 1635. L. II. C. 28.

NIEREMBERG, Historia Naturae. L. VIII. C. 19.

SEB. MÜNSTER, Cosmographiae universalis LL. VI. L. III.
C. 67.

KIRCHER, Mundus Subterraneus. Amst. 1665. L. V. Sect.
IV. C. 6.

KORNMAN, mons vener. p. 394.

BERCKENMEIJER, Antiq. I. 317

Over den droom van Pilatus' vrouw :

M. CHRISTOPHORUS DANIEL DISTEL, Poëta Laureatus Caesareus. Disquisitio theologico-problematica de salute trium uxorum Lothi. Jobi et Pilati quam . . . . . ad d. 13 Febr. Anni MDCXCII publice respondendo tuebitur Altdorffii, Literis Scöhnerstedtianis.

Van deze dissertatie, die in het geheel 40 pagina's 4° beslaat, waarvan er 9 aan het onderzoek naar de zaligheid van Pilatus' vrouw zijn gewijd, hebben wij reeds op blz. 70 den inhoud medegedeeld. De schrijver heeft zijne verhandeling bewerkt „inter morborum procellas, quibus jam per triennium et huc usque” gekweld werd. Hij eindigt met het bekende :

Quod si deficiant vires, audacia certe
Lans erit, in magnis et voluisse sat est.

E. HELM, De somnio uxoris Pilati. Hafn. 1701.

F. G. GOTTER, De conjugis Pilati somnio. Jena. 1704. 4°.

HERBART, Examen somnii uxoris Pilati. Oldenburg, 1735.

JOHANN DANIEL KLUGE, Schediasma philosophico-philologico-sacrum de somnio uxoris Pilati. Halae Magdeburgicae. Literis Joann, Christiani Hilligeri 1729, (eruditorum publicae disquisitioni exhibita 3 April). 20 pag. 4°.

De schrijver koos dit onderwerp voor zijne dissertatie (waarvan wij den inhoud blz. 66 vv. hebben medegedeeld) „quod non mediocre spondet jucunditatem atque utilitatem,” terwijl hij niet twijfelde of het zou door den welwillenden lezer „serena fronte” worden ontvangen. Zooals wij hebben gezegd, was grootendeels reeds hetzelfde geschreven door Distel; of Kluge de dissertatie van den *poëta laureatus* niet heeft gekend, dan of hij met voordacht er geene melding van maakt, kunnen wij niet be-

slissen; dit is zeker, dat hij diens naam nergens noemt en zich op geene van diens uitspraken beroept.

Voor de door ons gebruikte mysteriespelen verwijzen wij naar blz. 100 vv.

III. *De Pilatus-Acten.*

Wij bepalen ons hier tot de opgave van hetgeen over de Acten geschreven is. Voor de plaatsen, waar bij kerkelijke schrijvers over Acta Pilati wordt gesproken, verwijzen wij naar ons 3de Hoofdstuk.

Dr. A. BIRCH, *Auctarium Codicis Apocryphi N. T. Fabriciani*. Havniae. 1804. I. p VII. sqq.

Dr. J. C. THEILO, *Codex Apocryphus N. T.* Lips. 1832. I. p. CXVIII sqq.

Dr. C. TISCHENDORF, *De Evangeliorum apocryphorum origine et usu.* (In de Verhandelingen van het Haagsche Genootschap 1851) p. 56 sqq.

Dr. C. TISCHENDORF, *Evangelia Apocrypha* Lips. 1853. p. LIV sqq.

Dr. C. TISCHENDORF, *Pilati circa Christum iudicio quid lucis afferatur ex Actis Pilati.* Lipsiae. Ad. Winter. 1855.

Het eigenaardig standpunt, dat Tischendorf met betrekking tot het Evangelie van Nicodemus inneemt, beheerscht ook het betoog in deze van wege de *Societas exegetica Lipsiensis*, ter nagedachtenis van E. G. W. Theile, uitgegeven verhandeling. De schrijver wijst er op, hoe de beschouwing over Jezus, den landvoogd en de Joodsche beschuldigers, zoowel als de door de Joden ingebrachte beschuldigingen in dit apocryphe geschrift dezelfde zijn, als in de

Evangelien, en acht het zeer aannemelijk, dat verschillende omstandigheden door den auteur van het Nicodemus-Evangelie (1ste Gedeelte) vermeld, kunnen dienen om de door de kanonieke Evangelien niet volledig verhaalde rechtspraak over den Heer aan te vullen. Hij gaat daartoe uit van de stelling, dat de apocryphe geschriften, vervaardigd in de oude tijden, die zoo dicht aan het leven des Heeren grensden, „*aliquam historicae veritatis rationem*” bevatten moesten om de daarbij verdichte valsehe voorstellingen meer ingang te doen vinden; daarbij, zegt hij, liet men liever, wat weinig of in het geheel niet met leerstellingen samenhang met de geschiedenis overeenstemmen, dan het te verzinnen, vooral in den tijd, toen er bij velen nog eenige herinnering aan hetgeen geschied was bestond.

MICHEL NICOLAS. *Études sur les Évangiles apocryphes.*
Paris. Michel Lévy frères. 1866.

De schrijver wil, gelijk wij gezegd hebben, in de *ἀναφορά Πιλάτου* de door Justinus en Tertullianus vermelde Acten zien. Op het onderzoek naar dat geschrift laat hij eene beschouwing volgen over het Evangelie van Nicodemus.

Dr. J. H. SCHOLTEN. De oudste getuigenissen aangaande de Schriften des Nieuwen Testaments, historisch onderzocht. Leiden, 1866. blz. 169—191.

Daar wij in ons 3de Hoofdstuk reeds het merkwaardigste van Scholten's beschouwing hebben vermeld, behoeven wij hier in geene nadere beschouwing te treden.

RICHARD ADELBERT LIPSIVS. Die Pilatus-Acten kritisch untersucht. Kiel. Schwers. 1871.

Ter gelegenheid van het vijftigjarig jubilaëum

der K. K. Evangelisch Theologische Faculteit te Weenen, op den 25sten April 1871, en haar aan die Faculteit opdragend, gaf Lipsius deze verhandeling. Zijne beschouwing sluit zich zeer nauw aan bij die van Scholten, *Oudste getuigenissen*, blz 169 vv., van wien hij echter op eenige punten afwijkt; uit den aard der zaak kon hij ook bij de mededeeling zijner resultaten meer in bijzonderheden treden dan de Leidsche Hoogleeraar in zijn werk, waar wat omtrent de Acta Pilati wordt gezegd, naar de strekking van het werk, slechts eene ondergeschikte plaats inneemt. In ons 3de Hoofdstuk hebben wij het merkwaardigste van Lipsius' geschrift medege-deeld.

STELLINGEN.

I.

Het is onjuist, met Tischendorf in het *Evangelie van Nicodemus* C. III, in fine, een meer volkomen bericht te zien dan in Joh. XVIII: 38.

II.

Verkeerd is het, met ab Utrecht Dresselhuis e. a. Joh. XVIII: 38 te interpungeeren: *τί ἐστίν; ἀληθεύει;*

III.

Het verbum *ἐκάρθισεν*, Joh. XIX: 13 moet transitief worden opgevat.

IV.

Het onderzoek der Apocryphe Evangeliën leidt tot hooge waardeering der Kanonieke, en versterkt onze overtuiging van de geloofwaardigheid dezer laatste.

V.

Er is geen reden om aan de *Hypomnemata Pilati* een polemisch doel toe te schrijven.

VI.

Voor de juiste kennis der dogmatische overtuigingen in de middeleeuwen is de studie der Mysteriespelen onontbeerlijk.

VII.

Ten onrechte beweert Scholten (*Leer der Herv. kerk*, I, blz. 88), dat, behalve Daniel XII: 2, de leer der onsterfelijkheid in het O. T. wordt gemist.

VIII.

Zacharia IX—XIV moet aan denzelfden schrijver worden toegekend, als H. I—VIII.

IX.

Micha I: 10 moet לְאֶפְסַי vertaald worden door „te Acco”.

X.

Psalm CXXXIX: 2 is פִּינְיָנָה van tijd te verstaan.

XI.

Joh. VI: 69 moet, in plaats van $\text{ὁ Χριστός, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος}$, gelezen worden ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ .

XII.

Terecht zijn door de Nieuwe synodale Bijbelvertaling 1 Joh. II: 23 de woorden: „Wie den Zoon belijdt, heeft ook den Vader” opgenomen.

XIII.

In Joh. III: 31—36 hebben wij woorden van den Evangelist-zelven te zien.

XIV.

Joh. XII: 44—50 behelst niet eene afzonderlijke rede van Jezus, maar de samenvatting zijner woorden.

XV.

Openb. I: 10 is met *κυριακή ημερα* de dag van 's Heeren toekomst bedoeld.

XVI.

Het Testimonium Spiritus sancti moet worden opgevat als de eigen werking van den H. G. in de ziel van den geloovige, door welke hij voor zich-zelfen van de waarheid der Heilsopenbaring op het stelligst verzekerd wordt.

XVII.

Het Evangelisch-trinitarisch Godsbegrip moet, niettegenstaande al het gebrekkige, dat de menschelijke formulering van het triniteitsdogma aankleeft, gehandhaafd worden.

XVIII.

Met de ontkenning van het rechtstreeksch verband tusschen Christus' dood en de vergeving der zonden wordt een wezenlijk en onmisbaar deel der christelijke belijdenis prijs gegeven.

XIX.

Met het oog op uitspraken der H. Schrift als Hand. IV : 12, enz. moeten wij het onmogelijk noemen positief-christelijk te zijn, zonder in zekere mate te gelijk exclusief te wezen.

XX.

Het gebruik der gewone doopsformule behoort kerkelijk verplichtend gesteld te worden.

XXI.

Het strekt tot geene geringe schade voor de christelijke kerk, en is niet buiten hare schuld, dat velen der charismata, die in de Apostolische eeuw werden aangetroffen, later zijn verloren gegaan en ook voor het tegenwoordige nog altijd worden gemist.

XXII.

De kerkelijke tucht, geregeld in overeenstemming met de behoeften des tijds, is eene levensvoorwaarde voor de gemeente des Heeren.

XXIII.

Volgens de Schriften des N. V. is de oorlog volkomen ongeoorloofd.

XXIV.

De inmenging van den staat in kerkelijke zaken is in sommige gevallen noodzakelijk.

XXV.

Op de christelijke feestdagen is in den regel de historische boven den didaktischen tekst te verkiezen.